

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaal- ja haridusteaduskond

Riigiteaduste instituut

Helen Heiter

Majandusarengu taseme, sissetulekute ebavõrdsuse ja suhtelise
sissetuleku mõju postmaterialistlike väärtuste kujunemisele

Magistritöö

Juhendaja: Piret Ehin, Ph.D.

Tartu 2014

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

.....
Helen Heiter

Sisukord

Lühikokkuvõte	5
Sissejuhatus.....	6
1. Majandusareng ja väärtushinnangud	11
1.1. Materialistlikud ja postmaterialistlikud väärtushinnangud	11
1.2. Majanduslik areng, moderniseerumine ja väärtuste teisenemine	14
1.3. Väärtushinnangute kultuuriline rajasõltuvus	18
1.4. Nappuse hüpotees ning sotsialisatsiooni hüpotees.....	20
2. Sissetulekute ebavõrdsus, suhteline sissetulek ja väärtushinnangud	26
2.1. Sissetulekute ebavõrdsuse mõjud.....	26
2.2. Sissetulekute ebavõrdsus, sotsiaalne kapital ja väärtushinnangud	29
2.3. Suhteline ilmajäetus ja subjektiivne heaolu.....	38
2.4. Suhtelise sissetuleku mõju väärtushinnangutele	45
3. Hüpoteesid, andmed ja metoodika	50
3.1. Hüpoteesid.....	50
3.2. Ülevaade kasutatavatest andmetest	51
3.3. Metoodika.....	53
4. Empiiriline analüüs ja tulemused	60
4.1. Majandusarengu taseme mõju väärtushinnangutele riigi tasandil	60
4.2. Sissetulekute ebavõrdsuse mõju väärtushinnangutele riigi tasandil	67
4.3. Majandusarengu taseme ja sissetulekute ebavõrdsuse koosmõju väärtushinnangutele riigi tasandil	71
4.4. Suhtelise sissetuleku mõju väärtushinnangutele indiviidi tasandil	77
4.5. Kokkuvõtte empiirilise analüüsi tulemustest	81
Kokkuvõte.....	84
Kasutatud kirjandus	90
Summary	95
Lisa 1. Suhtelise sissetuleku efekt postmaterialismi indeksile riigiti	100

Joonised

Joonis 1. Postmaterialismi määra ja ning majandusarengu taseme vaheline seos 2005-2008.....	62
Joonis 2. Kahe andmeklastriga postmaterialismi määra ja majandusarengu taseme vaheline seos 2005-2008.	63
Joonis 3. Postmaterialismi määra ning majandusarengu taseme vaheline seos arenenud riikides 2005-2008.	65
Joonis 4. Postmaterialismi määra ja sissetulekute ebavõrdsuse vaheline seos 2005-2008.....	68
Joonis 5. Postmaterialismi määra ja sissetulekute ebavõrdsuse vaheline seos arenenud majandusega riikides 2005-2008.....	69
Joonis 6. Postmaterialismi määra ning sissetulekute ebavõrdsuse vaheline seos tärkava majandusega maades ja arenguriikides 2005-2008.	70

Tabelid

Tabel 1. Postmaterialistlike väärtushinnanguid ennustavad tegurid riigi tasandil: majanduslike tegurite mõju väärtushinnangutele	73
Tabel 2. Postmaterialistlike väärtushinnanguid ennustavad tegurid riigi tasandil: majanduslike ja poliitiliste tegurite mõju väärtushinnangutele	76
Tabel 3. Postmaterialistlike väärtushinnanguid ennustavad tegurid: indiviidi tasandi regressioonanalüüsi tulemused	79

Lühikokkuvõte

Materialistlike-postmaterialistlike väärtushinnangute temaatika on viimastel aastakümnetel saavutanud laia kõlapinna. Ronald Ingleharti poolt esmalt formuleeritud postmaterialismi teooria kohaselt on sotsiaal-majanduslik areng seotud postmaterialistlike väärtushinnangute levimisega ühiskonnas, mis omakorda loob soodsa pinnase demokraatliku riigikorra arenemiseks. Väärtushinnangute teisenemine on seotud eelkõige eksistentsiaalse turvatunde suurenemisega, mistõttu inividid asetavad rohkem rõhku postmaterialistlikele väärtustele nagu sõnavabadus, ideede olulisus ja kaasatus poliitilistesse otsustesse ning vähem materialistlikele väärtushinnangutele nagu majanduskasv ning korra hoidmine riigis.

Käesoleva töö eesmärgiks on analüüsida, kas ja kuidas mõjutavad lisaks majandusarengule postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra ühiskonnas sellised tegurid nagu sissetulekute ebavõrdsus riigi tasandil ja suhteline sissetulek indiviidi tasandil. Ebavõrdsuse teemat seoses väärtushinnangutega on võrdlemisi vähe uuritud ning kuna sissetulekute ebavõrdsus on viimastel aastakümnetel ülemaailmselt kasvanud, siis on tegemist olulise uurimisteenemaga. Magistritöös kasutan *World Values Survey* poolt 2005-2008 aastatel üle viiekümnes erinevas riigis läbi viidud küsitluste andmeid, mille põhjal on võimalik teha järeldusi ülemaailmsete väärtushinnangute kohta. Meetodina kasutan regressioonanalüüsi.

Empiirilisest analüüsist selgus, et arenenud majandusega riikide ning vähem arenenud tärkava majandusega maade ning arenguriikide seas esinesid erinevad efektid. Kui majandusarengu tasemel oli kõrgelt arenenud majandusega riikides positiivne mõju postmaterialismi määrale, siis sissetulekute ebavõrdsuse efekt sellele oli negatiivne. Tärkava majandusega maades ja arenguriikides ebavõrdsusel ning makromajanduslikul arengutasemel aga efekt puudus, mida võis ka eeldada, kuna postmaterialistlikud väärtused kerkivad esile eeskätt heaoluriikides postindustrialiseerimise etapis. Indiviidi tasandil oli suhtelisel sissetulekul küll positiivne efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamisele olemas, kuid võrreldes makrotasandi efektidega jäi selle mõju marginaalseks.

Sissejuhatus

Väärtushinnangud kujundavad indiviidide püsivaid hoiakuid ning suhtumist ümberkaudsesse. Kuna väärtused põhinevad aga sageli jagatud kogemustel, erinevad väärtushinnangud riigiti ja ühiskondade vaheliselt. Kui mõnes riigis väärtustatakse enim majanduskasvu ja tugevat riigikaitset, siis teistes asetatakse rõhku keskkonnasäästlikkusele ning sõnavabadusele. Ühtlasi on aga inimeste väärtushinnangud ajas muutuvad, kujundades meie arusaamasid, hoiakuid ning käitumist. See ei kehti ainult igapäevaste käitumismallide kohta, vaid ka poliitiliste hoiakute ning valikute puhul. Seetõttu on oluline mõista, mis kujundab indiviidide ja ühiskondade väärtushinnanguid.

Üks olulisemaid väärtuslõhesid tänapäeval on eristus materialistlike-postmaterialistlike väärtushinnangute vahel, mis on muutunud populaarseks uurimisteenaks sotsiaalteadlaste seas. Antud magistritöös on kesksel kohal postmaterialistlike väärtuste esilekerkimise temaatika moderniseeruvates ning moderniseerunud ühiskondades, mille algatas 1970. aastatel Ronald Inglehart. Edaspidi on selle teemaga tegelenud ka paljud teised autorid (P. R. Abramson, W. E. Baker, P. Norris, C. Welzel jt.), kelle panus on aidanud välja kujundada majandusarengul põhineva teooria väärtuste teisenemisest ning demokraatia arengust. Postmaterialismi teooria kohaselt ei sõltu demokraatia areng ning stabiilsus vaid institutsionaalsetest ja eliidi-kesksetest teguritest, vaid eeskätt just indiviidide väärtushinnangutest vastavas ühiskonnas. Täpsemalt pööratakse tähelepanu üleminekule materialistlikelt väärtushinnangutelt postmaterialistlikele, mis leiab aset sotsiaal-majandusliku moderniseerimise ja majandusarengu tulemusena.

Muutused väärtushinnangutes aitavad Ingleharti teooria kohaselt kaasa humaansema ning inimkesksema ühiskonna väljakujunemisele, kus kesksel kohal on suurem tolerantsus, eneseväljendamine ning indiviidi autonoomia (Inglehart ja Welzel 2005: 52-54). Majandusarengu all peetakse postmaterialismi kirjanduses peamiselt silmas riikide makromajanduslikku arengut. Teisisõnu vaadeldakse riigi kui terviku majanduslikku arengut ning eeldatakse, et see mõjutab pikas perspektiivis indiviidide väärtusi vastavas

ühiskonnas sarnasel moel. Postmaterialismi teooria alusel kasvab majandusarenguga indiviidide eksistentsiaalne turvatunne, mille tagajärjel hakkavad inimesed järk-järgult rõhutama materialistlike väärtuste asemel postmaterialistlike väärtushinnanguid. Kui materialistlikud väärtushinnangud seostuvad Ingleharti järgi eelkõige füüsilise ja materiaalse turvatundega seotud vajadustega, siis postmaterialistlikud väärtused on seotud eeskätt eneseväljenduslike väärtustega.

Kuigi reeglina muutuvad moderniseeruvad ühiskonnad demokraatlikumaks, on demokraatia juurdumise protsessis olulised eeskätt just muutused väärtushinnangutes, mis kerkivad esile majandusarengu tulemusena. Pikaajalise sotsiaal-majandusliku arengu ja eneseväljenduslike väärtuste esilekerkimise tagajärjel toimuvad postmaterialismi teooria järgi mitmed ühiskondlikud muutused. Kasvab inimestevaheline usaldus, suureneb tolerantsus, poliitiline osalus, sooline võrdõiguslikkus, mis kõik aitavad kaasa demokraatia tekkele ja juurdumisele (Inglehart ja Welzel 2010: 557). Seoses postmaterialistide arvukuse kasvuga hakkavad inividid nõudma demokraatlikku valitsemisviisi ning laiemaid indiviidi õigusi nendes ühiskondades, kus demokraatiat veel pole. Demokraatlikes riikides aga suureneb postmaterialistide kasvuga ühiskondlik surve demokraatia edasisele juurutamisele (Inglehart ja Welzel 2005: 115).

Postmaterialismi kirjanduses jäetakse aga käsitlemata sissetulekute ebavõrdsuse temaatika, mis annab täpsema pildi sissetulekute reaalsest jaotumisest vastavas riigis. Sissetulekute ebavõrdsus on muutunud oluliseks teemaks nii arenenud majandusega riikide kui ka areguriikide seas. Nimelt on enamuse riikides sissetulekute ebavõrdsus viimastel kümnenditel kasvanud. See asjaolu seab kahtluse alla Ingleharti hüpoteesi majandusarengu ja väärtushinnangute vahelise suhte osas. Nimelt ei pruugi riigi makromajanduslik areng parandada kõikide või isegi enamuse individuaalset majanduslikku olukorda juhul, kui suurem osa rahast koondub vaid väikese hulga inimeste kätte samal ajal, kui enamuse majanduslik olukord oluliselt ei parane.

Kuna sissetulekute ebavõrdsus maailma mastaabis kasvab, siis tulevikus võib

postmaterialistlike väärtushinnangutega indiviidide osakaal maailmas hakata kahanema. Lisaks leiti hiljutises Rahvusvahelise Valuutafondi (IMF) uurimiskeskuse poolt läbi viidud analüüsis, et sissetulekute ebavõrdsus võib negatiivselt mõjuda ka majanduskasvule (Ostry Berg ja Tsangarides 2014: 17). On leitud ka, et ebavõrdsus võib tekitada sotsiaalset rahulolematust, tulenevalt suurtest erinevustest suhtelistes sissetulekutes, mille tagajärjel tähtsustavad indiviidid enim just materialistlikke väärtusi. Inimeste puhul on tavaline see, et nad võrdlevad end teiste ühiskonnaliikmetega. Võrdlemine toimub ka sissetulekute ning sotsiaalse klassikuuluvuse osas. Kui indiviidid tunnevad, et vastavas ühiskonnas omavad need, kes kuuluvad kõrgematesse sissetulekugruppidesse ning sotsiaalsesse klassidesse suurt hulka ressursse, millest madalamatest klassidest pärit vaesemad indiviidid parajasti puudust tunnevad, võib tekkida rahulolematust, mis ajendab vaesemaid rikkamatele “järele jõudma”. Teisisõnu tekib olukord, kus materialistide osakaal ühiskonnas suureneb.

Samuti on leitud, et sissetulekute ebavõrdsus kaugendab sotsiaalseid klasse terves ühiskonnas ning pärsib indiviidide vahelist usaldust. Sotsiaalne usaldus on aga üks turvatunde aluseid. Kui ühiskonnaliikmed kaugenevad teineteisest, võib kogukond murenema hakata. Postmaterialismi teoorias tuuakse esile postmaterialistlike väärtuste esilekerkimise keskse põhjusena just eksistentsiaalse turvatunde, mis suureneb majandusarengu tulemusena ning mille tagajärjel materialistlikud väärtushinnangud asenduvad järk-järgult postmaterialistlikega. Samal ajal aga võib oletada, et sissetulekute ebavõrdsuse kasv vähendab seda kindlustunnet ning seega pärsib postmaterialistlike väärtushinnangute esiletõusu.

Kavandatava magistr töö eesmärk on teha kindlaks, kas makromajandusliku arengutaseme kõrval mõjutab postmaterialistlike väärtuste esiletõusu ka see, kui võrdselt sissetulekud ühiskonnas jaotuvad. Antud uurimus keskendub põhiliselt kolmele üksteist täiendavale tegurile, mis võivad mõjutada indiviidide heaolu ning seega ka väärtushinnanguid: riigi makromajanduslikule arengutasemele, riigisisesele sissetulekute ebavõrdsusele ja suhtelisele individuaalsele sissetulekule. Täpsemalt vaatlen, kuidas need tegurid mõjutavad postmaterialistlike väärtuste rõhutamise taset erinevates arenenud ja vähem arenenud

majandusega riikides. Kui makromajandusliku arengu ning arengutaseme mõju peaks Ingleharti teooria alusel olema seotud postmaterialistide arvukuse kasvuga, siis suurenev sissetulekute ebavõrdsus peaks teoreetiliselt tõstma just materialistlike väärtushinnangutega indiviidide osakaalu vastavas ühiskonnas.

Väärtushinnangute analüüsimisel kasutan *World Values Survey* (WVS) küsitlusandmeid. Alates 1981. aastast on *World Values Survey* raames läbi viidud kuus ülemaailmset lainet küsitlusi, mille tulemuste põhjal on võimalik teha järeldusi väärtushinnangute teisenemise kohta. Küsitlusandmete põhjal on koostatud väärtushinnangute indeksid, mis mõõdavad indiviidide eelistusi materialistlike-postmaterialistlike väärtushinnangute skaalal. Makromajandusliku arengutaseme põhiliseks indikaatoriks on elaniku kohta sisemajanduse koguprodukt (SKP), mõõdetud ostujõu pariteedi alusel, mis võtab arvesse ka inflatsiooni taset. Elaniku kohta SKP mõõtmisel kasutan Maailmapanga andmeid. Sissetulekute ebavõrdsuse mõõtmisel kasutan Gini indeksit, mis on kõige laiemalt levinud indikaator ebavõrdsuse analüüsis. Gini indeksi osas kasutan samuti Maailmapanga andmeid tärkava majandusega maade ja arenguriikide puhul. Arenenud majandusega riikide puhul kasutan aga Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) poolt kogutud andmeid, kuna Maailmapanga andmed on kohati puudulikud arenenud majandusega riikide osas. Riikide liigitamisel arenenud, tärkava majandusega ning arengumaadeks kasutan aga Rahvusvahelise Valuutafondi (IMF) ametlikku klassifikatsiooni, kus võetakse lisaks SKP-le arvesse teisi olulisi tegureid.

Akadeemiline põhjus teema uurimiseks tuleneb asjaolust, et erinevad autorid on leidnud vastandlikke põhjendusi, mis selgitavad postmaterialistide osakaalu riikidevahelises ning riikidesiseses võrdluses. Lisaks sotsiaal-majanduslikule arengule on mitmed autorid leidnud korrelatsiooni postmaterialistlike väärtuste rõhutamise ning sissetulekute ebavõrdsuse ja individuaalse sissetuleku vahel. Enamasti on uuritud aga ebavõrdsuse mõjusid kõrgelt arenenud majandusega ühiskondades ning vähe on neid uurimusi, mis käsitleksid sissetulekute ebavõrdsuse küsimust üheaegselt nii arenenud majandusega maades kui ka arenguriikides. Enamus uurimusi on läbi viidud Lääne ühiskondades üsna väikese valimi

põhjal. Vähem arenenud majandusega riikides aga on väärtushinnanguid analüüsitud tunduvalt vähem.

Praktiline põhjus teema uurimiseks tuleneb eeldusest, et postmaterialistlikud väärtused ühiskonnas on seotud demokraatia tekke ja püsijäämisega ning keskkonnasäästliku käitumisega. On leitud, et sotsiaalsed muutused ühiskonnas, mis tekivad majandusarenguga, viivad väärtuste teisenemisele, mis omakorda muudavad poliitilisi hoiakuid ning inimeste käitumist (Inglehart ja Abramson 1999: 665). Teine oluline põhjus, miks uurida sissetulekute ebavõrdsuse mõju postmaterialistlikele väärtustele tuleneb aga asjaolust, et suures enamuses majanduslikult arenenud riikides on viimastel aastakümnetel ebavõrdsus kasvanud, rääkimata mitmetest arenguriikidest, kus sissetulekute ebavõrdsus on tähelepanuväärselt suur. ÜRO 2011. aasta Inimarengu Aruande kohaselt on vahemikus 1990-2005 maailma sissetulekute ebavõrdsus keskmiselt kasvanud umbkaudu 20% võrra, kusjuures enim on kasvanud ebavõrdsus Euroopas ning Kesk-Aasias (UNDP 2011: 29-30).

Käesolev magistritöö jaguneb neljaks peatükiks. Esimene peatükk käsitleb postmaterialismi teooria põhilisi teemasid, milleks on majandusareng, väärtushinnangute teisenemine ning kultuuriline rajasõltuvus. See osa annab ülevaate materialistlike ja postmaterialistlike väärtushinnangute sisust, väljakujunemisest ning olulisusest tänapäeva maailmas. Samuti keskendub antud peatükk küsimusele, kuidas sotsiaal-majanduslik areng mõjutab väärtushinnanguid. Teine peatükk käsitleb sissetulekute ebavõrdsuse ning suhtelise sissetuleku temaatikat. Riigi tasandil annab see ülevaate ebavõrdsuse mõjust sotsiaalsele usaldusele ning postmaterialistlikele väärtushinnangutele. Indiviidi tasandil annab peatükk ülevaate suhtelise individuaalse sissetuleku mõjust postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamisele. Kolmas peatükk sisaldab püstitatud hüpoteese, ülevaadet andmetest ning kasutatud metoodikat. Neljas peatükk aga kajastab vastavate andmete empiirilist testimist ja andmeanalüüsi tulemusi. Viimaks võtan kokku nii teoreetilise kui ka empiirilise analüüsi põhjal töö tulemused ning teen järeldused selle osas, mil määral pidasid paika minu poolt püstitatud hüpoteesid.

1. Majandusareng ja väärtushinnangud

1.1. Materialistlikud ja postmaterialistlikud väärtushinnangud

On teada fakt, et rikkad riigid on suurema tõenäosusega demokraatlikud kui vaesed ühiskonnad. Samuti on leitud empiirilist tõestust selle kohta, et majandusarengu tase on positiivses seoses demokraatlikkuse määraga vastavas riigis (Lipset 1959). Demokraatlik riigikord aga ei kujune välja päevapealt ning majandusareng ei ole ainuke tegur, mis demokraatiat soosib (Inglehart 1997: 161). Postmaterialismi teooria järgi on demokraatliku riigikorra tekke põhjuseks eeskätt muutused väärtushinnangutes, mis tekivad majandusarengu tulemusena ning hakkavad ajapikku ka indiviidide käitumist muutma. Seega ei saa hinnata majandusarengu mõju riigi demokraatlikkuse määrale väärtushinnanguid arvesse võtmata (Inglehart, Norris ja Welzel 2003: 110). On oluline ka silmas pidada, et kuigi sotsiaal-majanduslik areng aitab pikas perspektiivis kaasa demokraatia tekkele, ei arene demokraatlik riigikord välja päevapealt, vaid see leiab aset pikaajalise sotsiaal-majandusliku arengu ning väärtushinnangute teisenemise tulemusena (Inglehart ja Welzel 2010: 561). Kuna demokraatlik riigikord võib tekkida ka äkitselt pärast pikaajalist stagnatsiooniperioodi või poliitilist võitlust, siis väärtushinnangud, mis sel hetkel ühiskonnas on laialt levinud mõjutavad eeskätt just edaspidist demokraatia arengut vastavas ühiskonnas (Inglehart ja Welzel 2010: 562). Väljakujunenud poliitiline kultuur ning eneseväljenduslikud väärtushinnangud töötavad demokraatia stabiliseerijatena, kuna massid toetavad demokraatlikku valitsemisviisi (Inglehart 1997: 164). Demokraatlik ühiskond ise aga samuti soodustab eneseväljenduslike väärtuste levimist ühiskonnas.

Ingleharti ja teiste postmaterialismi teooria esindajate lähenemine indiviidi väärtushinnangutele põhineb suuresti Maslow vajaduste püramiidil, mis seab indiviidi vajadused hierarhiasse alustades füsioloogilistest ja lõpetades enese realiseerimisega seotud vajadustega (Maslow 1943). Maslow püramiidis asuvad kõige madalamal astmel füsioloogilised vajadused nagu vajadus hingamise, toidu, une ja vee järele. Teisel astmel asuvad turvatundel baseeruvad vajadused nagu hea tervis, kindel töökoht, stabiilne elukoht

ja ümbritseva keskkonna turvalisus. Kolmandal astmel on sotsiaalse kuuluvusega seotud vajadused nagu vajadus sõpruse, perekondliku toetuse ja intiimsuse osas. Kahel kõrgeimal astmel on juba enesehinnanguga seotud ning enese realiseerimisega seotud vajadused, mille realiseerimiseni indiviid jõuab alles siis, kui madalamatel astmetel asuvad eeldused on täidetud. Kui enesehinnangul baseeruvate vajaduste hulka kuuluvad Maslow püramiidi alusel enesekindlus, teiste inimeste poolne austus ning individuaalsed saavutused, siis enese realiseerimisega seotud vajadusteks on loomingulisus, eneseteadlikkus ja suurem autonoomsus. Kui indiviidil on madalamatel astmetel asuvad vajadused rahuldatud, saab ta edasi liikuda kõrgematele astmetele. Teisisõnu väärtustab näljas indiviid toitu selles ajahetkes alati rohkem kui näiteks enese loomingulist realiseerimist. Maslow järgi motiveerib indiviide ja nende käitumist erinevatel astmetel asuvate vajaduste rahuldamine alates füsioloogilistest ning lõpetades enese realiseerimisega seotud vajadustega. (Maslow 1943)

Postmaterialismi teoorias on kesksel kohal materialistlikud ja postmaterialistlikud väärtused, mis põhinevad suuresti sarnastel vajadustel, mis on välja toodud Maslow hierarhias. Materialistlikud väärtused kerkivad postmaterialismi teooria järgi esile siis, kui füsioloogilise ja füüsilise turvalisusega seotud vajadused ei ole rahuldatud ning need viitavad sellistele väärtushinnangutele, mis on paljuski seotud indiviidi eksistentsiaalse turvatundega. Majandusliku turvatundega seotud väärtused on võitlus kasvavate hindadega, majanduskasv ja stabiilne ning turvaline ümbritsev keskkond samal ajal, kui füüsilise turvatundega seonduvad väärtused puudutavad korra hoidmist riigis, kuritegevuse vastast võitlust ning tugevat riigikaitset (Inglehart 1977: 42). Ajalooliselt on enamus indiviide üle maailma elanud ebakindlates oludes, millest tulenevalt on ellujäämine paljude jaoks olnud esmatähtis (Inglehart 2008: 131). 20. sajandil ja eriti pärast Teist maailmasõda toimus paljudes riikides aga kiire majanduskasv, mis tõi endaga kaasa heaoluriigi tekkimise ning uued elutingimused, kaasa arvatud majandusliku kindlustunde suurenemise, mis hakkasid tasapisi indiviidide väärtushinnanguid ümber kujundama (Inglehart 2008: 131). Nii hakkas heaoluriikides toimuma järk-järguline üleminek materialistlikelt väärtustelt postmaterialistlikele. Füüsilise ja materiaalse turvatundega seotud väärtusi käsitletakse

postmaterialismi teoorias koos, kuna nende näol on tegemist ellujäämisväärtustega, mis rõhuvad indiviidi baasvajadustele. Nimelt on reeglina vaesemad ühiskonnad ja ühikonnakihid enamasti üheaegselt nii majanduslikult kui ka füüsiliselt ebakindlamas seisus kui rikkamad (Inglehart 1997: 109-110).

Postmaterialistlikud ehk eneseväljenduslikud väärtused aga viitavad enim nendele vajadustele, mis asuvad Maslow püramiidi ülemises osas. Nende vajaduste rahuldamine muutub eeskätt oluliseks siis, kui indiviidi baasvajadused, mis asuvad Maslow püramiidi alumistel astmetel, on juba rahuldatud. Postmaterialistlike väärtushinnangute hulka kuuluvad Ingleharti järgi suurem sõnaõigus kogukonnas ja riigi valitsemises, ideede olulisus, sõnavabadus, väiksem umbisikulisus ja ka keskkonnasäästlikusega seotud väärtushinnangud (Inglehart 1977: 42). Lisaks on lähedalt seotud postmaterialistlike väärtushinnangutega ka tolerantsuse ja võrdõiguslikkusega seotud väärtused. Empiiriliselt on leitud, et sooline võrdõiguslikkus ja muud tolerantsed väärtused on tugevas korrelatsioonis teiste eneseväljenduslike väärtustega (Inglehart, Norris ja Welzel 2003: 103). Kui indiviidi eksistentsiaalsed baasvajadused on rahuldatud, paneb ta enim rõhku just nendele väärtushinnangutele. Postmaterialistlike väärtusi on kutsutud ka “vabastavateks väärtusteks” või “eneseväljenduslikeks väärtusteks”, mis tähistavad indiviidi autonoomiat, valikuvõimalusi ja enese realiseerimise vajadust (Welzel, Inglehart ja Klingemann 2003: 345). Samuti ei ole postmaterialistid traditsiooniliselt usklikud nagu materialistid, kuid on rohkem spirituaalsed ning mõtleavad sageli elu mõtte ning eesmärgi peale (Inglehart ja Baker 2000: 47). Teisisõnu väheneb postmaterialistlike väärtuste esilekerkimisel religioosete traditsioonide olulisus ning individuaalne spirituaalsus omandab olulise koha ühiskonnas.

Väärtuste rõhutamise all aga peetakse eeskätt silmas prioriteete ehk indiviid võib küll pidada majanduslikku heaolu üldiselt oluliseks, kuid kui see tal juba kindlustatud on, siis eelistab ta suure tõenäosusega postmaterialistlike väärtusi materialistlikele väärtushinnangutele (Inglehart 1997: 114). Prioriteetid annavad parema ettekujutluse indiviidide väärtushinnangutest, kuna inimene võib hinnangut andes oluliseks pidada kõiki

teemasid ning hinnata neid kõiki ka kõrgete punktidega, kuid kui ta peab valiku langetama asetab ta alati ühed kõrgemale teistest (Inglehart ja Abramson 1999: 666). Postmaterialismi teooria järgi peaks välja kujunema selge polariseerumine ehk invidiidid kas kuuluvad sellesse gruppi, kus eelistatakse materialistlikke hüvesid või sellesse, kus pannakse enim rõhku postmaterialistlikele hüvedele (Inglehart 1997: 110). See ei tähenda, et postmaterialistid ei väärtustaks majanduslikku stabiilsust ja turvalist keskkonda või, et neile meeldiks elada füüsiliselt ebakindlas keskkonnas, vaid pigem muutuvad materialistlikud hüved nende jaoks iseenesestmõistetavaks ja seega saavad nad rohkem rõhku asetada postmaterialistlikele väärtushinnangutele.

1.2. Majanduslik areng, moderniseerumine ja väärtuste teisenemine

Klassikalise moderniseerimisteooria juured pärinevad juba valgustusajastust. Selle teooria keskseks teesiks on idee, et tehnoloogiline progress kannustab inimarengut. Marquis de Condorcet (1775) oli esimene, kes sõnastas seose majandusliku arengu, tehnoloogilise progressi ning väärtushinnangute ja kultuuriliste muutuste vahel. See inimarengu teooria on hilisemalt pälvinud palju populaarsust ning mitmed teadlased ja filosoofid on seda omalt poolt täiendanud. Karl Marxi modifitseeritud moderniseerimisteooria on olnud üks populaarsemaid. Kuigi tema ennustused ei ole suures enamuses siiani paika pidanud, siis ühes asjas oli Marxil ka õigus – tehnoloogiline progress ja sotsiaal-majanduslik areng toovad kaasa kultuurilised muutused, mis omakorda mõjutavad poliitilist korda. Adam Smith pakkus aga omalt poolt välja erineva versiooni Marxi omast, rõhutades kapitalismi positiivseid külgi inimarengu juures. Smithi kapitalistlik ja Marxi kommunistlik moderniseerimisteooria võistlesid omavahel läbi külma sõja perioodi ning muutusid konkureerivateks ideoloogiateks. Sõja järgses USAs sündis aga uus versioon vanast moderniseerimisteooriast, mis väitis, et traditsioonilised väärtushinnangud on põhjuseks, miks mõned ühiskonnad on majanduslikult alaarenenud. Selleks, et viia need ühiskonnad

kapitalistliku arengu suunas, tuleb nendes ühiskondades laialt levinud väärtushinnanguid aga muuta. Sellele teorialele esitasid aga vastuväited neo-marksistid ja sõltuvusteooria esindajad, kes väitsid, et hoopis rikkad riigid on need, kes eksploateerivad vaeseid ning seetõttu on paljud riigid siiani majanduslikult alaarenenud. Kõikidel nendel teooriatel on aga oma puudujäägid ning kui paljud klassikalise moderniseerimisteooria esindajad ennustasid, et religiooni mõju ning rahvuslikud traditsioonid surevad moderniseerumise protsessi tulemusena suures osas välja, siis tänaseks seda juhtunud ei ole ning traditsioonide mõju ja kultuuriline mitmekesisus on erinevates piirkondades ja riikides siiani olemas. (Inglehart ja Welzel 2005: 16-18)

1971. aastal püstitas Inglehart hüpoteesi, et majanduslik areng ja moderniseerumine toovad kaasa indiviidide väärtuste teisenemise materialistlikelt väärtushinnangutelt postmaterialistlikele (Inglehart 1977). Aastatega on Inglehart ja teised autorid muutnud postmaterialismi teooria aga tunduvalt detailsemaks. Inimarengu ja indiviidi valikute laienemise üldine loogika on aga jäänud samaks: sotsiaal-majandusliku arengu tulemusena toimub indiviidide väärtuste teisenemise materialistlikelt postmaterialistlikele, mis omakorda soodustab demokraatia teket ja arengut (Inglehart ja Welzel 2010: 557). Üleminek materialistlikelt väärtushinnangutelt postmaterialistlikele leiab aset ühiskondades, kus eksistentsiaalselt ebakindel keskkond asendub majanduskasvu tulemusena ajapikku kindlustundega suure hulga indiviidide jaoks (Abramson ja Inglehart 1995: 6).

Sotsiaal-majanduslik areng toob pikas perspektiivis endaga kaasa mitmeid erinevaid protsesse. Inimeste tervisliku seisundi paranemine, eluea pikenemine ning haritud inimeste osakaalu kasv ühiskonnas loovad paremad elamistingimused ning laiemad valikuvõimalused. Linnastumine, sotsiaalne mobiilsus, tööjõu diferentseerumine toovad kaasa tihedama indiviidide vahelise sotsiaalse läbikäimise, mis ajapikku vabastab neid vertikaalsetest suhetest autoriteediga ning võimaldab inimestel saavutada suuremat autonoomiat ressursside üle. Samal ajal toimub tehnoloogilise arengu ning produktiivsuse

kasvu tulemusena ka nende samade ressursside suurenemine, mis väljendub uutes oskustes, informatsioonis ning sissetulekute ja füüsiliste ressursside suurenemises, mis omakorda saab inimeste valikuvõimaluste laienemise aluseks. Kui indiviidil on ligipääs ressurssidele, saab ta valida palju laiema hulga võimaluste vahel ning tema autonoomia ning enese realiseerimise vajadus suurenevad veelgi. Demokraatlik riigikord garanteerib indiviididele need võimalused ja vabadused. (Welzel, Inglehart ja Klingemann 2003: 345-346)

Kuigi moderniseeruvad ühiskonnad liiguvad üldjoontes samas suunas, siis ei ole postmaterialismi teooria järgi väärtushinnangute teisenemise protsess mitte deterministlik vaid pigem tõenäosuslik. See tähendab, et sotsiaal-majanduslik areng ei ole mitte ainus tegur, mis ühiskonna arengut mõjutab ning näiteks religiooni mõju ei kao moderniseerumise käigus lihtsalt ära. Seetõttu näeme tänapäeval ka postindustriaalsetes ühiskondades religiooni mõju nii riiklikul kui ka indiviidi tasandil, rääkimata arenguriikidest, kus traditsioonilised religioossed tavad on tihtipeale inimeste igapäevaelu lahutamatuks osaks. Samuti ei ole väärtuste teisenemise protsess tagasipöördumatu. Nimelt võib majanduslik või poliitiline kriis pidurdada või hoopiski tagasi pöörata ühiskonna arengusuuna. Nii juhtus mitmete postkommunistlike riikidega 1990. aastatel. Samuti rõhutavad Inglehart ja Welzel (2005), et moderniseerumine, nagu sageli arvatakse, ei ole mitte ainult Läänele omane protsess. Kuigi ajalooliselt sai moderniseerumine alguse Lääne-Euroopast, siis viimastel aastakümnetel on olnud Ida-Aasia riigid need, mis on teinud läbi kiire majandusliku arengu ning muutused väärtushinnangutes. Niisiis võime me näha sarnaseid protsesse ükskõik millises riigis, milles on aset leidnud sotsiaal-majanduslik areng. Oluline on ka see, et moderniseerumise protsess ei kulge lineaarselt. Industrialiseerimise etapp toob endaga kaasa bürokraatliku hierarhilise korra, autoriteedi tugevdamise ning range distsipliini töösuhetes. Postindustrialiseerimise etapp aga toob kaasa suurema individuaalse autonoomia ning sellega seoses ka demokraatlike väärtuste esilekerkimise. (Inglehart ja Welzel 2005: 46-47)

Postmaterialismi teorias eristatakse kahte faasi ühiskonna moderniseerumise protsessis: industrialiseerimise etappi ning postindustrialiseerumise faasi. Kui esimeses neist toimub

väärtushinnangute sekulariseerumine, siis teises leiab aset juba eneseväljenduslike väärtuste esilekerkimine. Oluline on välja tuua, et Ingleharti ja Welzeli (2010) teooria alusel ei ole industrialiseerimise etapis demokraatliku riigikorra kujunemine ainukene võimalik tulemus. Industrialiseerimine võib kaasa tuua fašistliku, kommunistliku, autoritaarse või muu mittedemokraatliku valitsemisviisi, kuna sageli on tegemist rangelt reglementeeritud ühiskondadega (Inglehart ja Welzel 2010: 552). Industrialiseerimise etapis leiab aset produktiivsuse kasv ning tootmine hakkab toimuma eeskätt siseruumides (Inglehart ja Welzel 2005: 26). Sellega seoses ei pea inimesed sõltuma enam nii palju väliskeskkonnast ning ilmastikutingimustest kui agraarsetes ühiskondades ning meditsiini arenemisega saadakse ka suur osa haigustest kontrolli alla (Inglehart ja Welzel 2005: 26-27). Kuna indiviid hakkab üha enam ümbritsevat keskkonda kontrollima, siis kerkivad ühiskonnas esile ka sekulaarsemad väärtushinnangud, mis tehnoloogilise progressi tulemusena rõhutavad eelkõige ratsionaalsust. Industrialiseerimise etapis toimub järjest suurem spetsialiseerumine ning kasvab ka majandusliku heaolu tase, mis mõjutab omakorda indiviidide väärtushinnanguid. Selles faasis on kasvava töölisklassi jaoks oluline eeskätt just majanduskasv ning seega domineerivad nendes ühiskondades materialistlikud väärtushinnangud. (Inglehart ja Baker 2000: 21)

Postindustrialiseerimise etapis aga muutub masstootmine teisejärguliseks ning olulisemaks saavad ideed, informatsioon ning innovaatus. Sellises ühiskonnast kogevad indiviidid juba suuremat autonoomiat ning saavad loomingulisemalt läheneda oma tööülesannetele. Kuna postindustriaalsed ühiskonnad on reeglina ka majanduslikult edukamad kui industriaalsed riigid, siis nendes heaoluühiskondades on toit, haridus ning arstiabi muutunud juba iseenesestmõistetavaks ning seega on oluliselt tõusnud ka indiviidide füüsilise turvatunde tase. Sellest tulenevalt ei pea postmaterialismi teooria alusel inimesed enam nendes ühiskondades muret tundma eksistentsiaalse turvatunde pärast. Tehnoloogilise progressi tulemusena areneb ka kommunikatsioon ning transpordivõrgustik, mis omakorda vähendab indiviidide vahelisi vahemaasid. (Inglehart ja Welzel 2005: 28-29)

Väärtushinnangute teisenemist mõjutavad ka sotsiaalsed protsessid, mis moderniseeruvates

ühiskondades aset leiavad. Postindustriaalsetes ühiskondades on inimestel rohkem võimalusi üksteisega suhelda, mis vabastab neid teatavatest sotsiaalsetest piirangutest ning hierarhilistest suhetest (Inglehart ja Baker 2000: 22). Üheskoos suurenevad nii intellektuaalsed, materiaalsed kui ka sotsiaalsed ressursid, mille tulemusena muutuvad indiviidide väärtushinnangud järjest enam postmaterialistlikuks ning valikuvõimaluste laienemine toob esile uued eneseväljenduslikud väärtused (Welzel 2013: 18). Demokraatiale üleminek saab võimalikuks eeskätt just postindustrialiseerimise etapis, kuna selleks hetkeks on indiviidide võimalused tunduvalt laienenud ja üha rohkem inimesi hakkavad nõudma demokraatlikku valitsemisviisi, mis neile kindlustaks erinevad vabadused (Inglehart ja Welzel 2010: 552-553).

Eneseväljenduslike väärtuste rõhutamise määra kasvuga toimuvad postindustriaalsetes ühiskondades ka normatiivsed muutused seoses suhtumisega autoriteeti, soorollidesse ja seksuaalsetesse orientatsioonidesse. Näiteks muutub postmaterialistide kasvuga ja eneseväljenduslike väärtuste esilekerkimisega ühiskonna suhtumine homoseksuaalsusesse tolerantsemaks. Nimelt on postmaterialistid vastavas ühiskonnas on reeglina tolerantsemad kui materialistid. Sama kehtib suhtumise osas aborti, abielulahutustesse ning soolisse võrdõiguslikkusesse. Postmaterialismi teooria järgi on kõige egalitaarsemad majanduslikult kõrgelt arenenud riigid ning nendes elavad postmaterialistid. Samuti on nooremad tolerantsemate väärtushinnangutega kui vanemad, mis viitab kohordi efektile. Eelnevast tulenevalt on märgata üleüldist tendentsi tolerantsemate väärtushinnangute suunas postindustriaalsetes ühiskondades viimaste aastakümnete jooksul. (Inglehart ja Welzel 2005: 126-129)

1.3. Väärtushinnangute kultuuriline rajasõltuvus

S. Huntington ning mitmed teised autorid on rõhutanud kultuuriliste tsoonide või tsivilisatsioonide olemasolu. Ühte tsivilisatsiooni kuuluvaid ühiskondi iseloomustavad

sarnased väärtushinnangud, maailmavaated ning traditsioonid, mis ajalooliselt antud piirkonnas on välja kujunenud (Welzel, Inglehart ja Klingemann 2003: 358). Klassikalise moderniseerimisteooria üheks peamiseks ennustuseks on, et sotsiaal-majanduslik areng toob kaasa ennustatavad kultuurilised muutused olenemata riigist ning sellest tulenevalt kaovad ajapikku ära ka religioosete ning etniliste traditsioonide mõjud vastavas ühiskonnas (Norris ja Inglehart 2004: 3). Samal ajal on aga kultuurilised muutused rajasõltuvad. Ajalooliselt protestantlikes ühiskondades on väärtushinnangud teistsugused kui näiteks ajalooliselt katoliiklikes ühiskondades eeskätt seetõttu, et vastav religioon on pikaajaliselt mõjutanud tervet ühiskonda, kuigi tänapäeval ei pruugi konkreetse religiooni mõju olla enam sedavõrd oluline (Inglehart ja Baker 2000: 37-38). Selle tulemusena on erinevates kultuuritsoonides välja kujunenud sellele kultuuriruumile iseloomulikud traditsioonid ja tavad, mis on inimeste igapäevaelu lahutamatu komponent. Protestantlikes ühiskondades rõhutatakse näiteks keskmiselt rohkem postmaterialistlikke väärtushinnanguid kui katoliiklikes riikides ka siis, kui arvesse võtta vastavate riikide majandusarengu taseme (Inglehart ja Baker 2000: 31). Väljakujunenud kultuurilisi traditsioone kantakse edasi aga läbi haridusasutuste ning meedia ja seega jäävad alles kultuurilised tsoonid, mille sees indiviidide väärtushinnangud suuremal või vähemal määral teineteisele sarnanevad (Norris ja Inglehart 2004: 17). Globaliseerumine küll rikastab inimeste maailmapilti, kuid ei ole siiani suutnud ära kaotada kultuuri ja religiooni olulist mõju indiviidide väärtushinnangutele. See tähendab, et hoolimata sotsiaal-majanduslikust arengust jäävad alles teatud kultuurilised ja religioossed traditsioonid, mis mõjutavad rohkem või vähem indiviidide väärtushinnanguid. (Inglehart ja Welzel 2005: 67-69)

Kuigi moderniseeruvad ja majanduslikult arenevad ühiskonnad liiguvad pikemas perspektiivis samas suunas, siis kultuurilisi erinevusi ühiskondades ei tohiks kindlasti jätta tähelepanuta. Niisiis peegeldavad väärtushinnangud paljuski ka ühiskonna ajaloolist ning kultuurilist tausta. Seetõttu võib piltlikult ette kujutada kultuurilisi tsoone, milles asetsevates riikides sarnanevad väärtushinnangud teineteisele. Nii on näiteks protestantlikes riikides indiviidide väärtushinnangud võrdlemisi sarnased üksteisele nagu ka katoliiklikes, õigeusklikes, konfutsiaanlikes, hinduistlikes ja teiste religioosete taustaga

ühiskondades tulenevalt nende riikide sarnasest kultuurilisest taustast (Inglehart ja Welzel 2010: 553). Religioosset pärandist mõjutatud väärtushinnangud on ajapikku nendes ühiskondades juurdunud ja seetõttu omavad mõju tänapäevani ka sekulariseerunud ühiskondades (Norris ja Inglehart 2004: 17).

Postmaterialismi teorias tuuakse välja ka kommunistliku pärandi kui olulise väärtushinnanguid mõjutava teguri mõju postmaterialistlike väärtushinnangute väljakujunemisele. Lisaks religioossele traditsioonile on kommunistlikul pärandil oluline negatiivne efekt eneseväljenduslike väärtuste rõhutamisele, kuna tegemist oli pikka aega suletud ühiskondadega, kus inimesed elasid kitsikuses. Seetõttu omavad ka individidid postkommunistlikes riikides relatiivselt sarnaseid väärtushinnanguid (Inglehart ja Baker 2000: 31). Olulist mõju omab ka koloniaalpärand ehk need riigid, mis kuulusid näiteks Hispaania alla on mõjutatud Rooma katoliku kiriku ajaloolisest tähtsusest Hispaania ühiskonnas (Welzel 2013: 33). Kultuurilised tsoonid võivad seega ka kattuda. Suurbritannias levinud väärtushinnanguid mõjutab näiteks nii ajalooliselt ingliskeelne taust kui ka protestantlik pärand. Üldine loogika seisneb selles, et kultuurilised ja religioossed traditsioonid vastavas ühiskonnas on ajapikku nii ühtlustanud inimeste väärtushinnanguid kui ka mõjutanud riiklike institutsioonide väljakujunemist (Welzel, Inglehart ja Klingemann 2003: 358).

1.4. Nappuse hüpotees ning sotsialisatsiooni hüpotees

Postmaterialismi teooria kaks läbivat hüpoteesi on nappuse hüpotees ning sotsialisatsiooni hüpotees. Sotsialisatsiooni hüpotees rõhutab varases eas toimunud sotsialiseerumise olulist mõju väärtuste väljakujunemisele (Inglehart 2008: 131). Nimelt mängib postmaterialismi teooria järgi lapsepõlves kogetud majanduslik stabiilsus või ebastabiilsus olulist rolli väärtuste väljakujunemise protsessis. Seega ei ole sotsiaal-majandusliku keskkonna mõju kohene, vaid võtab aega ning vanemad põlvkonnad suuresti säilitavad oma

väärtushinnangud samal ajal, kui nooremate põlvkondade väärtushinnanguid mõjutab enim nende lapsepõlves kogetud sotsiaal-majanduslik olukord (Abramson ja Inglehart 1994: 806). Seda kutsutakse kohordi efektiks. Samas rõhutab Inglehart, et sotsiaal-majandusliku arengu ning postmaterialistlike väärtuste vahel ei ole üks ühele suhet ning väärtuste teisenemine ei toimu päevapealt, kuna mitte ainult objektiivne majanduslik heaolu, vaid ka subjektiivne kindlustunne on olulised väärtushinnangute kujundamisel (Inglehart 2008: 132). Seetõttu on oluline silmas pidada, et eksistentsiaalne turvatunne on mõjutatud nii ühiskonna kui terviku turvalisusest kui ka subjektiivsest tundeist, et indiviidi ümbritseb turvaline keskkond.

Ühiskondades, kus on toimunud kiire majanduslik areng, peaksid esinema suured erinevused vanemate ja nooremate inimeste väärtushinnangutes, millest tulenevalt on nooremad inimesed postmaterialistlikumad samal ajal, kui vanemad kohordid rõhutavad materialistlikuid väärtusi (Abramson ja Inglehart 1994: 813). Samas ühiskondades, kus majandusareng on pikema perioodi jooksul olnud väga väike, peaksid esinema ka palju väiksemad erinevused vanemate ja nooremate ühiskonnagruppide väärtushinnangutes. Mitmed teised autorid nagu Duch ja Taylor (1993) on aga Ingleharti sotsialisatsiooni hüpoteesi osas jõudnud vastupidisele seisukohale ning leidnud, et varane lapsepõlv ei oma määravat mõju väärtushinnangute kujunemisele, vaid need kujunevad välja eeskätt täiskasvanueas. Kuna antud töö aga ei tegele otseselt nooruspõlve mõjudega, siis keskendun enim just nappuse hüpoteesile.

Nappuse hüpotees, mis on antud töös kesksel kohal, viitab sellele, et inimesed väärtustavad enim seda, millest nad kõige enam puudust tunnevad. Teisisõnu on indiviidide väärtushinnangud mõjutatud suuresti nende sotsiaal-majandusliku keskkonna poolt. Sellest tulenevalt peavad majanduslikult mahajäänud ühiskondades inimesed olulisemaks materiaalseid väärtuseid ning arenenumates ühiskondades postmateriaalseid väärtuseid. See hüpotees põhineb suure osas Maslow vajaduse püramiidil. Nappuse hüpotees on antud uurimuse jaoks oluline, kuna selles väidetakse, et riigi sotsiaal-majanduslik arengutase on positiivses seoses postmaterialistlike väärtuste esilekerkimisega. Samal ajal aga

majandusliku olukorra halvenemine või sõja puhkemine mõjutavad väärtushinnanguid vastupidises suunas ehk inimesed hakkavad rohkem rõhutama ellujäämisväärtusi. Kõrge majandusareng peaks hüpoteesi alusel olema positiivses seoses postmaterialistide arvukusega ühiskonnas ning majandusliku kasvu kiirus positiivses seoses postmaterialistide arvukuse kasvuga. (Inglehart 1997: 134)

Ingleharti järgi on riigi majanduslik heaolu just eksistentsiaalse turvatunde kasvu kohapealt olulisim. Üleüldine vaesuse kahanemine toob kaasa resursside suurenemise, mis omakorda laiendab indiviidide valikuvõimalusi (Welzel, Inglehart ja Klingemann 2003: 345). Seetõttu on väärtushinnangud postindustriaalsetes heaoluühiskondades viimastel aastakümnetel muutunud järk-järgult postmaterialistlikemaks (Inglehart ja Welzel 2010: 553). Selle teooria järgi on üleminek materiaalselt postmateriaalsetele väärtustele majandusliku kindlustunde kasvamisega potentsiaalselt universaalne. Seega võib sisemajanduse koguprodukti suurust inimese kohta siduda postmaterialistlike väärtuste rõhutamisega: mida kõrgem majandusarengu tase, seda enam rõhutatakse antud ühiskonnas postmaterialistlike väärtusi. Nappuse hüpotees ennustab seega, et postmaterialiste on rohkem jõukamates ühiskondades, kus rikkamad on pisut postmaterialistlikumate väärtushinnangutega kui vaesemad ühiskonnakihid. Samuti omavad mõju nii lühiajalised kui pikaajalised sotsiaal-majanduslikud arengud. Postmaterialistlike ehk eneseväljenduslike väärtusi rõhutavaid inimesi on palju aga eeskätt nendes ühiskondades, mis on kogenud pikaajalist sotsiaal-majandusliku heaolu ning kus eksistentsiaalne turvatunne on muutunud juba iseenesestmõistetavaks. (Inglehart 1997: 132-134)

Lisaks kohordi efektile on toodud välja ka hariduse, soo, elukoha ja vanuse mõju inimeste väärtushinnangutele. Postmaterialismi teooria väidab, et kõrgemalt haritud indiviidid on reeglina postmaterialistlikumate väärtushinnangutega kui madalamalt haritud ning peamine põhjus selle taga on lapsepõlves kogetud heaolu tase ehk kohordi efekt (Inglehart 1997: 152). Teisisõnu on neil, kes on varajases eas majanduslikult kindlas keskkonnas üles kasvanud, ka paremad võimalused hea hariduse saavutamiseks. Nimelt saavad vanemad, kes on majanduslikult kindlustatud, pakkuda oma lastele paremat haridust kui need

vanemad, kellel on materiaalselt vähem valikuvõimalusi (Inglehart 1997: 152). Samal ajal aga ei pruugi see seos kõikides ühiskondades paika pidada. Ühiskondades, kus haridus on paljudele kättesaadav, ei mängi vanemate majanduslik seis nii suurt rolli. Haridustaseme olulise mõju postmaterialistlike väärtuste väljakujunemisele on välja toonud ka M. Duch ja M. Taylor (1993), kes rõhutasid just hariduse enda positiivset efekti demokraatlike väärtuste rõhutamisele (Duch ja Taylor 1993: 754-755).

Samas rõhutavad aga Inglehart ja Welzel (2010), et sotsiaal-majanduslik areng ning kultuuriline pärand omavad suuremat mõju väärtushinnangute kujunemisele kui eelnevalt mainitud indiviidi tasandi näitajad. Seda ilmestavad ka Ingleharti ja Welzeli (2010) uurimustulemused. Kuigi iga riigi kõrgemalt haritud inividid olid keskmiselt postmaterialistlikumate vaadetega kui madalamalt haritud, siis sarnanesid sama riigi erinevate haridustasemega indiviidide väärtushinnangud rohkem üksteisele kui mõne teise riigi sama haridustasemega inimeste väärtustele. Võrdlemisi väike efekt väärtushinnangutele on ka elukohal, sool, vanusel ja sissetulekul. Makrotasandi tegurid omavad autorite uurimistulemuste alusel palju suuremat tähtsust väärtushinnangute väljakujunemise protessis kui indiviidi tasandi omad. Samas ei tohiks aga indiviidi tasandi muutujate mõju täiesti kõrvale jätta. (Inglehart ja Welzel 2010: 554)

Inglehart kasutab sotsiaal-majandusliku arengu mõõtmisel põhiliselt makrotasandi näitajaid nagu sisemajanduse koguprodukt elaniku kohta, inflatsiooni tase ja tööealiste protsent teenindussektoris. Need näitajad peegeldavad riigi üleüldist majanduslikku olukorda. Kesksel kohal postmaterialismi teoorias on aga elaniku kohta SKP. Mitmetes uurimustes on leitud, et kõrge SKP tase riigis on positiivselt seotud postmaterialistide arvukusega vastavas ühiskonnas ning SKP kasv on lähedalt seotud postmaterialistide arvukuse kasvuga (Abramson ja Inglehart 1997: 808-809). 1990. aastate alguses postkommunistlikes riikides läbi viidud küsitluse põhjal koostatud analüüsis ilmnes samuti, et postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määr on kõrgem just nendes ühiskondades, kus koguprodukt inimese kohta oli suurem (Abramson ja Inglehart 1994: 808). Inglehart ja Abramson jõudsid seega järeldusele, et majanduslik arengutase riigis on olulisim indikaator

postmaterialistlike väärtuste tekkimisel lapsepõlves kogetud majandusliku kindlustunde kõrval (Abramson ja Inglehart 1994: 813).

Vastakate tulemusteni on jõudnud aga Duch ja Taylor (1993), kes leidsid, et oluline ei ole mitte lapsepõlves kogetud kindlustusne, vaid eeskätt täiskasvanueas väärtushinnangutele mõju omav majandusarengu tase. Kui Inglehart rõhutab enim lapsepõlves kogetud majandusliku keskkonna mõju, siis Duchi ja Tayloriga järgi on riigi majanduslikud olud küsitluse ajal olulisteks mõjuteguriteks indiviidide väärtuste kujundamisel. Majandusliku arengu indikaatoritena kasutavad nad samuti sisemajanduse koguprodukti inimese kohta ning inflatsiooni taset. Autorite tulemused viitavad sellele, et kõrge inflatsiooni tase küsitluse ajal on seotud postmaterialistlike väärtuste rõhutamise vähenemisega vastavas ühiskonnas. Kuna aga inflatsiooni mõju on lühiajaline ning perioodiline siis pikas perspektiivis see mõju ei avalda. (Duch ja Taylor 1993: 766)

Makromajandusliku arengu efektide osas aga on jõutud erinevate järeldusteni. Kui Duchi ja Tayloriga uurimuses esines osades riikides positiivne suhe sisemajanduse koguprodukti ning postmaterialistide arvukuse vahel, siis teistes oli see suhe negatiivne või statistiliselt ebaoluline (Duch ja Taylor 1993: 764). Vastakate tulemusteni jõudsid ka Givens ja Jorgenson (2011), kes analüüsisid oma uurimuses keskkonnasäästlike väärtushinnanguid rohkem ja vähem arenenud majandusega riikides üle maailma ja mõjutegureid nende esilekerkimise taga. Nad leidsid, et makromajanduslik arengutase oli negatiivselt seotud, samal ajal kui majandusarengu kasv oli positiivselt seotud keskkonnasäästlike väärtushinnangutega (Givens ja Jorgenson 2011: 86-87). Neid tulemusi võib tõlgendada mitmeti. Esiteks võib olla kiire majanduskasv seotud halveneva keskkondliku olukorraga, mis omakorda suurendab muret keskkonna pärast. Teiselt poolt võib aga neid tulemusi tõlgendada kokkusobivaks Ingleharti teooriaga ehk, et majanduskasv suurendab muret keskkonna pärast. Ingleharti hüpoteesiga on kooskõlas ka asjaolu, et arenenud majandusega riikides on viimastel aastakümnetel tekkinud juurde rohelise mõtteviisiga parteisid, mille toetajaskond on juba märkimisväärne. Eelnevat arvesse võttes võib oletada, et on ka teisi riigi ning indiviidi tasandi näitajaid, mis mõjutavad indiviidide väärtushinnanguid ning

nende väljakujunemist.

Inglehart ja Welzel (2005) on analüüsinud ka erinevate sissetulekugruppide väärtushinnanguid mitmetes riikides. Nad jõudsid järeldusele, et kultuuriline rajasõltuvus ja makromajanduslik arengutase ühiskonnas mõjutavad enim väärtushinnanguid arenenud riikides ning sellest tulenevalt on küll suurema sissetulekuga inimesed nendes riikides pisut rohkem postmaterialistlike väärtustega kui väiksema sissetulekuga inimesed, kuid kahe grupi väärtushinnangud sarnanevad rohkem teineteisele kui näiteks suurema sissetulekuga grupi vaated teistes riikides elavatele rikastele. Nii on rikaste sakslaste väärtushinnangud sarnasemad väiksemate sissetulekutega sakslaste väärtushinnangutele kui rikaste ameeriklaste omadele. Majanduslikult mahajäänimates ühiskondades aga ei leidnud Inglehart ja Welzel (2005) mingit seost individuaalse sissetuleku ning väärtushinnangute vahel. Näiteks Indias ja Nigeerias olid rikkamad inimesed isegi traditsioonilisemate väärtushinnangutega kui vaesemad. (Inglehart ja Welzel 2005: 69-70)

Teisisõnu on üldine majandusareng riigis autorite analüüsi põhjal olulisim postmaterialistlike väärtuste ennustaja. Majandusarengut mõõdavad nad elaniku kohta SKP indikaatoriga. Postmaterialismi teoorias on just see makrotegur kesksel kohal väärtushinnangute teisenemise analüüsis, kuna teooria järgi on indiviidi subjektiivne heaolu rohkem seotud teda ümbritseva sotsiaal-majandusliku keskkonnaga, kui tema isikliku sissetulekuga. Kuigi rikkad inividid ühiskonnas on reeglina postmaterialistlike väärtushinnangutega ja vaesemad materialistlike väärtushinnangutega, siis ühiskonna kultuuriline taust ja veelgi enam selle sotsiaal-majanduslik areng on indiviidi väärtushinnangute kujundamisel kõige olulisemad tegurid (Inglehart 1997: 132). Kuna aga Inglehart ja Welzel (2005) vaatlesid sissetulekugruppide vahelisi väärtuseid vaid viies riigis 1999-2001 laine andmete põhjal, siis on vajalik täiendav analüüs põhjapanevate järelduste tegemiseks.

2. Sissetulekute ebavõrdsus, suhteline sissetulek ja väärtushinnangud

2.1. Sissetulekute ebavõrdsuse mõjud

Viimastel aastakümnetel on toimunud kiire majandusareng nii arenenud postindustriaalsetes riikides kui ka paljudes madalama heaolu tasemega arenguriikides ning tärkava majandusega maades. Enamus riikides on tõusnud nii tootlikkus kui ka tarbimine. Postmaterialismi teooria alusel on sellised arengud loonud eksistentsiaalselt kindlama keskkonna suure hulga inimeste jaoks, mis omakorda on tõstnud oluliselt postmaterialistide arvukust vastavates ühiskondades. Samal ajal on koos makromajandusliku arenguga aga suurenenud märkimisväärselt ka indiviidide vaheline sissetulekute ebavõrdsus. Sissetulekute ebavõrdsus on riigi tasandi näitaja, mis peegeldab sissetulekute jaotumist ühiskonnas (Uslaner ja Brown 2005: 876). Suur sissetulekute ebavõrdsus tekitab olukorra, kus kõrgepalgalised inimesed saavad kordades suuremaid sissetulekuid kui madalalpalgalised vastavas riigis. See vahe kõrgete sissetulekutega inimeste ning madalate sissetulekutega indiviidide resurssides on viimastel aastakümnetel enamikus OECD riikides suurenenud märkimisväärselt. Samal ajal esinevad aga riikide vahel suured erinevused sissetulekute ebavõrdsuse määras. Inglehart püstitas hüpoteesi, et riigi majandusarengu tase ning sotsiaal-majanduslik areng on need, mis suures osas kujundavad indiviidide väärtusi ning seetõttu ei pöörata postmaterialismi teoorias ka palju tähelepanu vastavate resursside jagunemisele ühiskonnas. Teised autorid on välja pakkunud rivaalseid seletusi.

R. Duch ja M. Taylor (1993) väidavad, et riigi majandusareng ei pea tingimata kaasa tooma majanduslikku turvatunnet. Nad rõhutavad, et kõrge majandusareng ei tähenda alati seda, et keskmine kodanik oleks majanduslikult kindlalt positsioonis. Näiteks võib majandusarengu järsk kiirendamine eesmärgiga suurendada riigi konkurentsivõimelisust rahvusvahelisel areenil kaasa tuua hoopis siseriiklikud probleemid nagu töötuse ja palkade madala määra teatud sektorites. Kuigi antud olukorras riigi majandus kasvab, väheneb samal ajal ka paljude tööealiste inimeste majanduslik kindlustunne. Seega ei pruugi riigi

majandusareng alati olla eelduseks postmaterialistlike väärtuste levimisele ühiskonnas. (Duch ja Taylor 1993: 752)

Sisemajanduse koguprodukti suurus ei pruugi olla ka sobivaks indikaatoriks heaolu mõõtmisel riikides, kus sissetulekute ebavõrdsus on väga suur. Viimaste andmete järgi on suurim sissetulekute ebavõrdsus sellistes Lõuna- ja Kesk-Ameerika, Lõuna-Aafrika ja Aasia riikides nagu Lesotho, Lõuna-Aafrika Vabariik, Botswana, Sierra Leone, Kolumbia, Honduras, Guatemala, Tai, Paraguay, Boliivia jt. Ka Lähis-Ida ja Põhja-Aafrika piirkonnas, kus suurem osa rahast läheb väheste inimeste taskusse, on väga suured erinevused sissetulekutes. Nende riikide majandusnäitajate kohta on aga paraku vähe andmeid. Makromajanduslik arengutase ei pruugi väga suure sissetulekute ebavõrdsusega riikides peegeldada praktiliselt kellegi majanduslikku olukorda, kui väga väikesel osal ühiskonnast on väga suured sissetulekud ning enamuse sissetulekud jäävad kõvasti alla keskmise. Kui Ungaris teenib kõige rikkam osa ühiskonnast neli korda rohkem kui kõige vaesem, siis näiteks Brasiilias teenivad rikkaimad lausa 30 korda rohkem kui vaeseimad ühiskonnakihid (World Bank). See näide ilmestab, et sissetulekute ebavõrdsuse tase erinevates riikides ning piirkondades erineb suuresti.

2006-2011 aastatel on enamuses maailmas sissetulekute ebavõrdsus kasvanud ja näiteks Venemaal on ebavõrdsus tõusnud Gini indeksi alusel 41,6%-lt 47,3%-le ning Indoneesias 33%-lt 37,7%-le (An Hodgson 2012). Kuigi need riigid on teinud läbi kõige suurema kasvu sissetulekute ebavõrdsuse määras, on ebavõrdsus kasvanud alates 1980. keskpaigast ka suures enamuses kõrgelt arenenud majandusega postindustriaalsetes ühiskondades (OECD 2011: 23). Seega on küsitav sisemajanduse koguprodukti näitaja ainuvaliidsus inimeste majandusliku turvatunde hindamisel. Erinevate põhjustena selle taga, miks maailmas sissetulekute ebavõrdsus on viimastel aastakümnetel kasvanud, nähakse globaliseerumise mõju, tehnoloogilist progressi, riiklike regulatsioone ja muid tegureid (OECD 2011: 24-26).

Ajalooliselt on teada, et väga võrdne sissetulekute jagunemine riigis mõjub halvasti ühiskonna majandusarengule. Endised kommunistlikud riigid on heaks näiteks

ühiskondadest, kus kodanikelt võeti ära igasugused stiimulid majandustegevuses osalemiseks, mis omakorda viis madala tootlikkuse, halva kvaliteedi ning limiteeritud valikuvõimalusteni. Samal ajal mõjutab ka väga suur sissetulekute ebavõrdsus negatiivselt indiviidide elukvaliteeti, suurendades vaeste osakaalu ühiskonnas, mis omakorda mõjutab negatiivselt inimeste tervislikku olukorda ning haridustaset (World Bank). Sellest tulenevalt võib sissetulekute ebavõrdsus viia ka võimaluste ebavõrdsuseni, mis omakorda suurendab üleüldist sotsiaalset ebavõrdsust ühiskonnas. Sotsiaalse mobiilsuse võimaluste vähenedes muutub andekate inimeste jaoks omakorda keerulisemaks vastavate ametialaste eesmärkideni jõudmine (OECD 2011: 40). Sellest tulenevalt on generatsioonide vaheline sissetulekute mobiilsus väike Itaalias, Suurbritannias ja USAs ehk riikides, kus sissetulekute ebavõrdsus on suur, kuid suurem Põhjamaades, kus sissetulekud on jaotunud ühiskonnaliikmete vahel võrdsemalt (OECD 2011: 40). See tähendab, et kui suurema ebavõrdsusega riikides määrab indiviidi sissetuleku taseme suuresti ära tema vanemate sissetulek, siis võrdsemates riikides on indiviidil paremad võimalused ühest sotsiaalsest klassist teisse liikumiseks.

Sissetulekute ebavõrdsusel on leitud seoseid ka selliste nähtustega nagu madal usaldus ühiskonnaliikmete vahel, sotsiaalse kapitali vähenemine, kuritegevuse kasv, erinevate etniliste ja sotsiaalsete klasside vaheline võõrandumine, üleüldine ühiskondlik ebastabiilsus ja rahulolematuse poliitilise režiimiga. Mitmed autorid on leidnud ka seoseid ebavõrdsuse ning kuritegevuse ja mõrvade arvukuse kasvu vahel. Arvatakse, et selle tingib ebavõrdsuse negatiivne efekt sotsiaalsele kapitalile ning ühiskonnaliikmete vahelisele usalduse määrale (Elgar ja Aitken 2010: 241). Eksistentsiaalse turvatunde kohapealt on aga sellised ühiskondlikud arengud inimeste turvatunnet vähendava mõjuga. Selle põhjal võib oletada, et sissetulekute ebavõrdsus mõjutab negatiivselt ka postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra, kuna indiviidide üldine eksistentsiaalne turvatunne ühiskonnas langeb. Sissetulekute ebavõrdsusel on leitud ka seoseid demokraatlikkuse määraga. Autorid, kes on uurinud majandustegurite ja demokraatia vahelisi seoseid, on leinud, et kui makromajanduslik areng mõjutab positiivselt demokraatia arengut, siis suurem sissetulekute ebavõrdsus omab negatiivset efekti riigi demokraatliku riigikorra arengule ja selle stabiilsusele (Muller 1995:

981).

2.2. Sissetulekute ebavõrdsus, sotsiaalne kapital ja väärtushinnangud

Selleks, et demokraatlik ühiskond toimiks normaalselt, peab antud riigis eksisteerima indiviidide vahel teatav sotsiaalse usalduse määr. See on vajalik eeskätt selleks, et inimesed osaleksid ühiskonnaelus ja tunneksid end olulise osana vastavast ühiskonnast. Sotsiaalne usaldus on ka poliitilise ning sotsiaalse arengu aluseks sel määral, mil see ühiskonnaliikmeid üksteisele lähemale toob. Usalduse temaatika on antud töö kontekstis oluline, kuna see teatavasti paneb aluse kogukonnatundele ning sellest tulenevalt suurendab ka indiviidide turvatunnet vastavas ühiskonnas. Eksistentsiaalne turvatunne on aga olulisim mõjutegur väärtushinnangute kujundamisel, mõjutades väärtuste teisenemist materialistlikelt postmaterialistlikele. Ingleharti ja Welzeli järgi peaks majandusarenguga kaasnema ka usalduse kasv ühiskonnas, kuna grupisisene usaldus, mis on oluline just eksistentsiaalselt ebakindlates oludes, asendub rohkem avatud usalduse vormidega (Inglehart ja Welzel 2005: 143). Ka teised autorid on välja toonud, et majanduskasvul peaks esinema positiivne seos sotsiaalse usalduse määraga vastavas ühiskonnas tulenevalt haridustaseme tõusust ning heaolu suurenemisest (Muller 1995: 967). Seetõttu võiks arvata, et kuna rikkamates ühiskondades esineb suurem eksistentsiaalse turvatunde määr, on seal ka kõrgem sotsiaalse usalduse tase ning seega ka rõhutatakse rohkem postmaterialistlikuid väärtushinnanguid.

Samal ajal on aga mitmed autorid leidnud seoseid suureneva sissetulekute ebavõrdsuse ning kahaneva sotsiaalse usalduse vahel. Antud töö raames on uuritav seos oluline, kuna madala sotsiaalse usalduse tasemega ühiskondades esineb ka madalam eksistentsiaalne turvatunne. Madal turvatunde tase ühiskonnas aga mõjutab negatiivselt postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määra. Seega, kui suurenev ebavõrdsus mõjutab negatiivselt sotsiaalsete klasside vahelist usaldust, siis võib eeldada, et ebakindlates oludes eelistavad

indiviidid materialistlike väärtushinnanguid postmaterialistlikele. On leitud, et suure ebavõrdsuse ja madala sotsiaalse usalduse tasemega ühiskonnad ei ole võimelised oma kodanikele pakkuma kindlustunnet sel määral, mil võrdsemate sissetulekutega ühiskonnad seda suudavad (Elgar ja Aitken 2010: 241). Kuigi neid uurimusi, mis on otseselt tegelenud sissetulekute ebavõrdsuse mõju uurimisega postmaterialistlikele väärtushinnangutele on võrdlemisi vähe, siis ebavõrdsuse efekti sotsiaalsele kapitalile ja eeskätt usalduse määrale on uuritud tähelepanuväärselt rohkem.

Uslaner ja Brown (2005) uurisid sissetulekute ebavõrdsuse, usalduse ning ühiskondliku osaluse vahelisi seoseid ning püstitasid hüpoteesi, et suurem sissetulekute ebavõrdsus vähendab sotsiaalset usaldust. Autorid väidavad, usaldus põhineb suuresti majanduslikul võrdsusel ning kui ressursid on jaotunud väga ebavõrdselt erinevate ühiskonnakihtide vahel, siis vaesemad ja rikkamad inimesed ei tunne nagu nad elaksid samas ühiskonnas. Uslaner (2001) räägib “moraalsest usaldusest” ehk eeldusest, et teised inimesed ümberringi on usaldusväärsed. See põhineb teatud tajutavatel sarnasustel, mis esinevad indiviidide vahel nagu näiteks rahvus, sugu, sarnane klassikuuluvus jm (Uslaner 2001: 3-4). Sotsiaalne ehk üldistatud usaldus aga põhineb arusaamal, et enamik inimesi ümberringi kuuluvad samasse “moraalsesse kogukonda” ning seega on usaldusväärsed (Uslaner 2001: 7). Sotsiaalne usaldus põhineb ka tundel, et inimesel on teatav kontroll ümbritseva üle. Suure ebavõrdsusega ühiskondades erinevatel sotsiaalsetel klassidel tihti aga puudub see tunne ning seetõttu usaldavad nad ka teisi vähem (Uslaner ja Brown 2005: 869).

Ebavõrdsuse ning sotsiaalse usalduse vaheline negatiivne korrelatsioon tuvastati ka Elgari ning Aitkeni (2010) uurimuses. Põhjuseks tõid autorid välja asjaolu, et väga ebavõrdses riikides kaugenevad sotsiaalsed klassid üksteisest ning seetõttu suureneb ühiskondlik hierarhilisus, mille tulemusena langeb ka usalduse määr ühiskonnaliikmete vahel. Suureneva ebavõrdsuse tulemusena on usalduse määr viimastel aastakümnetel langenud paljudes riikides (Elgari ning Aitken 2010: 244). Uslaner (2002) on ka varasemalt leidnud, et nii USAs kui ka paljudes teistes riikides on sotsiaalne usaldus mõjutatud enim just majandusliku ebavõrdsuse poolt. Uslaneri ja Browni uurimuse tulemuste põhjal võib samuti

öelda, et suurema ebavõrdsusega riike iseloomustab madalam usalduse määr (Uslaner ja Brown 2005: 882). Samas aga ei leitud seost usalduse ning poliitilise aktiivsuse vahel, kuigi usaldus mõjutab ühiskondlikku aktiivsust. See viitab asjaolule, et sissetulekute ebavõrdsuse mõju on negatiivne just sotsiaalsel tasandil ning seega kaugendab erinevaid sotsiaalseid klasse üksteisest. Kuigi antud uurimus keskendus põhiliselt sissetulekute ebavõrdsusele, usaldusele ning poliitilisele ja ühiskondlikule efektiivsusele, siis usuvad autorid, et madal sotsiaalse usalduse tase vähendab üleüldist tolerantsust ühiskonnaliikmete seas. (Uslaner ja Brown 2005: 889-890)

Usaldus ühiskonnaliikmete vahel on tihedalt seotud solidaarsustundega, kuid samal ajal on tegemist kahe erineva nähtusega. Usaldus on solidaarsustunde aluseks ning solidaarsustunde tekkimine eeldab teatavat sotsiaalse usalduse määra ühiskonnas. Solidaarsust on defineeritud kui “valmisolekut panustada teiste inimeste heaolusse” (Paskov ja Dewilde 2012: 7). M. Paskovi ja C. Dewilde (2012) poolt läbi viidud Gini projekti uurimuses vaadeldi põhiliselt Euroopa riikide elanike sissetulekute ebavõrdsuse suhet solidaarsustundega kaasmaalaste suhtes. Gini projekt on laiaulatuslik uurimus, mille eesmärk on uurida ebavõrdsuse põhjuseid ning tagajärgi, andes hinnangu erinevatele kultuurilistele, poliitilistele, sotsiaalsetele ning majanduslikele teguritele (GINI: Growing Inequalities’ Impacts). See koosneb paljudest erinevatest uurimistöödest, mis on rahastatud Euroopa Komisjoni poolt ning selles analüüsitakse nii majanduslikku kui ka hariduslikku ebavõrdsust ja riiklike regulatsioonide mõju nendele.

Võib eeldada, et selleks, et inividid oleksid nõus panustama teiste heaolusse, peab ühiskonnas esinema teatav sotsiaalse usalduse määr. Solidaarsuse taga võivad olla aga väga erinevad põhjused. Võimalik on eristada näiteks solidaarsust, mille põhjustab mure enda heaolu pärast ning solidaarsust, mis kerkib esile moraalsedel põhjustel (Paskov ja Dewilde 2012: 11). Oluline on aga see, et solidaarsustunne üldse esineks ühiskonnas ning seega vaatlevad autorid seda tulemina. (Paskov ja Dewilde 2012: 12) Autorid väidavad, et kuigi teatav sissetulekute ebavõrdsuse tase on vajalik selleks, et ühiskond toimiks normaalselt, siis väga suur sissetulekute ebavõrdsus on kahjulik ühiskonnale kui tervikule. Sissetulekute

ebavõrdsus mõjutab negatiivselt just moraalset solidaarsustunnet ning muret teiste ühiskonnaliikmete käekäigu pärast. Väga ebavõrdsetes ühiskondades võivad suured erinevused sissetulekutes viia turvatunde kahanemise, madalama enesehinnangu, sotsiaalse võistuse ning sotsiaalsete klasside vahelise kaugenemiseni. Mida ebavõrdsem ühiskond, seda enam on selles inimesi, kellega vastav indiviid ei oska suhestuda ning seega väheneb ka üldine solidaarsustunne ühiskonnaliikmete vahel. (Paskov ja Dewilde 2012: 14-15)

Lisaks moraalsele kaugenemisele kaasneb suure ebavõrdsusega ka füüsiline kaugenemine, millest tulenevalt kogunevad erinevast sotsiaalsest klassist inivid erinevatesse linnaosadesse, koolidesse, töökohtadesse ning inimesed ei pruugi isegi suure osaga oma kaasmaalastest igapäevaelus kokku puutuda. Seoses eelnevaga, on nendes piirkondades, kus elavad rikkamad inimesed ka paremad koolid, haiglad ja paremini kättesaadavad teenused (Kawachi ja Kennedy 1997: 1039-1040). Kui rikkamad ning vaesemad ühiskonnakihid eralduvad üksteisest juba füüsiliselt, siis vähenevad nende kokkupuutepunktid ning sellega seoses katkevad ka sotsiaalsed sidemed ning väheneb valmidus panustada teiste inimeste heaolusse (Paskov ja Dewilde 2012: 16). Eelnevale toetudes püstitasid Paskov ja Dewilde (2012) hüpoteesi, et sissetulekute ebavõrdsuse efekt solidaarsuse määrale on negatiivne. Lisaks püstitasid nad hüpoteesi, et suurem ebavõrdsus viib madalama solidaarsuse tasemeni olenemata indiviidi resurssidest ehk see mõjutab ühtmoodi kõiki gruppe ühiskonnas.

Autorite analüüsi tulemused näitasid, et sissetulekute ebavõrdsusel on negatiivne efekt solidaarsusele, mille ühe peamise põhjusena nägid nad sotsiaalset kaugenemist. Lisaks leidsid autorid, et sissetulekute ebavõrdsuse mõju jäi püsima ka siis kui kontrolliti ära nii individuaalse sissetuleku kui ka majandusarengu mõjud. See tähendab, et ebavõrdsus mõjutab negatiivselt solidaarsustunnet nii rikaste kui ka vaeste ühiskonnagruppide seas kuigi rikaste puhul oli see efekt pisut väiksem. Sissetulekute ebavõrdsus omab negatiivset efekti solidaarsusele nii majanduslikult rohkem arenenud kui vähem arenenud Euroopa riikides, kuigi esimestes oli see efekt väiksem. See tähendab, et nii makromajanduslik areng kui ka sissetulekute ebavõrdsus on olulised tegurid ühiskondliku solidaarsuse osas. (Paskov

ja Dewilde 2012: 24-25)

Eelnev uurimus põhineb paljuski sotsiaalsel sidususel, mille puudumine ühiskonnas mõjutab negatiivselt ka indiviidide vahelist solidaarsustunnet. Sotsiaalset sidusust ehk ühtsust ning selle seoseid ebavõrdsuse tasemega on täpsemalt uurinud Wilkinson ja Prickett (2009). Autorid leidsid, et sissetulekute ebavõrdsus mõjub negatiivselt sotsiaalsele sidususele ning seetõttu esineb kõrgema ebavõrdsuse tasemega riikides suurem kuritegevus, kõrgem suremus, suurem ebavõrdsus haridustasemetes ning madalam sotsiaalne usaldus. Wilkinson ja Prickett (2009) rõhutavad eeskätt ebavõrdsuse psühholoogilist mõju indiviididele, mis on välja toodud ka mitmete teiste autorite poolt. Psühholoogiline mõju seisneb selles, et suure ebavõrdsusega ühiskonnas muutub keerulisemaks indiviidide vaheline koostöö, kuna ühiskonnaliikmed jagunevad erinevatesse staatustesse, mis rakendab omavahelist koostööd (H. Van de Werfhorst et al. 2012: 10). Sellest tulenevalt suureneb üldine rahulolematuse ja väheneb sotsiaalne sidususe. Neomaterialismi teooria järgi näiteks aga on ebavõrdsusel negatiivne mõju just ressursside ebaühtlase jaotumise tõttu ning selles rõhutatakse enim majanduslike aspekte. Kui indiviidil on vähe ressursse, ei saa ta ka nii palju osaleda ühiskonnaelus ja poliitilises tegevuses kui indiviid, kellel on rohkem ressursse (H. Van de Werfhorst et al. 2012: 11).

Sissetulekute ebavõrdsusel on leitud ka otseseid seoseid demokraatia toetamise määraga ning demokraatlike väärtushinnangutega. Teine Gini projekti uurimus (H. Van de Werfhorst et al. 2012) keskendus just ebavõrdsuse mõjule erinevatele poliitiliste ja kultuuriliste nähtuste osas nagu näiteks ühiskondlik, sotsiaalne, ja poliitiline osalus, sotsiaalne usaldus, suhtumine ebavõrdsusesse, demokraatlikud väärtused jm. Selles tuuakse välja ka R. Anderseni (2012) uurimustulemused sissetulekute ebavõrdsuse ning demokraatlike väärtuste seoste osas. Täpsemalt leidis Andersen (2012), et modernsetes demokraatiates, kus on kõrge ebavõrdsuse tase, on ka madalam toetus demokraatiale. Samas leidis ta ka, et makromajanduslikul arengul on positiivne seos demokraatlike väärtuste rõhutamisega, mis on kooskõlas ka postmaterialismi teooriaga (Andersen 2012: 400). Kui üldine majandusareng on positiivses seoses demokraatia toetamisega

vastavas ühiskonnas, siis sissetulekute ebavõrdsusel on täpselt vastupidine efekt. Samuti viitasid Anderseni uurimustulemused sellele, et ka indiviidi enda leibkondlik sissetulek mõjutab demokraatlike väärtuste rõhutamist (Andersen 2012: 390). Teisisõnu on väiksema sissetulekuga invidiidid vähem demokraatiat toetaval seisukohal kui suurema sissetulekuga invidiidid. Lisaks näitasid tulemused, et vaesemad ühiskonnagrupid nii ebavõrdses kui võrdsemates ühiskondades pooldavad vähem demokraatlike väärtusi samal ajal, kui kõrgema sissetulekuga grupid olid eriliselt demokraatlike väärtusi pooldavad just võrdsemates ühiskondades (Andersen 2012: 398). Selle uurimuse põhjal võib järeldada, et nii majandusareng kui ka sissetulekute ebavõrdsus on olulised mõjutegurid demokraatia väärtustamise osas vastavas ühiskonnas. Samuti on nende tulemuste põhjal võimalik järeldada, et üleüldine sotsiaalne sidusus ühiskonnas väheneb sissetulekute ebavõrdsuse suurenedes.

J. G. Janmaat vaatles samuti oma uurimuses erinevaid sotsiaal-majandusliku ebavõrdsuse tegureid ning nende seost demokraatlike väärtustega arenenud Lääne ühiskondades ning välja asjaolu, et üllataval kombel pole Inglehart oma uurimustes tähelepanu pööranud riikidesisesele sissetulekute ebavõrdsusele, kuigi tema teooria keskmes asub just majanduslik areng (Janmaat 2008: 12). See on veelgi üllatavam, kui arvestada fakti, et paljud autorid on leidnud tugeva sideme individuaalse sissetuleku ning tolerantsuse vahel, mis kuulub postmaterialistlike väärtuste hulka (Janmaat 2008: 12). Oma uurimuses arutles Janmaat (2008) selle üle, miks me peaksime üldse ebavõrdsust käsitlema kui ühiskondlikku probleemi, kui mitmekesisus on tänapäeva maailmas pigem positiivne nähtus kui homogeensus. Tema teooria järgi on ebavõrdsus problemaatiline eelkõige, kuna sellega seoses tekivad ka suuremad erinevused demokraatlike väärtuste rõhutamises erinevate sissetulekugruppide vahel, mis võivad viia alla ka toetuse demokraatiale kui režiimile (Janmaat 2008: 3). Suure sissetulekute ebavõrdsuse negatiivse mõju demokraatliku riigikorra stabiilsusele on välja toonud ka Muller oma uurimuses (Muller 1995: 969).

Alustuseks näitasid Janmaati (2008) uurimistulemused, et oskuste ebavõrdsus ning sissetulekute ebavõrdsus on enamus arenenud majandusega Lääne riikides sarnase

tasemega ja tugeva positiivse korrelatsiooniga. Kui Skandinaavia riigid on mõlemi näitaja osas kõige võrdsemad, siis ingliskeelsed riigid on kõige ebavõrdsemad. Ühelt poolt on Ameerika Ühendriigid postindustriaalsetest riikidest ühe suurema sissetulekute ebavõrdsusega riike. Teisalt on USAs levinud ka arvamus, et kõikidel inimestel on võrdsed võimalused jõudmaks karjääriredelil sinna, kuhu nad unistavad jõuda. Tegelikult on aga see arusaam ajapikku muutunud järjest ebareaalsemaks. Kuna reaalsuses esineb positiivne seos sissetulekute ebavõrdsuse ning võimaluste ebavõrdsuse vahel, siis USAs on vanemate sissetulekud kõige kõrgemas korrelatsioonis oma laste sissetulekutega. Ka teiste arenenud majandusega riikide põhjal läbi viidud analüüsist selgub, et sissetulekute ebavõrdsus ja sotsiaalne kihistumine mõjutavad negatiivselt sotsiaalset mobiilsust vastavas ühiskonnas. (Janmaat 2008: 7-8)

Janmaati (2008) uurimustulemused viitavad ka sellele, et eneseväljenduslike väärtuste rõhutamise tase on aja jooksul tõusnud peaaegu kõikides riikides, nii vaesemate kui ka rikkamate ühiskonnakihtide seas. Samal ajal viib suur ebavõrdsus terves ühiskonnas demokraatlike väärtuste tähtsustamise taset alla, nii rikaste kui ka vaeste ühiskonnagruppide seas, ning toob kaasa üleüldise usaldamatuse. See tähendab, et mitte ainult vaesed ühiskonnakihid ei ole muutunud ajaga vähem usaldavamaks, vaid ka rikkad. Teisisõnu mõjutab sissetulekute ebavõrdsus ühiskonda tervikuna. (Janmaat 2008: 28-30)

Tolerantsus ja võrdõiguslikkus on arenenud majandusega riikides üha suuremat olulisust omavad väärtused. Samal ajal on leitud, et suur sissetulekute ebavõrdsus vähendab üleüldist sotsiaalset usaldust ja solidaarsust ühiskonnaliikmete vahel, mis omakorda tingib madalama tolerantsuse taseme vastavas riigis (Andersen ja Fetner 2007: 5). Andersen ja Fetner (2007) uurisid suhtumist homoseksuaalsusesse demokraatlikes riikides ning leidsid, et sissetulekute ebavõrdsusel on negatiivne efekt tolerantsuse määrale vastavas ühiskonnas. Nende järgi on riigi makromajanduslik arengutase oluline indikaator inimeste väärtushinnangute kujundamises juhul kui teisi muutujaid ei ole analüüsi lisatud. Kui aga analüüsi lisati teised muutujad, vähenes makromajandusliku arengutaseme seletusvõime märkimisväärselt. Samuti leiti, et kommunistlik pärand omab negatiivset mõju

postmaterialistide arvukusele ühiskonnas. Nii riiklik kui ka isiklik majanduslik heaolu on olulised hoiakute kujundajad, millest esimene muudab tolerantsemaks rikkamate ühiskonnaliikmete vaated, samal ajal kui suur majanduslik ebavõrdsus vähendab tolerantsust kõikides sissetulekugruppides (Andersen ja Fetner 2007: 24). Suur majanduslik ebavõrdsus vähendab autorite järgi usaldust eeskätt sotsiaalsete gruppide omavahelise kaugenemise tõttu ning see omakorda viib alla ka üldise tolerantsuse määra ühiskonnas (Andersen ja Fetner 2007: 20-21). Autorid usuvad, et suure tõenäosusega on ka teised postmaterialistlikud väärtushinnangud peale tolerantsuse mõjutatud sissetulekute ebavõrdsusest ühiskonnas, kuna Ingleharti järgi on suhtumine homoseksuaalsusesse tugevas korrelatsioonis muude postmaterialistlike väärtushinnangutega (Andersen ja Fetner 2007: 20-22).

Keskkonnasäästlikud väärtushinnangud on ühed enim uuritud postmaterialistlikud väärtused tolerantsuse kõrval. Lisaks on empiiriliste tulemuste põhjal teada, et keskkonnasäästlikud väärtushinnangud on arenenud majandusega riikides tugevas korrelatsioonis teiste postmaterialistlike väärtushinnangutega nagu sõnavabadus ja kodanikuühiskonna kaasatus poliitilisse diskussiooni ning postmaterialistid hääletavad 5-12 korda suurema tõenäosusega roheline partei poolt kui materialistid (Inglehart 1997: 242-243). Erinevate riikide ning indiviidide vahel aga on väga suured erinevused keskkonnasäästlike väärtushinnangute rõhutamise tasemes. Postmaterialismi teooria järgi peaks koos majandusarenguga kasvama ka ühiskondlik mure keskkonna pärast ning vastavalt sellele ka keskkonnasäästlik käitumine. Seda on kutsutud ka "külluse hüpoteesiks". Samal ajal aga ei ole see hüpotees paljude teiste autorite poolt läbi viidud uurimustes kinnitust leidnud (Hassler 2006; Givens ja Jorgenson 2011; Duroy 2005, 2008).

Sissetulekute ebavõrdsuse negatiivne mõju keskkonnasäästlike väärtushinnangute rõhutamise määrale on tuvastatud B. Hassler (2006) uurimuses. Ta uuris spetsiifilisemalt keskkonnasäästlike väärtushinnanguid Eestis ning jõudis järeldusele, et mure keskkonna pärast on kasvanud makromajandusliku arengu tulemusena (Hassler 2006: 14). Samas aga ei esine tema analüüsi põhjal otsest seost keskkonnasäästlike väärtuste esilekerkimise ning

vastava väärtuspõhise käitumise vahel. Hasser (2006) toob samuti välja asjaolu, et riigi makromajanduslik areng ei pruugi olla otseses seoses individuaalsete sissetulekute ja majandusliku kindlustunde kasvuga. Nimelt võib sisemajanduse koguprodukti kasv teatud juhtudel olla vastupidiselt seotud väheneva sissetulekuga suure osa populatsiooni jaoks. See oleneb kui võrdselt või ebavõrdselt sissetulekud vastavas riigis jaotuvad. (Hasser 2006: 6)

E. Magnani (2000) leidis samuti negatiivse korrelatsiooni keskkonناسäästlikkuse ning sissetulekute ebavõrdsuse taseme vahel. Ta vaatles oma uurimuses sissetulekute ebavõrdsuse suhet keskkonناسäästlike regulatsioonide hulgaga OECD riikides aastatel 1980-1991. Autori järgi tekib sissetulekute ebavõrdsuse suurenedes tühimik riigi poolse võimekuse ning valmiduse vahel keskkonناسäästlikkuse investeerida. Ta analüüsis oma uurimuses mitmeid lähenemisi, mis põhinevad keskkondlikul *Kuznetsi* kõveral, mis ennustab tagurpidi “U”-kujulist seost majanduskasvu ning keskkondliku seisundi halvenemise vahel ning pani selle hüpoteesi küsimärgi alla. *Kuznetsi* kõver viitab sellele, et majanduskasvu algfaasides suureneb ka keskkonnareostus, kuid teatud hetkest, kui majanduskasv on jõudnud juba kõrgele tasemele, hakkab reostuse määr taas vähenema ning keskkondlik olukord paranema. Empiirilisel on aga leitud, et selle efekti suurus erineb suuresti majanduslikult arenenumates ning vähem arenenud ühiskondades. (Magnani 2000: 431-432)

Magnani (2000) empiirilised tulemused viitasid sellele, et makromajandusliku arengutaseme juures esineb kriitiline punkt, kust alates sissetulekute ebavõrdsus hakkab negatiivselt mõjutama investeringuid keskkonناسäästlikkusse. Niisiis on eeskätt majanduslikult kõrgelt arenenud riikide puhul sissetulekute ebavõrdsuse mõju keskkonناسäästlikkusele oluline ning negatiivne (Magnani 2000: 440). Kui makromajanduslik areng ning keskmise sissetuleku kasv vastavas riigis mõjutavad positiivselt keskkonناسäästlikkust, siis sissetulekute ebavõrdsusel on vastupidine mõju (Magnani 2000: 441-442). Kuigi vastavad tulemused kattusid suures osas keskkondliku *Kuznetsi* kõveriku hüpoteesi omadega, siis sissetulekute ebavõrdsuse kasv ning suhtelise sissetuleku mõju on uurimuse põhjal samuti olulised tegurid ning muutuvad järjest

olulisemaks sissetulekute ebavõrdsuse kasvuga maailmas. Magnani (2000) uurimuse tulemusi analüüsid on aga oluline silmas pidada, et selles vaadeldi vaid kõrgelt arenenud majandusega OECD riike.

Keskkondliku teadlikkuse ja keskkonnasäästliku käitumise põhjuseid on uurinud ka Duroy (2005) WWS 1995-1997 andmete põhjal. Autor püstitas hüpoteesi, et sissetulekute ebavõrdsuse tase riigis on negatiivses seoses keskkonnasäästlike väärtushinnangute rõhutamise määraga vastavas ühiskonnas. See hüpotees põhineb oletusel, et võrdsemates ühiskondades on rohkem vabu resursse, mida investeerida keskkonnateadlikusse (Duroy 2005: 10). Tulemused näitasid, et sissetulekute ebavõrdsus tõepoolest mõjutab keskkonnasäästlike väärtushinnanguid negatiivselt (Duroy 2005: 18). Kuna erinevad autorid on aga leidnud keskkonnasäästlikkuse osas väga vastakaid tulemusi, siis vajalik on täiendav analüüs, et anda lõplik hinnang teguritele, mis mõjutavad enim keskkonnasäästlike väärtushinnanguid ning väärtustepõhist käitumist. Sissetulekute ebavõrdsuse negatiivne mõju sotsiaalsele usaldusele ning erinevatele postmaterialistlikele ja demokraatlikele väärtustele on aga sellegi poolest tuvastatud mitmetes uurimustes ning seega on tegemist olulise teemaga, mida oleks vaja täiendavalt uurida.

2.3. Suhteline ilmajaetus ja subjektiivne heaolu

Nagu eelnev analüüs ilmestab on sissetulekute ebavõrdsuse negatiivne mõju erinevatele postmaterialistlikele väärtushinnangutele tuvastatud mitmetes uurimustes. Lisaks on aga leitud, et oluline ei ole mitte ainult sissetulekute ebavõrdsuse mõju ühiskonnale kui tervikule, vaid eeskätt just suhtelise sissetuleku negatiivne mõju indiviidide subjektiivsele heaolule. Kui sissetulekute ebavõrdsus mõjutab negatiivselt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra ühiskonnas tervikuna, siis suhtelise sissetuleku määr peaks enim mõjutama neid, kes vastavas riigis kuuluvad madalamate sissetulekugruppide hulka. Teisisõnu, kui ebavõrdsuse puhul oli tegemist riigi tasandi efektidega, siis suhtelist

sissetulekut mõõdetakse indiviidi tasandil. Nimelt on relatiivne ilmajäetus asümmeetriline ehk see puudutab eelkõige madalaimaid sissetulekugruppe vastavas ühiskonnas (Ferrer-i-Carbonell ja Ramos 2012: 15). J. Duesenberry (1949) oli autor, kes püstitas esimesena suhtelise ilmajäetuse hüpoteesi (*relative deprivation hypothesis*), milles väitis, et indiviidi rahulolu tase isikliku tarbimisega oleneb rohkem tema relatiivsest kui absoluutsest sissetulekust (Ferrer-i-Carbonell 2004: 1004). Suhtelise ilmajäetuse teooria ei pruugi käia aga ainult materiaalsete ressursside kohta vaid sotsiaalteadustes kasutatakse antud teooriat ka poliitilise ja sotsiaalse ilmajäetuse uurimisel. *Suhteline* viitab justnimelt enda ja teiste ühiskonnaliikmete vahelisele võrdlusmomendile sissetulekutes ning ei võta tingimata arvesse absoluutseid sissetulekumäärasid.

Suhtelise ilmajäetuse teooria põhineb eeldusel, et indiviidide jaoks on olulised nii staatus kui ka ühiskondlik positsioon ning nad võrdlevad end pidevalt teiste ühiskonnaliikmetega. Selle teooria järgi tekib inimestes rahulolematust siis, kui nad tunnevad ennast ilmajäetuna millestki, millele neil enda hinnangul õigus on. Teisisõnu tähendab see ilma jäämist ressurssidest, mis vastavas ühiskonnas on hinnatud ning mis on laialt levinud näiteks suurema sissetulekuga gruppide hulgas. Kuigi suhtelist puudust on käsitletud ka ajalises mõõtmes ehk uuritud on sissetulekuid võrreldes sellega, mis ressursid indiviidi käsutuses olid varem, siis antud töös on oluline just suhteline sissetuleku tase võrdluses teiste ühiskonnaliikmetega. Runciman (1966) on defineerinud suhtelise ilmajäetuse järgmiselt: “indiviid tunneb relatiivset puudust mingist ressursist kui tal see puudub, kui ta näeb, et teistel tema ümber on see ressurss olemas ning ta tunneb endal olevat õigust sellele ressurssile”. Suhteline puudujääk on aga seotud väheneva subjektiivse heaolu tasemega.

See teooria põhineb paljuski inimpsühholoogial ja tegeleb küsimusega, mismoodi indiviidid tajuvad end ümbritsevat sotsiaalset keskkonda. Kuna indiviidi subjektiivse heaolu tase on seotud tema väärtushinnangutega, siis võib eeldada, et need, kes tunnevad suhtelist puudust on ka rohkem materialistlikumate väärtushinnangutega kui need, kes vastavas ühiskonnas rohkem teenivad. Suhtelisel ilmajäetusel on leitud seoseid nii sotsiaalsete liikukumiste tekkega ühiskondades kui ka vägivaldsemate protestivormide

sagedaseks muutumisega nagu terrorism ja mässud. Samuti võib eeldada, et mida suurem on sissetulekute ebavõrdsuse tase vastavas ühiskonnas, seda rohkem indiviide tunnevad ka suhtelist puudust ning suured kontrastid sissetulekutes omakorda mõjutavad negatiivselt indiviidi hinnangut enda subjektiivse heaolu taseme osas.

Subjektiivse heaolu kirjandus on suures osas jõudnud järeldusele, et indiviidi positsioon suhtelise sissetuleku skaalal mõjutab oluliselt tema subjektiivset heaolu. Subjektiivne heaolu tähistab eelkõige indiviidi isiklikku hinnangut enda heaolule. Postmaterialismi teooria järgi peaks indiviidi heaolu kasvama koos makromajandusliku arenguga, kuna keskkond tema ümber muutub kindlamaks, tema eksistenstiaalne turvatunne süveneb ning ta saab nautida kõrgemal tasemel heaolu kui varem. Seetõttu hindavad inimesed Rootsis enda subjektiivset heaolu kõrgemaks kui näiteks Nigeerias. Ingleharti teooria alusel on riikliku jõukuse taseme tõusmine üks märkidest, mis viitab postmaterialistlike väärtushinnangute levimisele ühiskonnas. Samal ajal ei saa aga heaolu mõõta vaid objektiivsete näitajatega, vaid tuleb hinnata ka seda, kuidas inivid ise enda heaolu taset tajub. Empiirilised tulemused on näidanud ka, et mitte ainult makromajanduslikul arengutasemel vaid ka individuaalsel sissetulekul on positiivne efekt subjektiivsele heaolule. Kuigi see efekt on väiksem, on see siiski oluline. Nii hindavad reeglina kõrgema sissetulekuga inividid enda subjektiivset heaolu kõrgemaks kui madala sissetulekuga inimesed (Inglehart 1997: 63). Samuti on empiirilised tulemused näidanud, et subjektiivne heaolu on positiivses seoses ka riigi demokraatia taseme ning stabiilsusega (Inglehart 1997: 182).

Ingleharti väärtushinnangute teoorias rõhutatakse, et indiviidi väärtushinnangud peegeldavad eelkõige tema subjektiivset turvatunnet ehk heaolu. Subjektiivset heaolu mõjutavad aga nii ümbritseva keskkonna üldine heaolu tase kui ka individuaalne heaolu (Inglehart 2000: 221). See tähendab, et reeglina on nii rikastes ühiskondades kui ka rikaste indiviidide seas kõrgem subjektiivne heaolu tase kui vaestes ühiskondades ja madalamate sissetulekugruppide seas. Postmaterialistlikud väärtushinnangud aga kujunevad eelkõige välja just subjektiivse heaolu suurenemise ning mitte ainuüksi objektiivse majandusliku

arengu tulemusena (Inglehart ja Welzel 2005: 98). Seega võib arvata, et suureneva ebavõrdsusega maailmas on indiviidi tasandil just suhtelisel sissetulekul oluline efekt subjektiivsele heaolule ning seega ka väärtushinnangutele.

Mitmed autorid on leidnud empiirilisi seoseid suhtelise sissetuleku ning subjektiivse heaolu vahel. Majandusteadlased mõõdavad heaolu taset reeglina objektiivsete näitajatega nagu keskmine eluiga, sissetulek, tervislik seisund jm. Subjektiivne heaolu on küll lähedalt seotud nende teguritega, kuid nende vahele ei saa võrdusmärki panna. Kuigi subjektiivset heaolu mõjutavad erinevad tegurid nagu vanus, sugu, töökoht, perekonnaseis ja tervis, siis on leitud, et materiaalsed mured on olulised kõikide sissetulekugruppide jaoks ning on esikohal just väiksemate sissetulekutega leibkondades. Oluline on aga mitte ainult sissetuleku suurus, vaid pigem rahulolu oma sissetulekuga, mis suuresti põhineb sotsiaalsel võrdlusmomendil teiste ühiskonnaliikmete sissetulekutega. (McBride 2001: 253-255)

Eeldades, et suhtelise sissetuleku mõju ei tohiks olla märkimisväärne väga suurte sissetulekutega indiviidide puhul, peaks just madalate sissetulekute indiviidide suhtelise sissetuleku efekt olema suurem ja selgem (McBride 2001: 262-263). McBride (2001) uurimuses võeti suhtelise sissetuleku mõõtmisel arvesse nii relatiivsust teiste ühiskonnaliikmete suhtes kui ka indiviidi enda nooruspõlve materiaalse olukorraga võrdluses (McBride 2001: 256). Autor kasutas 1994. aastal USA-s läbi viidud *General Social Survey* andmeid suhtelise sissetuleku mõju testimisel. Subjektiivse heaolu mõõtmisel kasutas autor aga üldist küsimust indiviidi heaolu kohta, kus valida sai kolme variandi vahel: “väga rahul”, “rahul”, ja “mitterahul” oma eluga. See küsimus aga ei pruugi näidata ainult sissetuleku efekti, kuna rahulolu mõjutavad ka muud tegurid. Tulemused näitasid, et indiviidid, kelle lapsepõlve majanduslik seisund oli parem kui küsitluse ajal, olid ka madalama subjektiivse heaolu tasemega. Oluline antud uurimuse juures on aga see, et tulemused näitasid, et kui ühiskonnas kõrgemate sissetulekugruppide sissetulekud kasvavad, siis madalama sissetulekuga indiviidide subjektiivne heaolu langeb vaatamata sellele, et nende objektiivse sissetuleku suurus on jäänud samaks (McBride 2001: 267-269). Kuigi need tulemused viitavad sellele, et suhtelisel sissetulekul on mõju indiviidi

subjektiivsele heaolule, siis üsna suurte standardhälvete tõttu ning ainult ühe riigi andmete analüüsi põhjal ei ole võimalik põhjanevaid järeldusi teha.

Sarnane uurimus (D'Ambrosio ja Frick 2007) viidi läbi ka Saksamaal 1990-2004 aastate küsitlusandmete põhjal, kus autorid hindasid nii absoluutse kui ka suhtelise sissetuleku mõju indiviidi subjektiivsele heaolu tasemele ning tuvastasid samuti suhtelise sissetuleku efekti heaolu määrale. Antud uurimuses esitati inimestele täpsem küsimus nende materiaalse subjektiivse heaolu taseme kohta ehk autorid kasutasid küsimust "kui rahul oled oma sissetulekuga", millele oli võimalik anda hinnang ühest kümneni (D'Ambrosio ja Frick 2007: 501). Uurimuses kasutati *German Socio-Economic Panel*'i küsitlusandmeid. Uurimistulemused näitasid, et suhtelise sissetuleku ning subjektiivse heaolu vahel on tugevam seos kui absoluutse sissetuleku ning subjektiivse heaolu vahel. Ka pärast erinevate indiviidi tasandi muutujate mõju kontrollimist nagu sugu, haridus jm. jäi alles tugev suhtelise sissetuleku efekt subjektiivsele majanduslikule heaolule. Teisisõnu, mida relatiivselt vähem indiviid vastavas ühiskonnas teenib, seda kehvem on tema enda hinnangul ta majanduslik heaolu. Absoluutse sissetuleku mõju, kuigi nõrgem kui suhtelise sissetuleku oma, oli siiski ka oluline mõjutegur indiviidi subjektiivse heaolu ennustamises. Eelneva põhjal järeldasid autorid, et inimeste rahulolu sõltub paljuski sellest, millises ühiskonnas nad elavad ehk milline keskkond neid ümbritseb. (D'Ambrosio ja Frick 2007: 505-508)

Ka D. Guilbert ja S. Paul (2009), kes uurisid indiviidide subjektiivset heaolu Austraalias 2001-2005 aastate küsitlusandmete põhjal ning kasutasid kokku 8530 indiviidi hinnanguid, leidsid samuti, et mitte absoluutne sissetulek, vaid eeskätt suhteline sissetulek on see, mis määrab ära indiviidide subjektiivse heaolu (Guilbert ja Paul 2009: 2). Nad kasutasid oma analüüsis samuti erinevaid kontrollmuutujaid nagu perekonnaseis, haridustase, sugu, tervislik seisund ja elukoht. Austraalias oli keskmine subjektiivse heaolu tase nendel aastatel isegi langenud, kuigi keskmine sissetulek oli perioodi jooksul kasvanud (Guilbert ja Paul 2009: 11). Guilberti ja Pauli (2009) uurimuses jõuti järeldusele, et suhteline sissetulek mängib olulist rolli indiviidi subjektiivse heaolu ennustamises. See tähendab, et

sotsiaalsel võrdlusel on oluline mõju indiviidi heaolule. Lisaks on suhtelise sissetuleku negatiivne mõju suurim just kõige vaesemate ühiskonnagruppide seas. Nagu ka McBride'i (2001) uurimustulemused näitasid, nii jõudsid ka Guilbert ja Paul (2009) järeldusele, et kui teiste ühiskonnagruppide sissetulekud riigis kasvavad, siis mõjutab see negatiivselt indiviidi subjektiivset heaolu isegi siis, kui tema enda sissetulek jääb samale tasemele (Guilbert ja Paul 2009: 13). Lisaks suhtelisele sissetulekule mõjutavad negatiivselt subjektiivset heaolu ka halb tervislik seisund, elamine suurlinnas, vallalikus või lahutatud olemine, töötus, töötundide arv ja mitte tegelemine heategevusega (Guilbert ja Paul 2009: 16). Niisiis ei ole oluline ainult see, kas individ on vaene või rikas, vaid eriti see, kui vaene või rikas ta on võrreldes teiste ühiskonnaliikmetega. See rahulolematuse omakorda tekitab vajadust järele jõuda neile, kellel materiaalselt paremini läheb (D'Ambrosio ja Frick 2007: 509-510). Silmas tuleb pidada aga seda, et ka antud uurimused keskendusid vaid ühele riigile.

Saksamaa ning USA küsitlustulemusi on analüüsisinud võrdlevalt R. Layard, G. Mayraz ja S. Nickell (2009). Lisaks analüüsisid autorid ka kahekümnes arenenud majandusega riigis esinevat suhtelise sissetuleku efekti subjektiivsele heaolule. Autorid tuginesid oma hüpoteesides asjaolule, et subjektiivne heaolu nii USAs kui ka Saksamaal ei ole alates 1950. aastatest tõusnud, kuigi nendes riikides on selle perioodi jooksul aset leidnud märkimisväärne makromajanduslik areng. Uurimuses kasutatakse küsitlusandmeid alates 1950. aastatest ning selles eristatakse suhtelise ja absoluutse sissetuleku mõjusid subjektiivsele heaolule. Suhtelise sissetuleku osas kasutati küsimust "kuidas individ tajub enda positsiooni sissetulekute jaotuses" (Layard, Mayraz ja Nickell 2009: 3-5). Tulemused näitasid, et USAs tõepoolest on relatiivsel sissetulekul kõige suurem efekt materiaalsele heaolule ning Lääne-Saksamaal oli suhtelise sissetuleku efekt isegi kaks korda suurem kui absoluutse sissetuleku oma (Layard, Mayraz ja Nickell 2009: 6-7).

Mitmeid arenenud majandusega riike hõlmavas uurimuses analüüsisid autorid subjektiivset heaolu 16 riigis ning leidsid, et ka nendes majanduslikult arenenud maades on suhtelisel sissetulekul väga suur mõju ning see on suurem kui absoluutse sissetuleku oma. Teisisõnu,

kui ühiskonnas ühtede indiviidide sissetulekud kasvavad ning indiviidi enda sissetulek jääb samaks, siis see muutus mõjutab negatiivselt indiviidi subjektiivset heaolu. Kuigi selles uurimuses kasutati suuremat riikide arvu kui eelnevates, siis kehtivad eelnevad tulemused siiski eelkõige postindustriaalsete riikide osas. (Layard, Mayraz ja Nickell 2009: 13)

Majanduslikult vähem arenenud riikides on sarnaseid uurimusi läbi viidud tunduvalt vähem. X. Wu ja J. Li (2013) uurisid majandusarengu ning suhtelise ja absoluutse sissetuleku seost subjektiivse heaoluga Hiinas. Hiinas on viimastel aastakümnetel toimunud väga kiire majanduskasv ning vastavalt Ingleharti teooriale peaks seoses kiire majandusliku arenguga aset leidma ka vastavas ühiskonnas teatav väärtushinnangute teisenemine. Samal ajal on aga Hiinas seoses majandusarenguga kasvanud märkimisväärselt ka sissetulekute ebavõrdsus. Wu ja Li (2013) võtsid arvesse piirkondlikke erisusi majanduslikus arengutasemes ehk nad ei kasutanud oma uurimuses riikliku makromajanduslikku arengu näitajat vaid piirkondlikke näitajaid, kuna Hiinas on erinevates regioonides väga erinev majandusarengu tase. Nad kasutasid oma uurimuses *Chinese General Social Survey* küsitlusandmeid, mida kogutakse iga aasta nii maapiirkondades kui ka Hiina suurlinnades.

Mitmetasandilise regressiooni läbi viimise tulemusena leidsid Wu ja Li (2013), et subjektiivse heaolu tase Hiinas kasvas nii absoluutse sissetuleku määra suurenemise kui ka suhtelise sissetuleku kasvu tulemusel vastavas piirkonnas. Absoluutne sissetulek oli aga olulisem näitaja just vaesemates piirkondades, samal ajal kui rikkamates piirkondades selle mõju subjektiivsele heaolule oli nõrk (Wu ja Li 2013: 19). See tulemus vastab ka Ingleharti ootustele, et majanduslikult arenenumates piirkondades on sissetuleku efekt väiksem, kuna üldine ühiskondlik heaolu tase on kõrgem ning eksistentsiaalne turvatunne on iseenesest mõistetav (Inglehart 1997: 64-65). Samal ajal aga leiti, et suhtelisel sissetulekul on oluliselt suurem mõju indiviidi heaolule kui absoluutsel sissetulekul (Wu ja Li 2013: 20). Teisisõnu on sissetulekute ebavõrdsuse kasv viinud Hiinas hoopis subjektiivse heaolu kahanemisele. Suur ebavõrdsuse tase võib aga autorite ennustuse järgi omakorda kaasa tuua ebatabiilsuse ning üleüldise rahulolematuse riigi elanike seas (Wu ja Li 2013: 20-21). Seega on leitud toetust ka hüpoteesile, et suhteline sissetulek mõjutab negatiivselt subjektiivset heaolu ka

tärgava majandusega riigis nagu Hiina.

Arenguriikide põhjal on tehtud ka mõned võrdlevad uurimistööd. Sarracino (2008) analüüsis arenguriikides ehk majanduslikult mahajäänud maades ning arenenud majandusega riikides subjektiivse heaolu taset *World Values Survey* andmete põhjal. Tulemused näitasid, et absoluutsel sissetulekul on positiivne suhe subjektiivse heaoluga ka arenguriikides. Kusjuures arenenud majandusega riikides on absoluutsel sissetulekul väiksem positiivne mõju kui madalama keskmise sissetulekuga riikides (Sarracino 2008: 468). Nad uurisid oma analüüsis ka sotsiaalse klassi ning suhtelise sissetuleku mõju subjektiivsele heaolule. Tulemuste põhjal võib öelda, et nii arenenud kui arenguriikides on sotsiaalne klass oluline (Sarracino 2008: 469). Mida kõrgemasse klassi indiviid kuulub seda kõrgem on ka tema subjektiivne heaolu tase. Täpsemalt mõjutab uurimuse tulemuste põhjal relatiivne sissetulek kõige rohkem kahe madalaima sissetulekugrupi subjektiivset heaolu nii arenenud majandusega riikides kui ka arenguriikides. Vastupidine efekt esines aga kahe kõrgeima sissetulekugrupi hinnangutes enda subjektiivsele heaolule (Sarracino 2008: 473). Antud tulemuste põhjal võib eeldada, et suhtelisel sissetulekul on mõju mitte ainult arenenud majandusega riikides vaid ka arenguriikides, kus madalam sissetulek võrdluses enda riigi teiste sissetulekugruppide omadega mõjutab negatiivselt indiviidi subjektiivset heaolu. Heaolu ja majanduslik kindlustunne on aga postmaterialismi teooria järgi olulised väärtushinnangute kujundamisel.

2.4. Suhtelise sissetuleku mõju väärtushinnangutele

Postmaterialismi teooria esindajad püstitasid hüpoteesi, et nii riigi makromajanduslik areng kui ka kõrgem majanduslik arengutase mõjutavad positiivselt postmaterialistlike väärtuste esilekerkimist ühiskondades eeskätt postindustrialiseerimise etapis. Nende postmaterialistlike väärtuste hulka kuuluvad ka keskkonnasäästlikud väärtushinnangud. Mõned autorid on aga leidnud, et keskkonnasäästlikud väärtused ning mure keskkonna

pärast on rohkem levinud arengumaades kui arenenud majandusega postindustriaalsetes ühiskondades. Majandusteadlased sageli käsitlevad keskkondlikku seisukorda nagu igat teist “kaupa”, millele on rohkem nõudlust just suuremate sissetulekutega indiviidide seas. See teooria eeldab, et kõrgema makromajandusliku arengutasemega kaasneb ka suurem mure keskkonna pärast (Franzen ja Meyer 2010: 221). Sotsioloogid, kes esindavad globaliseerumise hüpoteesi, väidavad aga, et kuna ka majanduslikult mahajäänutes riikides on palju keskkonnakaitsjaid, siis järelikult ei esine seost majandusliku heaolu ning keskkonnsäästlike väärtushinnangute vahel ning nende järgi on mure keskkonna pärast globaalne (Dorsch 2014: 1-2).

Autorid, kes on uurinud suhtelise ja absoluutse sissetuleku ning keskkonnsäästlike väärtushinnangute vahelisi seoseid on jõudnud mitmete järeldusteni. Dorsch (2014) leidis, et kõrgema suhtelise sissetulekuga indiviidid ühiskonnas on rohkem mures keskkonna pärast kui madalama sissetulekuga inimesed. See kehtis nii arengumaade kui ka arenenud majandusega riikide puhul (Dorsch 2014: 13). Sarnaste järeldusteni on jõudnud ka mitmeid teised autorid. A. Franzen ja R.Meyer (2010) leidsid, et mure keskkonna pärast on tugevas korrelatsioonis teiste postmaterialistlike väärtustega ning seega kuulub keskkonnsäästlikkus postmaterialistlike väärtuste hulka. Franzen ja Meyer (2010), kes võrdlesid oma uurimuses 1993 ja 2000 aasta *International Social Survey Programme* (ISSP) küsitlustulemusi 26 riigis püstitasid hüpoteesi, et mitte ainult makromajanduslik arengutase vaid ka rikkuse jagunemine riigis on olulised keskkonnsäästlike väärtushinnangute väljakujunemises. Pidades silmas ka Ingleharti majanduskasvu hüpoteesi, analüüsisid nad muutusi indiviidide väärtushinnangutes, mis puudutavad keskkonnsäästlikkust. Suur ebavõrdsus võib muuta vastavas ühiskonnas paljude jaoks oluliseks sellised teemad nagu ressursside ümberjagamine ning majandusliku arengu edendamine, viies tähelepanu eemale keskkonnsäästlikkuselt ja muudelt postmaterialistlikelt väärtushinnangutelt. (Franzen ja Meyer 2010: 222)

Uurimuses jõudsid autorid mitmetele järeldusele: kuigi keskkonnsäästlikud väärtused on levinumad rikastes riikides, on mure keskkonna pärast seotud enim individuaalsete

näitajatega nagu suhteline sissetulek (Franzen ja Meyer 2010: 226). Viidi läbi hierarhiline lineaarne regressioon, mille tulemused näitasid, et suhteliselt jõukamad inividid antud riigis väljendavad rohkem muret keskkonna pärast kui need, kes relatiivselt vähem teenivad. Samuti sõltuvad need väärtushinnangud lisaks sissetulekule ka haridusest, soost, informatsioonist keskkondliku konditsiooni osas ja tajutud keskkondlikust olukorrast vastavas riigis. Oluline on ka välja tuua, et erinevused väärtushinnangutes olid suuremad riigisiselt kui riikide vahel. Kusjuures makrotasandil oli suurim mõjutegur, mis seletas ära 63% kogu variatsioonist keskkonnsäästlikes väärtushinnangutes, elaniku kohta SKP mõõdetud ostujõu pariteedi alusel. Silmas tuleb pidada aga asjaolu, et uurimusse oli kaasatud 26 riiki, millest 2/3 on OECD riigid ning vaid kolmandik arengumaad. (Franzen ja Meyer 2010: 229)

Indiviidi sissetuleku mõju tema väärtushinnangutele on uurinud ka R. Sangster and R. Reynolds (1996). Nende uurimus, mis keskendus suuresti Ingleharti sotsialiseerumise hüpoteesile, viitas samuti sellele, et indiviidi sissetulekul on oluline mõju väärtuste kujundamisele. Vastavalt sotsialiseerumise hüpoteesile peaksid need inividid, kes lapsepõlves elasid majanduslikult rasketes tingimustes, olema materialistlikumad kui need, kelle vanemad said pakkuda majanduslikult paremaid tingimusi. Oma uurimuses kontrollisid autorid ka nii lapsepõlves kui ka täiskasvanu eas kogetud individuaalse majandusliku olukorra mõju (Sangster ja Reynolds: 1996: 258). Autorid analüüsisid naiste väärtushinnanguid ning jõudsid järeldusele, et need naised, kes küsitluse ajal olid madala sissetulekuga, hindasid rohkem ka mugavat elu ning turvalisust, samal ajal kui sisemine harmoonia ei olnud nende jaoks nii oluline. Naised, kelle majanduslik olukord lapsepõlves oli kehv, olid samuti materialistlikumate väärtushinnangutega, samal ajal kui naised, kes lapsepõlves kogesid majanduslikku kindlustunnet, ei olnud selgelt postmaterialistlikumad (Sangster ja Reynolds: 1996: 265). Teisisõnu asetasi ebakindlates oludes üles kasvanud naised enim rõhku just materialistlikele väärtushinnangutele. Need kelle majanduslik olukord ei olnud muutunud võrreldes lapsepõlvega kummaski suunas, kas kindlamaks või ebakindlamaks, asusid aga oma väärtushinnangutelt materialismi-postmaterialismi skaala keskel (Sangster ja Reynolds: 1996: 265-266). Kokkuvõtlikult võib öelda, et kuigi

materialistlikud väärtushinnangud võeti naiste poolt vastu juba varases eas, siis postmaterialistlike väärtushinnangute kujunemise osas olid tulemused vastakad. Lisaks on antud uurimuses kasutatud võrdlemisi väikest valimit, et põhjapanevaid järeldusi teha.

Tõestust selle kohta, et majandusareng ei pruugi mõjutada kõikide ühiskonnaliikmete väärtushinnangud ühte moodi, on leidnud ka R. Andersen ja T. Fetner (2007). Autorid uurisid suhtumist homoseksuaalsusesse 35s erineva majandusliku arengutasemega demokraatlikus riigis ning leidsid, et riigi majandusareng muudab postmaterialistlikuks vaid nende väärtushinnanguid, kes sellest enim kasu saavad ehk kõrgematesse klassidesse kuuluvate indiviidide omasid (Andersen ja Fetner 2007: 21). Seega võib majanduspoliitika, mis ei võta arvesse sissetulekute ebavõrdsust viia ebatolerantsete väärtusteni ühiskonnas, mis omakorda õõnestavad demokraatiat (Andersen ja Fetner 2007: 1). Nad analüüsisid suhtumist homoseksuaalsusesse nii riigi siseselt kui ka riikide vaheliselt. Ingleharti postmaterialistliku teesiga on kooskõlas asjaolu, et suhtumine homoseksuaalsusesse on muutunud viimaste kümnendite jooksul liberaalsemaks. Ebavõrdsus aga ei mõjuta kõiki ühiskonnagruppe ühte moodi. Autorid leiavad, et vaesem osa ühiskonnast on enim ebatolerantsem sõltumata riigi majanduslikust arengutasemest (Andersen ja Fetner 2007: 2). Ka Lipseti (1959) uurimus toetab väidet, et töölisklassi vaated on reeglina autoritaarsemad ja vähem tolerantsemad kui näiteks keskklassi omad.

Arvatakse, et psühholoogiliselt ebakindlamad indiviidid tunnevad end rohkem ohustatuna teiste ühiskonnagruppide poolt ning seega omavad ka ebatolerantsemaid väärtushinnanguid (Andersen ja Fetner 2007: 6). Ebakindlus on aga suurel määral seotud ka inimese majandusliku positsiooniga. Nii leiavad ka Andersen ja Fetner (2007), et spetsialistid ning juhtivatel töökohtadel töötavad indiviidid omavad tolerantsemaid vaateid võrreldes töölisklassiga ehk nendega, kellel on madalam sissetulekumäär. Tulemuste põhjal võib öelda, et sissetulekute ebavõrdsus on olulisem näitaja, mis mõjutab indiviidide tolerantsuse taset kui makromajanduslik areng. Samas on markomajanduslik arengutase oluline teatud sissetulekugruppide väärtushinnangute kujundamises. Sisemajanduse koguprodukt on oluline indikaator väärtushinnangute mõõtmisel just kõrg- ja keskklassi puhul, samal ajal

kui töölisklassi osas ei oma antud näitaja statistilist olulisust (Andersen ja Fetner 2007: 19). Seega on oluline, kus inivid paikneb suhtelise sissetuleku skaalal vastavas ühiskonnas.

Eeleava peatüki teoreetilist arutelu kokku võttes on alust arvata, et väärtushinnanguid mõjutavad riigi tasandil lisaks majandusarengu tasemele ka sissetulekute ebavõrdsuse määr ning indiviidi tasandil suhteline sissetulek. Ebavõrdsus kaugendab sotsiaalseid klasse üksteisest, vähendab inividide vahelist usaldust ning solidaarsustunnet, mis loob eksistentsiaalselt ebakindla keskkonna paljude inimeste jaoks. Ebakindlates oludes aga rõhutatakse eeskätt materialistlikke väärtushinnanguid. Individuaalne suhteline sissetulek võrdluses teiste sissetulekugruppidega vastavas riigis on aga oluline tegur just madalama sissetulekuga inividide jaoks, kellel tekib suhtelise ilmajätuse teooria alusel vajadus materiaalselt edukamatele järele jõuda ning seega rõhutavad nad eelkõige materialistlikke väärtushinnanguid.

3. Hüpoteesid, andmed ja metoodika

3.1. Hüpoteesid

Teoreetilise kirjanduse ning varasemate uurimuste empiiriliste tulemuste alusel on põhjust arvata, et nii makromajanduslikul arengutasemel, sissetulekute ebavõrdsusel kui ka suhtelisel sissetulekul on oluline efekt indiviidide väärtushinnangutele. Kuna majandusarengu tulemusel suureneb inimeste eksistentsiaalne turvatunne, on rikkamates ühiskondades rohkem postmaterialiste kui vaesetes riikides. Sissetulekute ebavõrdsusel aga on sotsiaalseid klasse üksteisest kaugendav mõju ning seega võib eeldada, et suurema ebavõrdsusega riigis on rohkem materialiste kui võrdsemas ühiskonnas. Lisaks on põhjust eeldada, et vastavas ühiskonnas on just kõrgeima sissetulekuga grupid need, kes on enim postmaterialistlikud, kuna nad on majanduslikult rohkem kindlustatud, samal ajal kui madalaima sissetulekuga grupid võivad tunda relatiivset materiaalist ilmajätust ning seega omavad materialistlikuid väärtushinnanguid. Kui majandusarengu tase ja ebavõrdsus omavad mõju riigi tasandil, siis suhtelise sissetuleku näol on tegemist indiviidi tasandi teguriga.

Eelneva põhjal püstitan järgmised makrotasandi hüpoteesid:

H1a: Kõrgem majandusarengu tase mõjutab positiivselt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra ühiskonnas.

H1b: Suurem sissetulekute ebavõrdsus mõjutab negatiivselt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra ühiskonnas.

Püstitan järgmised indiviidi tasandi hüpoteesid:

H2a: Mida madalam on indiviidi suhteline sissetulek antud riigis, seda vähem rõhutab ta postmaterialistlike väärtushinnanguid.

H2b: Suhtelise sissetuleku positiivne efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamisele on enim tuntav suure sissetulekute ebavõrdsusega riikides.

3.2. Ülevaade kasutatavatest andmetest

Oma töös kasutan väärtushinnangute mõõtmisel *World Values Survey* uuringut ning andmestikku, millele pani alguse R. Inglehart 1981. aastal. Selle peamine eesmärk on olnud postmaterialismi teooria kesksete hüpoteeside testimine laiaulatuslike küsitlusandmete abil. Uuringutes osaleb suur võrgustik sotsiaalteadlasi, keda koordineerib *World Values Survey* assotsiatsioon. Teadlased esindavad erinevaid distsipline alates sotsioloogiast lõpetades politoloogiaga. Siiani on *World Values Survey* raames läbi viidud kuus ülemaailmset lainet, mis koosnevad indiviidide küsitlemisest, andmete kogumisest ning analüüsimisest. Kuuenda ja kõige värskema 2010-2014 a. laine tulemused avalikustati käesoleval aastal aprilli lõpus. Kuuenda lainega sai täis kolmkümmend aastat *World Values Survey* põhjal valminud analüüse ülemaailmsete poliitiliste ning sotsiaalsete muutuste osas.

Kui esimest 1981-1984 a. lainet viidi läbi kahekümne ühes majanduslikult arenenud riigis, siis edaspidi on uuringusse kaasatud riikide arv tublisti suurenenud ning tänaseks hõlmab *World Values Survey* ka suurt hulka arenguriike. *World Values Survey* ja *European Values Survey* küsitlustesse on aastatel 1981-2010 kokku kaasatud 102 riiki, mille hulka kuuluvad nii arenguriigid kui ka arenenud majandusega maad, nii demokraatlikud kui ka autoritaarsed riigid. Vastavaid küsitlusi on läbi viidud kuuel kontinendil. Seega on *World*

Values Survey kõige laiema haardega uuring, milles kogutakse andmeid sotsiaalsete muutuste kohta üle maailma. Nende andmete põhjal on võimalik teha järeldusi ülemaailmsete väärtushinnagute ja kultuuriliste muutuste kohta.

Kasutan oma uurimuses 2005-2008 aastatel läbi viidud viienda laine andmeid, mis olid kättesaadavatest andmetest kõige värskemad. Kuigi iga laine küsimustikud erinevad pisut üksteisest, on sisu poolest enamuse erinevates lainetes esinenud küsimustest jäänud samaks, et oleks hiljem võimalik teha pikaajaliste andmete põhjal usaldusväärseid järeldusi. Peamine küsimustik on ingliskeelne, kuid igas riigis tõlgitakse see vastavasse emakeelde ja keeltesse, mida räägivad vähemalt 15% selles riigis elavatest inimestest. Andmeid kogutakse näost näkku intervjuude käigus. Minimaalseks valimi suuruseks riigis on 1000 indiviidi ja need koostatakse juhuvalimi põhimõttel. Erandjuhtudel võib kasutada ka kvoodivalimeid tulenevalt juhuvalimi koostamiseks vaja minevatest resurssidest, mille hulka kuuluvad suurem finantseering, ajakulu ja tööjõu kogus. Küsitlustes osalevad vastava riigi elanikud vanuses 18-85. *World Values Survey* on antud uuringu jaoks sobivaim, kuna see keskendub suuresti just materialistlikele ning postmaterialistlikele väärtustele. Sealhulgas on selles küsimusi ka indiviidi isikliku majandusliku heaolu ning sissetuleku kohta.

Kasutan ka Maailmapanga andmestikku, kust on võimalik leida enamuse arenguriikide ning tärkava majandusega maade Gini indekseid aastate lõikes. Oma töös kasutan 2005-2008 aastate andmeid. Aastakäigu valin vastavalt sellele, mis aastal antud riigis *World Values Survey* viies laine läbi viidi. Samuti kasutan Maailmapanga andmeid mõõtmaks SKPd elaniku kohta ostujõu pariteedi alusel. Antud andmestik on selleks sobiv, kuna sellest on võimalik leida ka eelnevate aastate vastavaid andmeid enamiku riikide kohta. Suur osa andmetest Maailmapanga kataloogis pärineb riikide endi poolt koostatud statistikast, mida korrastab ja vaatab üle Maailmapanga juures olev spetsialistide grupp, kes tegelevad riikide arenguandmetega. Arenenud majandusega riikide Gini indeksi andmete kogumiseks kasutan aga OECD andmestikku, kust on võimalik leida vastavate riikide ebavõrdsuse indekseid alates 1996. aastast. Nii nagu Maailmapank, kasutab ka OECD paljuski riikide

endi poolt koostatud statistikat ning teeb koostööd ka teiste rahvusvaheliste organisatsioonidega.

Analüüsiühikuteks minu töös on individid ja riik. Esmalt viin läbi riigi tasandi analüüsid ning seejärel indiviidi tasandi omad. Meetodina kasutan regressioonanalüüsi, mille eesmärgiks on anda hinnang, kas ja kuidas makromajanduslik areng, sissetulekute ebavõrdsus ning suhteline sissetulek mõjutavad individide väärtushinnanguid üle maailma. Kuna viin läbi andmeanalüüsid nii riigi kui ka indiviidi tasandil, siis oli algselt plaanis kasutada mitmetasandilise regressiooni meetodit. Andmeanalüüsi käigus aga selgus, et indiviidi tasandi efektid jäid väga nõrgaks ning seega ei osutunud antud meetod otstarbekaks.

3.3. Metoodika

Järgnevas analüüsis on majandusarengu indikaatoriks elaniku kohta sisemajanduse koguprodukt (SKP) mõõdetud ostujõu pariteedi alusel. Ostujõu pariteet elimineerib hinnatasemete riiklikud erinevused ehk võrdsustab erinevate valuutade ostujõu. SKP näitab toodetud kaupade ja teenuste koguväärtuse ja nende tootmisel vahetarbimiseks kulutatud kaupade ja teenuste väärtuse vahet ning see kajastab riigi majanduse suurust. SKP elaniku kohta on koguprodukt jagatud riigi elanike arvuga. Selle indikaatoriga on võimalik võrrelda riikidevahelisi erinevusi makromajanduslikus arengus. Riikide sisemajanduse koguprodukti andmed elaniku kohta jagasin 1000-ga, et regressioonanalüüsi tulemusi tõlgendades oleks lihtsam järeldusi teha. Viiekümne kuue riigi keskmine sisemajanduse koguprodukt indiviidi kohta, mõõdetud ostujõu pariteedi alusel, on 17,082 (*1000) dollarit, mille standardhälve on 14,72. Kõrgeim vaadeldud väärtus antud muutujal on 61 342 dollarit ning madalaim 760 dollarit. Elaniku kohta SKP on üks enim kasutatavaid indikaatoreid, millega mõõdetakse riigi majanduslikku olukorda ning elustandardi taset makro-tasandil. Sisemajanduse koguprodukti elaniku kohta kasutab ka Inglehart majandusarengu põhilise näitajana tööjõu

sektoriaalse jaotumise kõrval (Inglehart ja Welzel 2005: 58). Kui SKP näitaja on mõjutatud riigi elanikkonna arvukuse poolt ning mõõdab kogu majanduse suurust, siis elaniku kohta SKP on antud töö raames parem indikaator, kuna see arvestab riigi populatsiooni suurust ning seetõttu on selle alusel võimalik võrrelda elustandardi taset erinevates riikides. Seega võib öelda, et valitud indikaator on valideeritud majandusarengu taseme mõõtmisel makrotasandil.

Sissetulekute ebavõrdsuse mõõtmisel kasutatakse Gini indeksit. Gini indeks mõõdab riigi leibkondade sissetulekute distributsiooni ebavõrdsuse taset. Indeksit arvutatakse Lorenzi kõvera põhjal, kus leibkonna sissetulek asetatakse võrdlusesse kõikide teiste leibkondadega alates vaesematest kuni rikkamateni. Gini koefitsient näitab ekvivalentnetosissetuleku taseme järgi reastatud rahvastiku kumulatiivse osatähtsuse ja nende kumulatiivse ekvivalentnetosissetuleku seost. Koefitsiendi väärtus jääb nulli ja ühe vahele. Gini indeks on aga sama arv väljendatud protsentides. Teisisõnu tähistab Gini indeksi väärtus 0 täiuslikku sissetulekute võrdsust ja väärtus 100 täielikku ebavõrdsust (The World Factbook). Antud uurimuse jaoks on Gini indeks valideeritud indikaator, kuna see annab teavet siseriikliku sissetulekute jaotumise kohta erinevate sissetulekugruppide vahel. Teisisõnu ilmestab Gini indeks ühiskonnas esinevat sissetulekute ebavõrdsust, mis omakorda viib sotsiaalse ebavõrdsuse ja võimaluste ebavõrdsuseni. Gini indeks on valideeritud indikaator, kuna see ei ole kallutatud populatsiooni suuruse või sissetulekugruppide sisemiste erinevuste (soo, vanuse jm) suhtes ning vastav indikaator mõõdab seda, kui suur on riigi sissetulekute distributsiooni vahe võrdluses täiusliku sissetulekute võrdsusega. Gini indeks on suure osa teadlaste poolt aktsepteeritud ning üks laiemalt kasutatud indikaatoritest ebavõrdsuse mõõtmisel.

Väärtushinnanguid mõõdan ma postmaterialistlike-materialistlike väärtuste skaalal, mis on moodustatud vastavate küsimuste põhjal, kus inividid peavad eelistama ühtesid väärtusi teistele. Indikaatoritena kasutatakse skaala koostamisel *World Values Survey* viienda laine küsimusi V69-V74. Küsimused väärtuseelistuste kohta on sõnastatud järgmiselt: *“Inimesed sageli räägivad sellest, millised olulisemad eesmärgid peaksid olema vastavas riigis seatud*

järgnevaks kümneks aastaks. Sellel kaardil on mõned eesmärgid, mida peetakse inimeste poolt sageli oluliseks. Palun öelge, milline on teie jaoks isiklikult olulisim/teisena kõige olulisem eesmärk neist.” (WVS 2005-2008) Esimene grupp, millest indiviid peab valima kaks (prioriteet nr 1 ja prioriteet nr 2) tema jaoks olulisemat teemat on (V69- V70):

- Kõrge majanduskasvu tase
- Tugevad riiklikud kaitsejõud
- Laiem võimalus kaasa rääkida töökohas ja kogukonnas
- Ilusad linnad ja maa-asulad

Teine grupp, kust indiviid peab samuti valima kaks prioriteeti on (V71- V72):

- Korra tagamine riigis
- Laiem võimalus kaasa rääkida ühiskondlikus elus
- Võitlus hinnatõusuga
- Sõnavabaduse kaitse

Kolmas grupp, millest inimene peab valima kaks tema jaoks olulisemat teemat on (V73- V74):

- Stabiilne majandus
- Progress humaansema ja vähem impersonaalse ühiskonna suunas
- Ideed on olulisemad kui raha
- Kuritegevuse vastane võitlus

Nende küsimuste põhjal on Inglehart välja töötanud 12-osalise väärtuste indeksi, mida on võimalik kasutada nii indiviidi tsasandi analüüsis kui ka agregeerida riigi tasandil ning seejärel võrrelda riikide keskmisi väärtushinnanguid. Vastav indeks peegeldab indiviidi tasandil inimese paiknemist materialistlike-postmaterialistlike väärtuste skaalal. Postmaterialismi indeksit on mõõdetud skaalal nullist viieni, kus 0 viitab sellele, et tegemist on 100% materialistlike väärtushinnangutega indiviidiga ning 5 sellele, et vastav indiviid omab 100% postmaterialistlike väärtuseid. Antud töös on analüüsi kaasatud viiekümne kuue riigi keskmine postmaterialismi indeksi väärtus 2,04, mille standardhälve on 0,42. Madalaim vaadeldud väärtus postmaterialismi indeksil on 1,22 ning kõrgeim mõõdetud

väärtus on 3,04.

Faktoranalüüsi tulemused on tõestanud, et postmaterialistlikud väärtushinnangud (laiem võimalus kaasa rääkida nii kogukonnas kui ka töökohas, sõnavabaduse kaitse, progress humaansema ühiskonna suunas ja ideede olulisus) moodustavad ühtse klatri skaala ühes otsas, samal ajal kui materialistlikud väärtushinnangud (tugevad kaitsejõud, võitlus hinnatõusuga, majanduskasv, korra tagamine, stabiilne majandus ja kuritegevuse vastane võitlus) moodustavad klatri skaala teises otsas. Ainukene, mis ei kuulu kumbagi klattrisse on ilusate asulate väärtustamine. See tähendab, et need väärtused peegeldavad üldisemat lõhet materialistlike-postmaterialistlike väärtushinnangute vahel, kuna inividid reeglina eelistavad ühte väärtusteklastrit teisele ehk neil on kas materialistlikud või postmaterialistlikud väärtushinnangud. Need väärtushinnangud mõõdavad pikaajalisi orientatsioone vastupidiselt lühiajalistele eelistustele. Oluline on ka see, et inividid ei anna mitte hinnanguid sellele, kui oluliseks nad ühte või teist väärtust peavad, vaid neilt küsitakse just eelistusi ehk seda, millest nad parasjagu kõige rohkem puudust tunnevad ja seega väärtustavad. Eelistused mõõdavad paremini väärtushinnanguid, kuna inividid võivad oluliseks hinnata paljusid teemasid, kuid eelistused peegeldavad seda, mida inimesed antud ajahetkel peavad kõige olulisemaks. (Inglehart 1997: 109-112)

Ingleharti indeksit on nii laialdaselt kasutatud kui ka kritiseeritud (Marsh 1975; Flanagan 1979, Duch ja Taylor 1993, Davis 1996 jt), kuid Inglehart on sellegi poolest tõestanud, et tema materialismi-postmaterialismi mõõde on püsinud stabiilne läbi aja ehk postmaterialistlike väärtuste korrelatsioonid skaala ühes otsas ning materialistlike väärtushinnangute omad teises otsas on jäänud stabiilselt tugevaks ning need moodustavad kaks eraldiseisvat andmeklastrit.

Lisaks majanduslikele teguritele, mis antud töös on kesksel kohal, hindan ka selliste poliitiliste näitajate mõju väärtushinnangutele nagu kommunistlik pärand ning demokraatlikkuse tase. Kommunistlikul pärandil on teatavasti leitud tugev negatiivne suhe postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määraga vastavas ühiskonnas. Kuigi

postmaterialistlikud väärtushinnangud soodustavad demokraatliku riigikorra teket ning juurdumist, siis demokraatia omalt poolt omab positiivset mõju nende väärtushinnangute edasisele levimisele vastavas ühiskonnas. Kui postkommunistlikke riike saab tuvastada üsna lihtsalt, siis demokraatia taseme indikaatorina kasutan *Freedom House*'i reitinguid. Demokraatlikkuse taset mõõdetakse teadlaste poolt erinevate poliitiliste ja tsiviilvabaduste näitajate keskmisega, mida on hinnatud skaalal ühest seitsmeni. Kui riigi reiting asub vahemikus 1.0-2.5 on tegemist demokraatliku ühiskonnaga. Kui see jääb vahemikku 3.0-5.0 on vastav riik osaliselt demokraatlik ning kui reiting asub vahemikus 5.5-7.0 on tegemist mittedemokraatliku riigiga. *Freedom House*'i reitingud on ühed laiemalt kasutatavad indikaatorid demokraatia mõõtmisel teadlaste seas.

Suhtelise sissetuleku suuruse mõõtmisel kasutan indikaatorina *World Values Survey* küsimust V253, kus invidiidid saavad ennast paigutada sissetuleku skaalal ühest kümneni vastavalt leibkondlikule sissetulekule antud riigis. Paigutamise aluseks on vastava riigi reaalsed sissetuleku vahemikud, mitte subjektiivsed hinnangud. Selleks antakse invidiidile ette 10 sissetulekute vahemikku alates madalamatest lõpetades kõrgemate leibkondlike sissetulekutega. Detsiilid on moodustatud riigipõhiselt ehk arvesse on võetud konkreetse riigi sissetulekuid. Sissetuleku alla kuuluvad kõik palgad, pensionid ja muud võimalikud sissetulekuallikad. Antud küsimus on heaks indikaatoriks, kuna selle põhjal on võimalik jagada inimesed gruppideks vastavalt nende sissetuleku astmele konkreetses riigis. Üldises plaanis võib öelda, et antud küsimus on valiidne, kuna see mõõdab just leibkonna sissetuleku taset. Vastupidiselt individuaalsele sissetulekule mõõdab leibkondlik sissetulek paremini isiku majanduslikku heaolu ja kindlustatust. Samuti moodustuvad antud küsimuse põhjal 10 gruppi invidiide, kellel on erinev sissetuleku määr. Samal ajal aga ei võta antud küsimus arvesse leibkonnas elavate liikmete arvu. See tähendab, et kui tegemist on suure leibkonnaga, ei pruugi suurem leibkondlik sissetulek tähendada suuremat heaolu, kuna ühes leibkonnas on rohkem invidiide, keda ülal peetakse. Suhtelise sissetuleku efekti saab aga siis, kui võrrelda leibkonna sissetulekugruppi teiste oma riigi või teiste riikide sissetulekugruppidega. Kuigi leibkond, kes ühes riigis kuulub kolmandasse

sissetulekudetsiili, ei pruugi sama palju teenida kui mõne teise riigi kolmanda sissetulekudetsiili leibkond, on nad võrdväärset suhtelise sissetuleku poolest enda riigis. Usaldusväärsus on antud küsimuse puhul kindlasti suurem võrreldes sellega, kui küsiksime konkreetset sissetuleku summat, kuna inimesed sageli ei taha oma täpset palganumbrit küsitlustes avaldada. Teatav usaldusväärseuse probleem sissetulekut puudutavate küsimuste osas on aga alati olemas, kuna eksisteerib võimalus, et inimesed ei taha avalikustada oma tegelikku sissetulekut isegi siis, kui tegemist on sissetulekugruppidega. Seetõttu ka tihti paljud inimesed ei vasta sissetulekut puudutavatele küsimustele, mistõttu on sissetulekut puudutavad andmed sageli puudulikud.

Võtan oma mudelis arvesse ka selliste sotsio-demograafiliste muutujate potentsiaalse mõju väärtushinnangutele nagu sugu, vanus, elukoht, haridustase. Lisaks võtan arvesse ka individuaalse usklikkuse mõju, kuna on teada, et religioossusel on oluline efekt inimese väärtushinnangutele ning usk on paljudes ühiskondades oluline sotsiaal-poliitilise konflikti mõõde. Mainitud sotsio-demograafiliste näitajate lisamine analüüsi on oluline, kuna on teada, et reeglina elavad suurema sissetulekuga inimesed linnas, on meessoost ning on kõrgelt haritud. Kui mitte arvesse võtta nende muutujate mõju, võib sissetuleku efekti suurus olla eksitav. Nii näiteks ei pruugi individ olla postmaterialistlike väärtushinnangutega eelkõige seetõttu, et tal on suurem sissetulek, vaid pigem seetõttu, et ta on kõrgharidusega. Samuti on nooremad postmaterialistlikumate väärtushinnangutega kui vanemad inimesed. Antud muutujad on erinevate autorite poolt välja toodud kui olulist mõju omavad tegurid postmaterialistlike väärtuste analüüsis. Soo indikaatoriks on antud andmestikus küsimus V235, kus mehed on tähistatud väärtusega 1 ning naised väärtusega 2. Vanust mõõdab küsimus V237; tunnuse mõõdetud väärtused on vahemikus 18-97 aastat. Elukoha suurust mõõdab küsimus V255, kus inimesed küsitakse elanike arvu kohta vastavas linnas või maa-asulas. Mina moodustan neist omakorda 3 kategooriat, kus esimeses kategoorias elab inimesed alla 50 000 inimesega asulas, teises 50 000-500 000 elanikuga asulas ning kolmandas üle 500 000 elanikuga asulas. Haridustaset mõõdab küsimus V238, mille põhjal jagan inimesed nelja gruppi: algharidusega, põhiharidusega, keskkaridusega ning ülikooliharidusega inimesed. Usklikkust mõõdab aga küsimus V9, kus

inimesed saavad skaalal ühest neljani hinnata, kui oluline on nende jaoks religioon. Kui indiviid ei pea seda üldse oluliseks teemaks enda jaoks, siis on ta tähistatud väärtusega 1, ja kui indiviid peab usku väga oluliseks enda elus, siis tähistatakse ta väärtusega 4. Mina loon binaarse muutuja, kus indiviidid, kelle jaoks on religioon väga või üsna tähtis, on tähistatud väärtusega 1 ning indiviidid, kelle jaoks religioon ei ole väga oluline või üldse mitte oluline, on tähistatud väärtusega 0.

Indiviidi tasandil on kogu valimi suuruseks 82 995 inimest. Riigi tasandil on valimi suuruseks 57 riiki, mis erinevad nii majandusarengu kui ka sissetulekute ebavõrdsuse taseme poolest. Nende hulka kuuluvad nii arenenud majandusega, tärkava majandusega kui ka arenguriigid. Valimisse kuuluvad kõik need riigid, mis olid kaasatud WVS 2005-2008 läbi viidud lainesse. Kuigi antud töö raames ma otseselt ei analüüsi kultuurilise ja religioosse pärandi mõju väärtushinnangutele, siis võtan andmeanalüüsis teataval määral siiski arvesse ka neid tegureid. Täpsemalt kaasan analüüsi kommunistliku pärandi mõju, kuna varasemalt on leitud, et postkommunistlikud riigid on keskmiselt materialistlikumate väärtushinnangutega ning kommunistlikul pärandil on tugev mõju väärtushinnangutele ka siis, kui võtta arvesse riikide majandusarengu taset. Indiviidi tasandil võtan arvesse ka usklikkuse määra.

4. Empiiriline analüüs ja tulemused

4.1. Majandusarengu taseme mõju väärtushinnangutele riigi tasandil

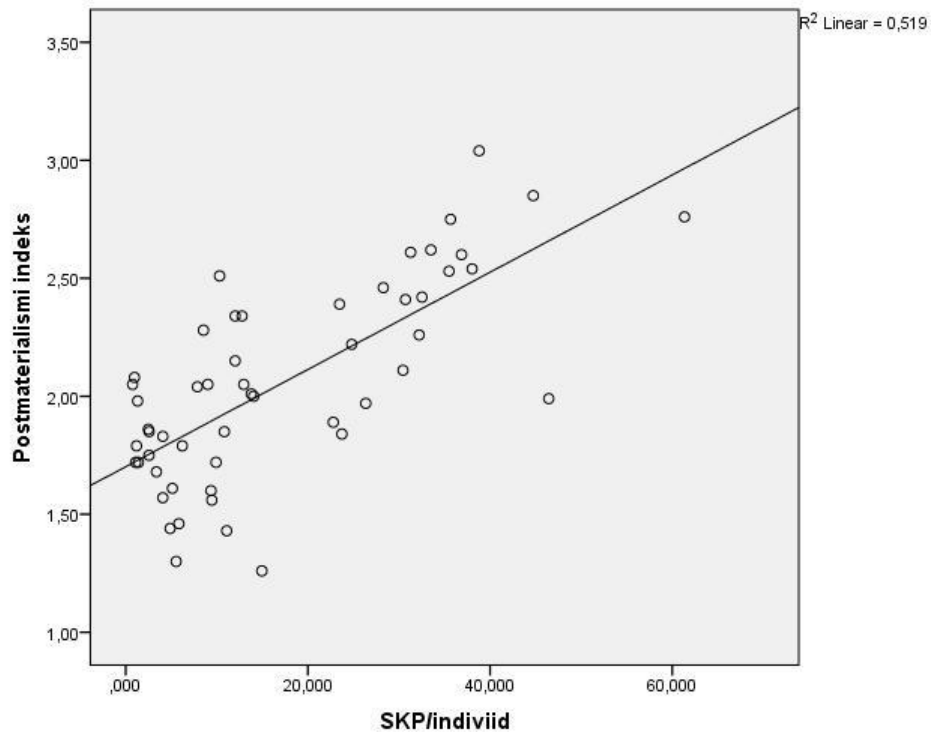
Alustan oma andmeanalüüsi esimesest hüpoteesist, mis on ka Ingleharti väärtushinnangute teisenemise teoorias keskne hüpotees. Vastavalt sellele peaks makromajandusliku arengu tase olema positiivses seoses postmaterialistide osakaaluga vastavas ühiskonnas. Teisisõnu ennustab hüpotees, et mida kõrgem on riigi makromajanduslik arengutase, seda rohkem rõhutatakse seal ka postmaterialistlike väärtushinnanguid. Makromajanduslikku arengut mõõdan indikaatoriga SKP elaniku kohta, mõõdetud ostujõu pariteedi alusel, ning väärtushinnanguid mõõdan postmaterialismi indeksiga. Kuna hetkel analüüsin riigi tasandi andmeid, siis mõõdetud postmaterialismi indeksi keskmine väärtus on 56 riigi indiviidi tasandi agregaatandmete keskmine. Keskmine postmaterialismi indeksi väärtus peegeldab seda, et vähemalt 2008. aasta seisuga on materialistlikud väärtushinnangud erinevates riikides üle maailma keskmiselt rohkem levinud kui postmaterialistlikud väärtushinnangud.

Esmalt vaatlen koos nii kõrgema majandusarenguga kui ka vähem majanduslikult arenenud riike ja regioone. Korrelatsioon kahe muutuja - elaniku kohta SKP ja postmaterialismi indeksi - vahel on suur ja positiivse märgiga ($r=0,66$) ehk teisisõnu on antud muutujad omavahel tugevalt positiivselt seotud. Viisin läbi regressioonanalüüsi, kus sõltumatuks muutujaks oli SKP elaniku kohta ning sõltuvaks muutujaks postmaterialismi indeks. Antud mudelisse oli kaasatud 54 riiki, mille postmaterialismi indeksi väärtused olid küsitlusandmetest kättesaadavad. Määratusekordaja R^2 järgi seletab sõltumatu muutuja ehk SKP indiviidi kohta üksi ära 43,6% kogu variatsioonist postmaterialismi indeksis ehk sõltuvas muutujas. Pisut alla poole postmaterialismi indeksi variatsioonist seletab ära vaid üks sõltumatu muutuja – SKP indiviidi kohta. Teisisõnu ennustab riigi makromajanduslik areng võrdlemisi hästi postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määra vastavas ühiskonnas. Samas tuleb silmas pidada, et antud mudelis on vaid üks sõltumatu muutuja.

Sõltumatu muutuja standardiseerimata regressioonikordaja ($b = 0,019$) on positiivse märgiga ja statistiliselt oluline ($p=0,000$). See tähendab, et kui SKP elaniku kohta kasvab ühe ühiku ehk tuhande dollari võrra, siis kasvab ka postmaterialismi indeks $0,019$ ühiku võrra. Teisisõnu, mida kõrgema majandusarenguga riik, seda enam rõhutatakse selles postmaterialistlike väärtushinnanguid. See tulemus on kooskõlas postmaterialismi teooriaga ning hüpotees H1a-ga.

Regressiooni diagnostikast selgub, et antud valimis on ka üks võõrväärtus, mille standardiseeritud jääk on üle -3 . Selleks riigiks on Taiwan. Substantiivne põhjus selle taga, miks hoolimata Taiwani kõrgeast majandusarengu tasemest on keskmine postmaterialismi indeksi väärtus riigis madal, puudutab ilmselt madalat eksistentsiaalse turvatunde taset vastavas ühiskonnas. See on seotud Taiwani ja naaberriigi Hiina omavaheliste pingeliste suhetega, kus Hiina ei tunnista esimese iseseisvust ning on ähvardanud korduvalt Taiwani sõjalise agressiooniga. Lisaks sellele puudub Taiwanil ka nende riikide poolne *de jure* tunnustus, kellel on dipolaatilised sidemed Hiina Rahvavabariigiga. Seetõttu väärtustavad inimesed Taiwanis tugevat riigikaitset postmaterialistlike väärtuste ees, kuigi riigi makromajanduslik arengutase eeldaks vastupidist. Kuna Taiwani standardiseeritud jääk on väga suur, on põhjust jätta riik välja edasisest regressioonianalüüsist, sest see kallutab tervet mudelit.

Pärast Taiwani mudelist välja jätmist muutus korrelatsioon elaniku kohta SKP ja postmaterialismi indeksi vahel veelgi suuremaks ($r=0,721$). Viisin läbi regressioonanalüüsi ka uue mudeliga, millesse oli kaasatud 53 riiki. Ilma Taiwanita töötas uus mudel juba paremini ning vastavalt määratusekordaja R^2 -le seletas see ära $51,9\%$ variatsioonist sõltuvas muutujas. Sisemajanduse koguprodukti standardiseerimata regressioonikordaja b väärtus on $0,021$, mis on ka statistiliselt oluline ($p=0,000$).

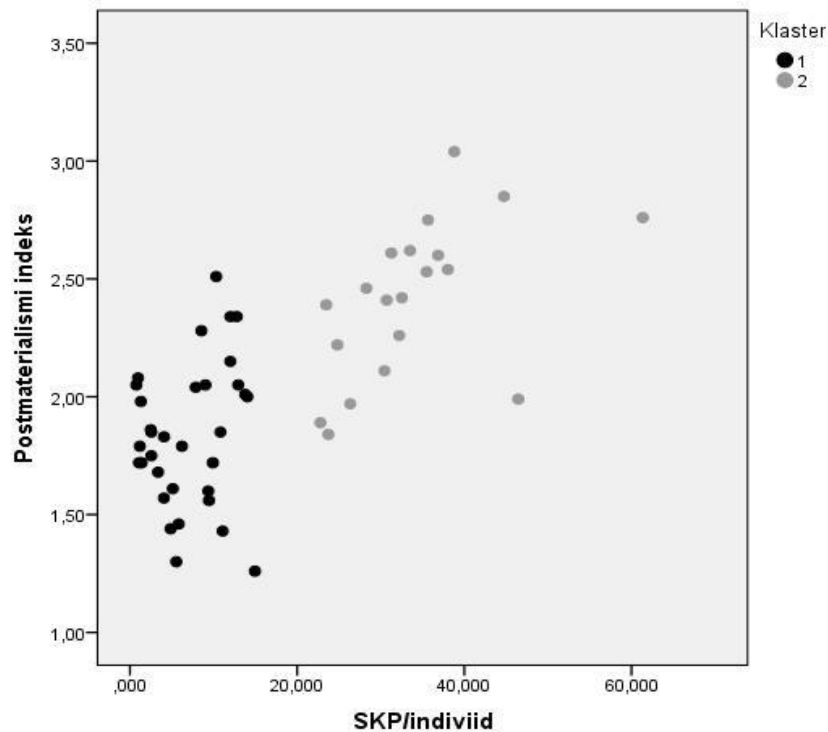

Joonis 1. Postmaterialismi määra ja ning majandusarengu taseme vaheline seos 2005-2008.

Jooniselt 1 on näha, et sõltumatu ning sõltuva muutuja vahel on esmase hinnangu põhjal lineaarne suhe, kuigi on ka andmepunkte, mis asuvad võrdlemisi kaugel lineaarsest joonest ning esmapilgul tundub, et tegemist võib olla kahe erineva andmeklastriga. Seda hinnangut toetab ka asjaolu, et Ingleharti teooria alusel peaks väärtushinnangute teisenemine ja väljakujunemine postindustriaalsetes kõrge majandusarenguga riikides ning majanduslikult vähem arenenud riikides erinema. Kui industrialiseerimise etapis kerkivad majandusarengu tulemusena ühiskonnas esile eeskätt sekulaarsed-ratsionaalsed väärtushinnangud vastupidiselt traditsioonilistele, siis postindustrialiseerumise etapis hakkavad inimesed rohkem rõhutama just postmaterialistlikke väärtushinnanguid vastupidiselt materialistlikele väärtushinnangutele.

Selle eelduse põhjal viin läbi klasteranalüüsi, mis peaks tuvastama klastrite ehk

andmegruppide olemasolu, milles asetsevad riigid sarnanevad teatud tunnuse alusel rohkem teineteisele kui riikidele teistes klastrites. Antud kontekstis on selleks tunnuseks makromajanduslik arengutase ja sellest tulenevad sotsiaal-majanduslikud erinevused.

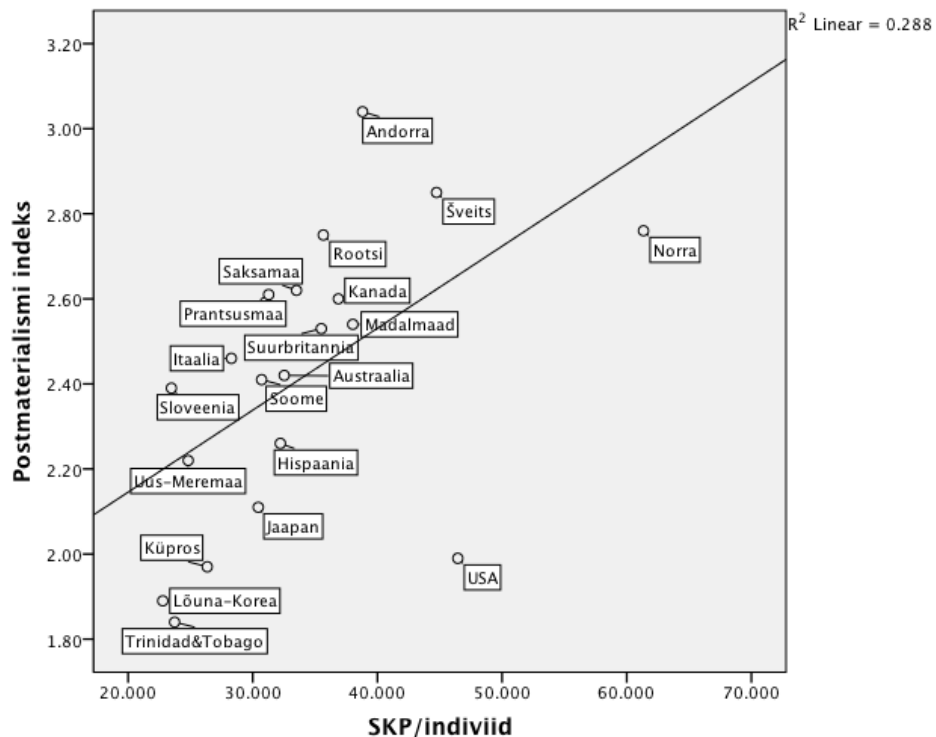
Joonis 2. Kahe andmeklastriga postmaterialismi määra ja majandusarengu taseme vaheline seos 2005-2008. Klaster 1 tähistab tõrkava majandusega maid ja arenguriike ning klaster 2 tähistab arenenud majandusega riike.¹

¹Esimesse gruppi ehk arenguriikide ja tõrkava majandusega maade hulka kuulub 35 riiki: Mehhiko, Lõuna-Aafrika Vabariik, Brasiilia, Tšiili, India, Argentiina, Poola, Bulgaaria, Rumeenia, Hiina, Türgi, Ukraina, Venemaa, Peruu, Uruguay, Ghana, Moldova, Gruusia, Tai, Indoneesia, Vietnam, Kolumbia, Serbia, Egiptus, Maroko, Iraan, Jordaania, Iraak, Guatemala, Malaisia, Burkina Faso, Etioopia, Mali, Rwanda, Zambia. Teisse gruppi ehk arenenud majandusega postindustrialsete riikide hulka kuulub 23 riiki/piirkonda: Prantsusmaa, Suurbritannia, Itaalia, Madalmaad, Hispaania, USA, Kanada, Jaapan, Austraalia, Norra, Rootsi, Soome, Lõuna-Korea, Šveits, Sloveenia, Uus-Meremaa, Küpros, Hong Kong, Andorra, Saksamaa, Iisrael, Singapur. Lisaks on selles klastris veel ka Trinidad ja Tobago, mida ei loeta IMF'i poolt küll veel arenenud majandusega riigiks, kuid mis on majanduslikult arenenuim riik Kariibi mere piirkonnas. Kuigi IMF'i andmetel kuulub Trinidad ja Tobago veel arenguriikide hulka siis OECD kustutas 2011. aastal Trinidad ja Tobago arenguriikide nimekirjast.

Klausteranalüüsi viisin läbi kasutades k-keskmiste meetodit, kuna eeldan, et tegemist on kahe erineva andmepunktide kogumiga. Klausteranalüüsi tulemusena toimus selge riikide grupeerumine. Tekkisid kaks klastrit, mida analüüsides paistab silma riikide kogunemine kahte gruppi makromajandusliku arengutaseme alusel. Minu empiirilised tulemused ehk moodustunud andmeklastrid kattuvad Rahvusvahelise Valuutafondi poolt koostatud arenenud majandusega riikide (*advanced economies*) ning tärkavate majandusega maade (*emerging economies*) ja arenguriikide (*developing countries*) klassifikatsiooniga. Täpsemalt jagunesid vastavalt majanduslikult arenenud maad ühte klastrisse ning arenguriigid ja tärkava majandusega riigid teisse klastrisse. Joonisel 2 tähistavad arenenud majandusega postindustriaalseid riike hallid andmepunktid ning vähem arenenud majandusega riike mustad andmepunktid. Teisse klastrisse kuuluvatel riikidel on keskmiselt kõrgem makromajanduslik arengutase ning postmaterialismi indeks. Kui vähem arenenud majandusega riikide keskmine postmaterialismi indeksi väärtus on 1,84, siis arenenud majandusega riikides on see 2,41. Keskmine elaniku kohta SKP on aga esimese klastri puhul vaid 7 040 dollarit, samal ajal kui teise klastri puhul on selleks summaks 33 873 dollarit. Kuna jõukamad postindustriaalsed ning vähem jõukad arenguriigid koos tärkava majandusega maadega grupeerusid selgelt kahte klastrisse, siis analüüsin kahte riikide gruppi eraldi.

Alustan kõrge majandusarenguga riikide klastrist, kuna nende riikide puhul tundub esmasel vaatlusel, et makromajandusliku arengutaseme ning postmaterialistlike väärtuste esilekerkimise vahel esineb positiivne ja lineaarne suhe. Korrelatsioon elaniku kohta SKP ja postmaterialismi indeksi vahel on positiivne ja tugev ($r=0,54$). Tugevat seost kahe muutuja vahel on näha ka jooniselt 3. Viin läbi regressioonanalüüsi, kus sõltumatuks muutujaks on elaniku kohta SKP ning sõltuvaks muutujaks postmaterialismi indeks. Valimis on 20 postindustriaalset riiki, mille keskmine SKP indiviidi kohta aastatel 2005-2008 on 33,995 dollarit ning keskmine postmaterialismi indeks 2,41. Lineaarse regressioonanalüüsi tulemused näitavad, et vaid arenenud majandusega riike sisaldavas mudelis seletab sõltumatu muutuja ehk sisemajanduse koguprodukt elaniku kohta ära

kohandatud R^2 alusel 24,8% variatsioonist sõltuvas muutujas ehk postmaterialismi indeksis. Kohandatud määratusekordaja on antud juhul parem indikaator kui tavaline R^2 , kuna see ei ole mõjutatud valimi suurusest ning muutujate arvust. See number on tublisti väiksem kui esimese mudeli puhul, kui valimisse olid kaasatud ka arenguriigid ja tärkava majandusega maad. Standardiseerimata regressioonikordaja b väärtuses 0,019 on positiivne ja statistiliselt oluline ($p=0,015$). See tähendab, et kui elaniku kohta SKP kasvab ühe ühiku ehk tuhande võrra, suureneb ka väärtus postmaterialismi indeksil 0,019 võrra. Teisisõnu on riigi makromajanduslik arengutase üks olulisi tegureid, mis mõjutab postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra arenenud majandusega riikides.

Joonis 3. Postmaterialismi määra ning majandusarengu taseme vaheline seos arenenud riikides 2005-2008.

Eelneva põhjal võib järeldada, et mida kõrgem on makromajanduslik areng, seda rohkem on ka vastavas arenenud majandusega riigis postmaterialiste. Kõige postmaterialistlikumad

on iniviidid Andorras. Postmaterialistide arvukuselt järgnevad Šveits, Norra ja Rootsi. Kõige vähem postmaterialistlikud on inimesed aga Trinidad ja Tobagos, mida ei loeta küll veel arenenud majandusega riikide hulka, kuid mis ei kuulu OECD klassifikatsiooni alusel enam ka arengumaade nimistusse kõrge majandusaregu taseme tõttu. Sellele järgnevad Lõuna-Korea, mis on üks Aasia tiigritest ehk riikidest, mis viimastel aastakümnetel on teinud läbi hüppelise majandusarengu, ning Küpros.

Järgnevalt vaatlen ainult arengumaid ja tärkava majandusega riike. Nende riikide puhul on aga korrelatsioon elaniku kohta SKP ning postmaterialismi indeksi vahel tagasihoidlik ($r=0,19$). Viin läbi majanduslikult vähem arenenud maadega regressioonanalüüsi, kus sõltuvaks muutujaks on postmaterialismi indeks ning sõltumatuks muutujaks SKP indiviidi kohta. Teoreetiliselt peaksid olema vähem arenenud riikides majandusarengu tulemusena tekkinud küll sekulaarsemad väärtushinnanguid, kuid siiski veel mitte postmaterialistlikud. Viimased kerkivad esile eeskätt postindustrialiseerumise etapis sotsiaal-majandusliku arengu tulemusena.

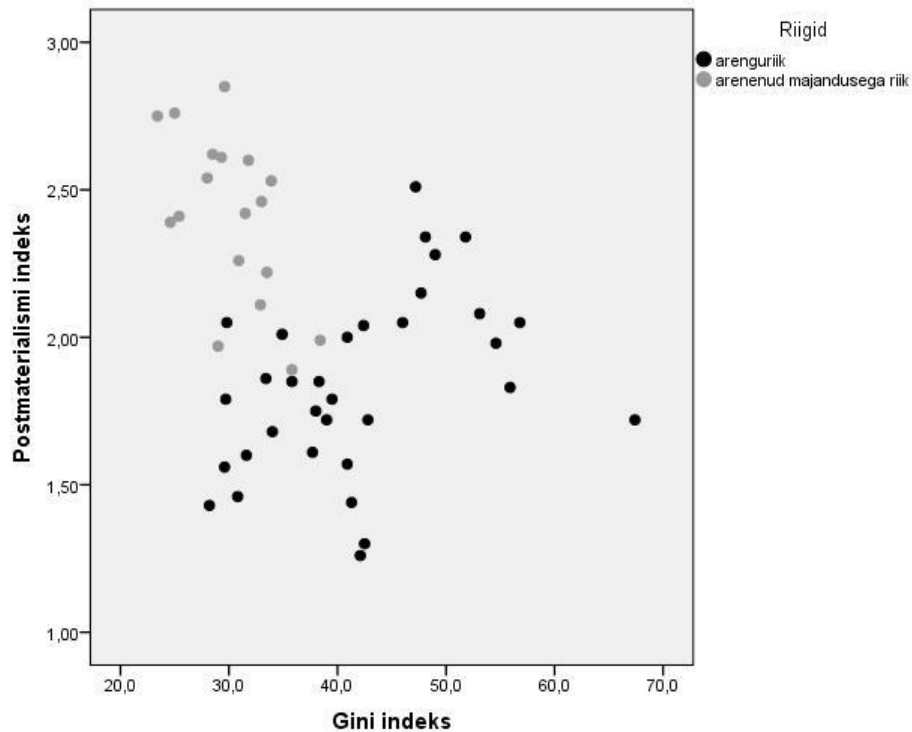
Ka regressioonanalüüsi tulemused viitavad sarnastele tulemustele. Valimisse oli kaasatud 33 arenguriiki ning tärkava majandusega maad. Kohandatud R^2 ehk määratusekordaja väärtus oli antud mudeli puhul vaid 0,005. Teisisõnu suudab vastav mudel seletada vaid 0,5% ulatuses variatsioonist sõltuvas muutujas. Standardiseerimata regressioonikordaja oli küll positiivse efektiga, kuid statistiliselt ebaoluline ($p=0,287$). Seega ei ole tärkava majandusega maades ning arenguriikides sõltumatu muutuja ehk makromajandusliku arengu indikaatori ning postmaterialismi indeksi vahel statistiliselt olulist suhet. See oli oodatav tulemus. Valimisse kaasatud riikidest oli madalaima postmaterialismi indeksiga Venemaa, millele järgnes Hiina. Mõlema riigi puhul on tegemist ka suure sissetulekute ebavõrdsusega kommunistliku taustaga riikidega.

Kokkuvõtlikult võib järeldada regressioonanalüüsi tulemuste põhjal esimese hüpoteesi osas, et makromajanduslik areng mõjutab üldjoontes positiivselt postmaterialistlike väärtuste esilekerkimist, kui vaadelda koos nii arenenud kui vähem arenenud majandusega

riike. Riigid jagunesid majandusarengu taseme põhjal kahte klastrisse, millest esimesse koondusid need, kus SKP elaniku kohta jäi alla 20 000 dollari piiri ja teisse need riigid, mille SKP indiviidi kohta ületas 20 000 dollari piirmäära. Kui esimesse klastrisse kuulusid IMF'i klassifikatsiooni alusel arenguriigid ja tärkava majandusega maad, siis teisse klastrisse grupeerusid IMF'i järgi arenenud majandusega ehk Ingleharti järgi arenenud postindustriaalsed riigid. Lisaks kuulus viimasesse ka Trinidad ja Tobago, mis ei ole IMF'i klassifikatsiooni alusel küll arenenud majandusega riik, kuid ei kuulu enam ka arenguriikide nimistusse. Riikide klassifitseerimisel kasutab IMF lisaks elaniku kohta SKP-le indikaatoritena ka eksporditartiklite mitmekesisust ning integreeritust globaalsesse finantsüsteemi. Kuigi majanduslikult vähem arenenud riikide osas ei olnud lineaarset ja statistiliselt olulist trendi SKP taseme ning postmaterialismi indeksi vahel, siis võib oletada, et postindustrialiseerimise etapis ning elatustaseme edasise tõusuga muutuvad ka nendes riikides väärtushinnangud postmaterialistlikumaks. Arenenud majandusega postindustrialsete riikide puhul oli aga selgelt nähtav majandusarengu positiivne mõju postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määrale.

4.2. Sissetulekute ebavõrdsuse mõju väärtushinnangutele riigi tasandil

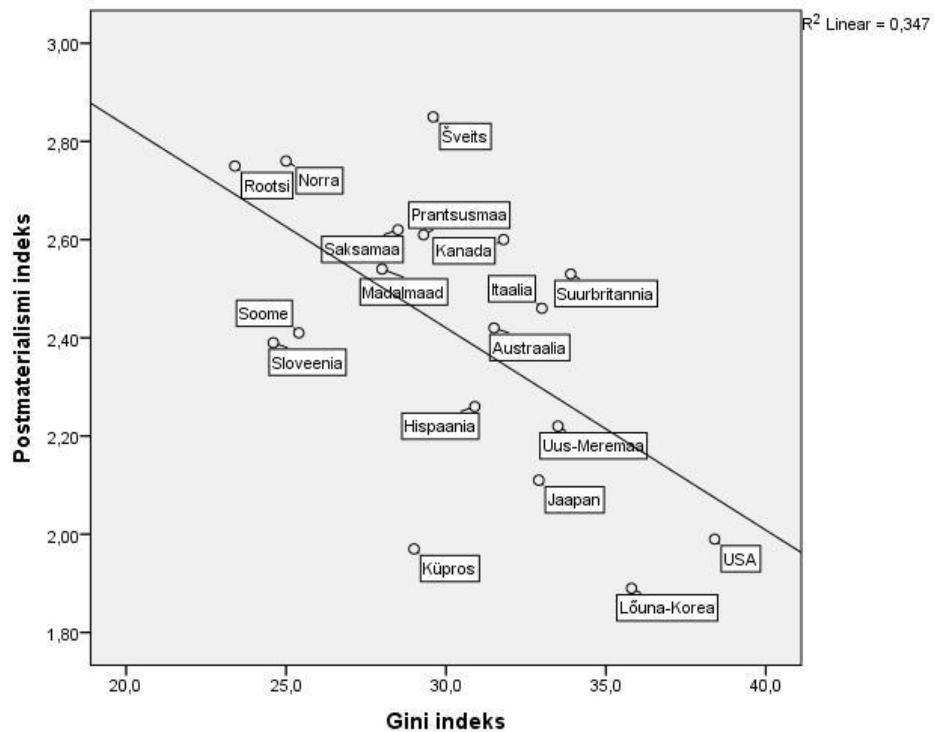
Järgnevalt asun teise hüpoteesi juurde, mis ennustab, et suurem sissetulekute ebavõrdsus mõjutab negatiivselt postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määra vastavas ühiskonnas. Ebavõrdsust mõõdan Gini indeksiga. Gini indeksi ja postmaterialismi indeksi vahel on ootuspäraselt negatiivne korrelatsioon ($r=-0,24$). Muutujate vaheline seos on välja toodud joonisel 4. Viin läbi regressioonanalüüsi, kus sõltuvaks muutujaks on postmaterialismi indeks ning sõltumatuks muutujaks Gini indeks. Valimis on 51 riiki, mille hulka kuuluvad nii arenenud majandusega riigid kui ka tärkava majandusega maad ning arenguriigid. R^2 põhjal seletab mudel ära aga vaid 3,9% kogu variatsioonist ning mudel on lisaks sellele ka statistiliselt ebaoluline ($p=0,085$).

Joonis 4. Postmaterialismi määra ja sissetulekute ebavõrdsuse vaheline seos 2005-2008.

Vaatan, kas midagi muutub, kui analüüsida vähem arenenud ning kõrgelt arenenud majandusega riike eraldi. Korrelatsioon Gini indeksi ning postmaterialismi indeksi vahel kasvas tublisti ($r=-0,59$), kui valimisse olid kaasatud vaid arenenud majandusega postindustriaalsed riigid. Viin seega sarnase regressioonanalüüsi läbi ainult kõrgelt arenenud majandusega riikidega, kus valimisse on kaasatud 18 riiki. Arenenud majandusega riikidega läbi viidud regressioonanalüüsi tulemusena paranes ka mudeli seletusvõime (kohandatud $R^2=0,31$) ning mudel ise oli statistiliselt oluline ($p=0,01$). See tähendab, et Gini indeks seletas üksinda ära 31% variatsioonist postmaterialismi indeksis. Selle põhjal võib öelda, et postindustriaalsetes ühiskondades on sissetulekute ebavõrdsus oluline tegur väärtushinnangute kujundamises. Standardiseerimata koefitsendi väärtus ($b=-0,041$) on negatiivne, mis tähendab, et ebavõrdsusel on negatiivne mõju postmaterialialistlike väärtushinnangute rõhutamise määrale. Teisisõnu, kui Gini indeksi

väärtus suureneb ühe protsendi võrra, väheneb postmaterialismi indeksi väärtus 0,041 ühiku võrra ehk suurem ebavõrdsus vähendab postmaterialistide osakaalu arenenud majandusega ühiskondades.

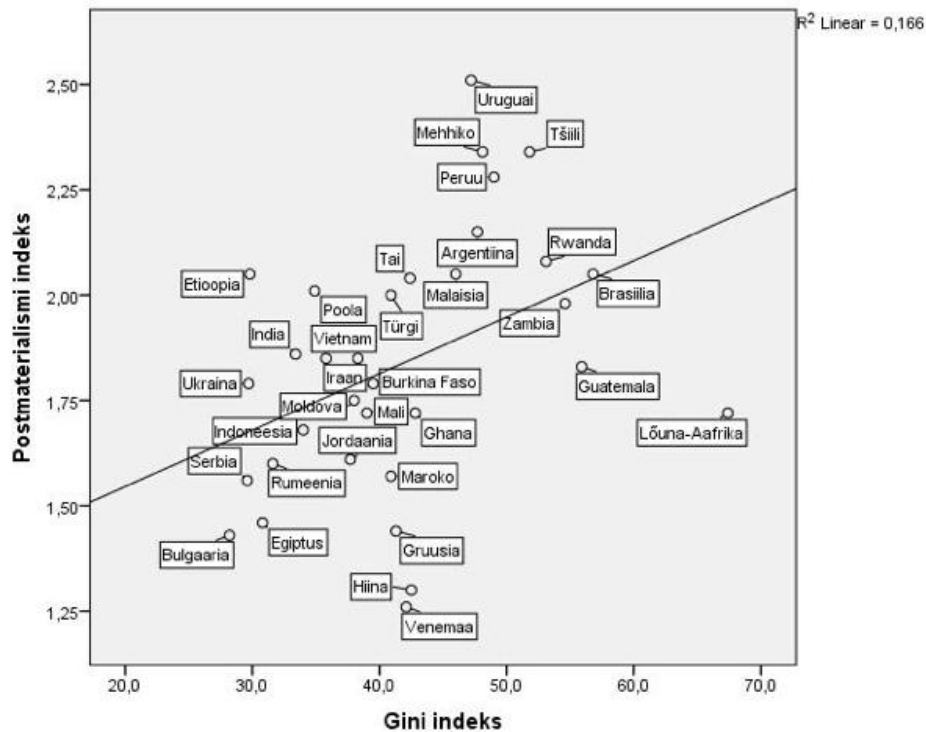

Joonis 5. Postmaterialismi määra ja sissetulekute ebavõrdsuse vaheline seos arenenud majandusega riikides 2005-2008.

Jooniselt 5 on lineaarne suhe Gini indeksi ning postmaterialismi indeksi vahel samuti silmaga märgatav, kuigi on ka mõned juhtumid, mis langevad ennustusjoonest kaugemale. Arenenud majandusega riikide seas on üsna suured erinevused Gini indeksi väärtustes. Keskmine Gini indeks postindustrialsete riikide seas on 30,25. Kõige väiksema Gini indeksiga ehk kõige võrdsemate sissetulekute distributsiooniga riik on Rootsi, kus ebavõrdsuse indeksi väärtus on kõigest 23,4. Suurima Gini indeksiga arenenud majandusega postindustrialsetest riikidest on aga Ameerika Ühendriigid, kus 2006 aastal oli vastav näitaja 38,4. Nagu graafikult näha, on USA üks kolmest kõige materialistlikumate väärtushinnangutega ühiskondadest, samal ajal kui Rootsi kuulub

kolme kõige postmaterialistlikuma ühiskonna hulka. Kaks riiki, mis asetsevad aga lineaarsest joonest võrdlemisi kaugel on Küpros ning Šveits. Mõlemal riigil on pisut alla keskmise Gini indeksi väärtused, vastavalt 29 ja 29,6. Šveits aga kuulub kolme makromajanduslikult kõige arenenuma riigi hulka SKP näitaja alusel, mis mõjutab positiivselt postmaterialismi indeksi väärtust.

Järgnevalt vaatlen ainult tärkava majandusega riike ning arengumaaid. Korrelatsioon Gini indeksi ning postmaterialismi indeksi vahel on 0,4, mis tähendab juba üsna märkimisväärset seost. Viin läbi ka eraldi regressioonanalüüsi arengumaade ning tärkava majandusega riikide hulgas, kus sõltuvaks muutujaks on postmaterialismi indeks ning sõltumatuks muutujaks Gini indeks. Valimis on 33 riiki.

Joonis 6. Postmaterialismi määra ning sissetulekute ebavõrdsuse vaheline seos tärkava majandusega maades ja arenguriikides 2005-2008.

Mudel seletab ära 13,9% variatsioonist sõltuvas muutujas kohandatud määratusekordaja alusel, mis on tublisti väiksem osakaal kui postindustriaalsete riikidega läbi viidud regressioonanalüüsis. Lisaks on standardiseerimata regressioonikordaja ($b=0,013$) positiivse märgiga ning selle mõju on statistiliselt oluline ($p=0,018$). See tähendab, et kui Gini indeks kasvab ühe ühiku võrra, siis kasvab postmaterialismi indeks 0,013 ühiku võrra. Jooniselt 6 paistab silma samuti võrdlemisi nõrk lineaarne suhe Gini indeksi ning postmaterialismi indeksi vahel. Kui arenenud postindustriaalsete riikide seas oli Gini indeksi efekt negatiivne, siis vähem arenenud riikide seas tundub see efekt olevat vastupidine. Kuna tegemist on aga vaid ühte sõltumatut muutujat sisaldava mudeliga, siis on täiendav analüüs vajalik põhjapanevate järelduste tegemiseks.

4.3. Majandusarengu taseme ja sissetulekute ebavõrdsuse koosmõju väärtushinnangutele riigi tasandil

Kui eelnevalt oli tegemist ühe sõltumatu muutujaga mudelitega, siis järgnevalt viin läbi mitmese regressioonanalüüsi, kus sõltumatuteks muutujateks on SKP elaniku kohta ja Gini indeks ning sõltuvaks muutujaks on jätkuvalt postmaterialismi indeks. Valimise kaasati 51 erineva majandusarengu tasemega riiki, mille kohta olid vastavad andmed kättesaadavad. Kohandatud määratusekordaja R^2 alusel seletab uus mudel 50,4% variatsioonist, mis on pisut väiksem osa variatsioonist kui esimeses mudelis, milles oli vaid üks sõltumatu muutuja – elaniku kohta SKP. Lisaks selgub, et Gini indeksi mõju ei ole statistiliselt oluline ($p=0,256$) antud mudelis. Viin seega läbi kaks erinevat regressioonanalüüsi vastavalt arenenud majandusega riikidega ning majanduslikult vähem arenenud maadega. Regressioonanalüüside tulemused on välja toodud tabelis 1.

Postindustriaalsete arenenud riikidega läbi viidud regressioonanalüüsis kontrollisin esmalt ära SKP mõju, et hinnata täpsemalt Gini indeksi efekti postmaterialismi indeksile. Valimisse kaasati 18 arenenud majandusega riiki, mille kohta olid vastavad andmed

kättesaadavad. Kui muutuja SKP elaniku kohta seletas ära 19,7% kogu variatsioonist sõltuvas muutujas, siis Gini indeksi lisamisel kasvas mudeli seletusvõime juba 45,5%-le kohandatud R^2 alusel. Seega paranes mudeli seletusvõime lausa 25,8% võrra vaid ühe muutuja lisamisel mudelisse. Mudelis, kus oli ainukese sõltumatu muutujana SKP elaniku kohta, oli vastava muutuja standardiseerimata koefitsient $b=0,015$ samal ajal kui teises mudelis, kuhu oli lisatud ka Gini indeksi efekt muutus koefitsendi väärtus pisut väiksemaks ($b=0,013$), kuid efekt jäi siiski positiivseks ning statistiliselt oluliseks ($p=0,035$). Teisisõnu, kui SKP indiviidi kohta suureneb ühe ühiku ehk tuhande dollari võrra, suureneb ka postmaterialismi indeksi väärtus 0,013 võrra. Gini indeksi standardiseerimata koefitsient vastavas mudelis kahe sõltumatu muutujaga oli aga negatiivse väärtusega ($b=-0,037$) ning statistiliselt oluline ($p=0,01$).

Mitmesest regressioonanalüüsist selgub, et vastupidiselt SKP muutuja efektile, on Gini indeksil negatiivne efekt postmaterialismi indeksile arenenud majandusega riikides. See tähendab, et kui makromajandusliku arengu tulemusena tekib ühiskondades juurde postmaterialistlike väärtustega indiviide, siis kasvav ebavõrdsus tõstab just materialistlike väärtushinnangute rõhutamise taset. Kui võrrelda kahe sõltumatu muutuja standardiseeritud koefitsente (β), siis võib öelda, et Gini indeksi negatiivne mõju postmaterialismi indeksile ($\beta=-0,53$) on pisut suurem kui SKP positiivne efekt ($\beta=0,42$).

Viin läbi mitmese regressioonanalüüsi ka arengumaade ning tärkava majandusega riikidega. Gini indeksi lisamisel mudelisse suurenes kohandatud R^2 väärtus ning kui ühe sõltumatu muutujaga mudeli seletusvõime oli vaid 0,5%, siis kahe sõltumatu muutujaga mudel seletas ära juba 13,2% variatsioonist postmaterialismi indeksis. SKP mõju jäi siiski statistiliselt ebaoluliseks, samal ajal kui Gini indeksi mõju oli statistiliselt oluline ($p=0,025$). Huvitaval kombel oli aga Gini indeksi standardiseerimata koefitsient väärtuses 0,013 positiivne ($b=0,013$). See tähendab, et arengumaades ning tärkava majandusega riikides kasvab ebavõrdsusega ka postmaterialistide osakaal. Samas on F väärtuse ehk üldise mudeli võimekuse statistiline olulisus piiri peal ($p=0,045$). Seega ei pruugi antud mudel töötada piisavalt hästi, et oleks võimalik koefitsentide väärtusi tõlgendada. Teisisõnu

ei pruugi vastav lineaarne mudel olla statistiliselt oluline. Seega ei ole majanduslikult vähem arenenud riikide puhul võimalik teha põhjapanevaid järeldusi. Kuigi Gini indeksi mõju tundus regressioonanalüüsi tulemuste põhjal olevat positiivne ning statistiliselt oluline, siis kogu mudeli võimekus jäi statistilise olulisuse piirile.

Tabel 1. Postmaterialistlike väärtushinnanguid ennustavad tegurid riigi tasandil: majanduslike tegurite mõju väärtushinnangutele

	Kõik riigid	Majanduslikult arenenud riigid	Arenguriigid ja tärkavad majandused
Gini indeks	0,01 (0,00)	-0,04** (0,01)	0,01* (0,00)
SKP elaniku kohta	0,02*** (0,00)	0,01* (0,00)	0,01 (0,01)
Konstant	1,47 (0,22)	3,09 (0,45)	1,23 (0,24)
Mudelis hõlmatud riikide arv	51	18	33
Korrigeeritud R ²	0,50	0,45	0,13

Regressioonikordajad, sulgudes standardvead. *** p<0,001, ** p<0,01, * p<0,05.

Järgnevalt loon uue mudeli, kus võtan arvesse ka selliste sõltumatute muutujate efekti nagu postkommunistlik pärand ja riigi demokraatlikkuse määr. Postkommunistlikul pärandil on oluline mõju väärtushinnangutele, kuna enamiku postkommunistlike riikide näol oli tegemist pikka aega suletud ühiskondadega, kus arvamuste mitmekesisus oli paljuski keelatud. Kuna need ühiskonnad olid suures osas välismaailmast ära lõigatud, on postkommunistlikud riigid tänaseni reeglina vähem postmaterialistlikud võrreldes teiste riikidega. Samuti valitses postkommunistlikes riikides pikka aega üldine puudus ning vaesus, mistõttu rõhutatakse nendes ühiskondades reeglina pigem materialistlike väärtushinnanguid. Demokraatlikkuse tasemel aga on oluline efekt, kuna Ingleharti järgi tõstab ühelt poolt postmaterialistide osakaalu kasv ühiskonnas demokraatlikkuse taset ja

teisalt loob demokraatlik riigikord soodsa pinnase postmaterialistlike väärtushinnangute edasisele juurdumisele. See tähendab, et mida demokraatlikum on ühiskond, seda enam ka selles postmaterialistlikud väärtushinnangud levivad ning oluliseks muutub demokraatia sügavam juurutamine. Niisiis ei ole väärtushinnangute ning demokraatia vaheline suhe vaid ühesuunaline, vaid kahepoolne. Demokraatia indeksi mõõdikuna kasutan *Freedom House*'i reitinguid selle kohta, kui vabaks üks või teine ühiskond vastaval aastal on hinnatud. (Freedomhouse)

Demokraatia indeksi ning postmaterialismi indeksi vaheline korrelatsioon on suur ($r=-0,63$) ning negatiivse märgiga. Kuna aga suuremad väärtused demokraatia indeksil tähistavad väiksemat demokraatia määra, siis võib öelda, et demokraatlikkuse taseme ja postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määra vahel on positiivne suhe. Postkommunistlik pärand on samuti tugevas negatiivses korrelatsioonis ($r=-0,48$) postmaterialismi indeksiga. Nagu võis arvata rõhutatakse postkommunistlikes riikides rohkem materialistlike väärtushinnanguid kui teistes maades.

Viisin läbi regressioonanalüüsi, kuhu lisaks elaniku kohta SKP'le ning Gini indeksile lisasin sõltumatute muutujatena ka postkommunismi ning demokraatia indeksi. Sõltuvaks muutujaks jäi postmaterialismi indeks. Tulemused on välja toodud tabelis 2. Nelja sõltumatu muutujaga mudel seletas ära 64% variatsioonist postmaterialismi indeksi väärtustes. Seega paranes mudeli seletusvõime 13% võrra võrreldes mudeliga, kus oli ainsa sõltumatu muutujana SKP elaniku kohta. Nii elaniku kohta SKP, demokraatia indeksi kui ka kommunistliku pärandi efektid olid statistiliselt olulised. SKP efekt jäi positiivseks, samal ajal kui demokraatia indeksi² efekt oli negatiivne. Kuna aga suuremad väärtused demokraatia indeksil tähistavad vähem demokraatlikku riigikorda, siis võib öelda, et mida demokraatlikum on riik, seda rohkem selles ka postmaterialiste. Postkommunismi muutujal oli aga negatiivne efekt postmaterialismi määrale ehk postkommunistlikes riikides

² Kuigi elaniku kohta SKP ning demokraatia indeksi vahel oli üsna suur korrelatsioon ($r=-0,64$), siis multikollineaarsuse probleemi ei tuvastatud ning suurim VIF'i väärtus oli 2,3, mis jäi tublisti alla kriitilise piiri. Samuti ei muutnud demokraatia indeksi regressioonanalüüsist väljajätmine oluliselt ülejäänud sõltumatute muutujate koefitsientide väärtusi ega märke.

rõhutatakse keskmiselt rohkem materialistlike väärtushinnangud.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kui analüüsida madala ning kõrge majandusarenguga riike üheskoos, siis demokraatlikkuse tasemel on positiivne efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määrale. Samuti on postkommunistlikud riigid vähem postmaterialistlikud kui teised riigid. Sisemajanduse koguprodukti näitaja suurenedes aga kasvab postmaterialistide osakaal ühiskonnas. Samal ajal on aga oluline rõhutada, et elaniku kohta SKP efekt jäi siiski positiivseks ka uute muutujate lisamisel mudelisse. Gini indeksil aga statistiliselt oluline efekt puudus.

Kuna arenenud majandusega riikide seas on vaid üks postkommunistlik riik, milleks on Sloveenia, ning väga suurt varieeruvust ei ole ka demokraatlikkuse taseme osas, siis jätan kõrgelt arenenud majandusega riikidega eraldi regressioonanalüüsi tegemata. Lisaks on ka arenenud riikide valim võrdlemisi väike, mistõttu ei pruugi uute sõltumatute muutujate lisamine mudeli võimekusele hästi mõjuda. Seevastu aga analüüsin väärtushinnanguid arengumaades ning tärkava majandusega riikides. Viisin nende riikidega läbi eraldi regressioonanalüüsi, kuhu lisaks elaniku kohta SKP'le ja Gini indeksile kaasasin sõltumatute muutujatena ka postkommunismi ning demokraatia indeksi. Tulemused on välja toodud tabelis 2. Uue mudeli seletusvõime kasvas juba märkimisväärselt võrreldes mudelitega, kus sõltumatuteks muutujateks olid elaniku kohta SKP ja Gini indeks. Kohandatud määratusekordaja alusel seletas nelja sõltumatu muutujaga mudel ära 44,2% kogu variatsioonist postmaterialismi indeksis. Kusjuures nii SKP kui ka Gini indeksi efektid olid statistiliselt ebaolulised. Teisisõnu muutus Gini indeksi positiivne efekt kahe uue muutujaga mudelis ebaoluliseks. See võib tuleneda asjaolust, et postkommunistlikes riikides on levinud materialistlikud väärtushinnangud tulenevalt nende ajaloolisest taustast. Demokraatia indeksi efekt oli aga oluline ($p=0,023$) ja negatiivne ning selle standardiseerimata koefitsendi väärtuseks oli $b=-0,062$. Seega, mida demokraatlikum on riik, seda rohkem on ka selles postmaterialiste. Negatiivne ja statistiliselt oluline ($p=0,001$) oli ka kommunistliku pärandi mõju, mille standardiseerimata regressioonikordaja väärtuseks oli $b=-0,378$. Seega võib järeldada, et tärkava majandusega maade ning

arenguriikide puhul on oluline just see, kas tegemist on demokraatliku või postkommunistliku ühiskonnaga, samal ajal kui majanduslikel teguritel pole olulist mõju postmaterialistlikele väärtushinnangute esilekerkimisele nendes ühiskondades.

Tabel 2. Postmaterialistlikke väärtushinnanguid ennustavad tegurid riigi tasandil: majanduslike ja poliitiliste tegurite mõju väärtushinnangutele

	Kõik riigid	Arenguriigid ja tärkava majandusega maad
Postkommunistlik riik	-0,34*** (0,09)	-0,38*** (0,10)
Demokraatia indeks	-0,07** (0,03)	-0,06* (0,03)
Gini indeks	0,00 (0,00)	0,00 (0,00)
SKP elaniku kohta	0,01*** (0,00)	0,01 (0,01)
Konstant	2,09 (0,23)	1,92 (0,25)
Mudelis hõlmatud riikide arv	51	33
Korrigeeritud R ²	0,64	0,44

Regressioonikordajad, sulgudes standardvead. *** p<0,001, ** p<0,01, * p<0,05.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et riigi tasandil läbi viidud regressioonanalüüside tulemused viitavad sellele, et majanduslikult arenenud jõukamades riikides ning majanduslikult vähem arenenud maades ennustavad postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määra erinevad tegurid. Postindustriaalsetes riikides oli makromajanduslikul arengutasemel positiivne efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamisele ehk, mida majanduslikult arenenum riik, seda rohkem vastavas ühiskonnas leidub ka postmaterialiste. Samal ajal esines aga arenenud majandusega riikides sissetulekute ebavõrdsuse negatiivne efekt ehk,

mida ebavõrdsem ühiskond, seda vähem ka postmaterialiste antud riigis. Ebavõrdsuse negatiivne efekt oli postindustriaalsetes riikides suurem kui makromajandusliku arengutaseme positiivne mõju. See järeldus läheb mõneti vastuollu Ingleharti hüpoteesiga, mis ennustab, et majandusarengu tulemusena rõhutatakse postindustriaalsetes ühiskondades aina rohkem postmaterialistlike väärtushinnanguid. Kuigi SKP efekt oli arenenud majandusega riikide seas positiivne ja statistiliselt oluline, siis arenguriikide ning tärkava majandusega maade hulgas SKP mõju postmaterialismi indeksile puudus. Gini indeksi efekt arengumaades ning tärkava majandusega riikides tundus algselt olevat positiivne, kuid ka selle mudeli statistiline olulisus jäi piiri peale ehk positiivne lineaarne trend ebavõrdsuse ning postmaterialistlike väärtushinnangute vahel ei olnud selgelt tuvastatav. Kui mudelisse lisati aga demokraatia indeksi ning postkommunismi efekt, siis muutus ka Gini indeksi efekt selgelt ebaoluliseks. Seega võib öelda, et arenguriikides ning tärkava majandusega maades seletavad ühiskonna demokraatlikkuse tase ning kommunistlik pärand ära pisut alla poole materialistlike-postmaterialistlike väärtushinnangute variatsioonist vastavas ühiskonnas, samal ajal kui arenenud majandusega riikides seletasid ebavõrdsuse ning majandusarengu tase üheskoos ära 45% kogu variatsioonist postmaterialismi indeksis.

4.4. Suhtelise sissetuleku mõju väärtushinnangutele indiviidi tasandil

Järgnevalt asun indiviidi tasandi hüpoteeside juurde. Hüpotees 2a ennustab, et mida madalam on indiviidi suhteline sissetulek antud riigis, seda vähem rõhutab ta postmaterialistlike väärtushinnanguid. Indiviidi suhtelist sissetulekut mõõdab küsimus sissetuleku detsiili kohta, kuhu indiviid ennast paigutab. Vastavad detsiilid erinevad riigiti. Kontrollin oma mudelis ära ka teiste oluliste indiviidi tasandi muutujate efekti nagu vanus, sugu, elukoht, haridus ja usklikkus.

Et testida hüpoteesi, viisin läbi regressioonanalüüsi, kus valimisse on kaasatud kõikide riikide respondendid, kelle kohta vastavad andmed on kättesaadavad. Kontrollisin ära

eelpool mainitud muutujate efekti ning seejärel lisasin regressioonianalüüsi sõltumatu muutujana suhtelise sissetuleku efekti. Mudelisse on lisatud ka binaarsed riikide tunnused. Sõltuv muutuja on jätkuvalt postmaterialismi indeks. Viisin läbi regressioonianalüüsi, kus esimeses mudelis on riikide binaarsed tunnused, teisse mudelisse lisasin peale riikide tunnuste ka sellised indiviidid tasandi sotsio-demograafilised muutujad nagu sugu, vanus, elukoht ning haridustase ja individuaalne usklike määr. Kolmandasse mudelisse, kus eelnevat kahe mudeli muutuja efektid on kontrollitud, lisasin viimaks ka suhtelise sissetuleku muutuja. Kolmandasse mudelisse kaasatud respondentide arv on 62641 indiviidi. Sissetuleku andmete puudumise tõttu visati valimist välja 6529 respondenti, mis moodustab üle 9% vastanutest. Samal ajal on aga teada, et sissetulekuid puudutavate küsimuste juures on reeglina alati palju neid, kes ei soovi vastust anda.

Tulemused, mis on välja toodud tabelis 3, näitavad, et kui binaarsed riigi tunnused üheskoos seletasid ära 13% variatsioonist sõltuvas muutujas, siis indiviidi tasandi muutujate lisamisel suurenes see osakaal vaid 2,2% võrra. Suhtelise sissetuleku lisamisel mudelisse jäi kohandatud määratusekordaja väärtus samaks (kohandatud $R^2=15,2$). Teisisõnu ei suurendanud suhtelise sissetuleku lisamine antud mudeli seletusvõimet. Suhtelise sissetuleku efekt postmaterialismi indeksile oli positiivne ning statistiliselt oluline ($p=0,002$) ning selle standardiseerimata koefitsendi väärtuseks oli 0,007. See tähendab, et kui suhteline sissetulek suureneb ühe detsiili võrra, suureneb ka väärtus postmaterialismi indeksil 0,007 ühiku võrra. Efekt on küll statistiliselt oluline, aga väga nõrk, mistõttu ei suurenenud ka kogu mudeli seletusvõime. Ülejäänud indiviidi tasandi muutujad üheskoos seletasid ära 2,2% variatsioonist sõltumatus muutujas. Indiviidi tasandi muutujate võrdlemisi nõrk efekt on välja toodud ka Ingleharti käsitlustes.

Tabel 3. Postmaterialistlike väärtushinnanguid ennustavad tegurid: indiviidi tasandi regressioonanalüüsi tulemused

	Mudel 1	Mudel 2	Mudel 3
Sissetulekugrupp			0,01** (0,00)
Elukoht alla 50 000 elanikuga asulas		-0,05*** (0,01)	-0,05*** (0,01)
Elukoht üle 500 0000 elanikuga asulas		0,05** (0,01)	0,05** (0,02)
Algharidus		-0,25*** (0,02)	-0,24*** (0,02)
Põhiharidus		-0,14*** (0,01)	-0,14*** (0,01)
Kõrgharidus		0,25*** (0,01)	0,24*** (0,01)
Naine		0,02* (0,01)	0,02* (0,01)
Vanus		-0,00*** (0,00)	-0,00*** (0,00)
Religioon oluline		-0,08*** (0,01)	-0,08*** (0,01)
Konstant	2,65 (0,03)	2,94 (0,03)	2,90 (0,04)
Mudelis hõlmatud respondentide arv	70420	69170	62641
Korrigeeritud R ²	0,13	0,15	0,15

Regressioonikordajad, sulgudes standardvead. *** p<0,001, ** p<0,01, * p<0,05. Kõigisse kolme mudelisse on lisatud ka riikide binaarsed tunnused. Referentsriigiks on Saksamaa. Hariduse puhul on referentskategoriaiks keskhariidus ning elukoha puhul 50 000-500 000 elanikuga asula.

Regressioonanalüüsi tulemusena võib öelda, et mida kõrgem oli indiviidi haridustase, seda postmaterialistlikumad on ka tema väärtushinnangud. Samuti pidas üldjoontes paika eeldus,

et mida suurema populatsiooniga on inimese elukoht, seda postmaterialistlikumad on tema väärtushinnangud. Naised on reeglina postmaterialistlikumate väärtustega kui mehed ning vanuse efekt on negatiivne ehk nooremad inimesed on rohkem postmaterialistlikud kui vanemad. Seda võib seletada ka kohordi efektiga: kuna enamuse riike on 20. sajandi jooksul läbi teinud majandusliku arengu, siis on majanduslikult kindlamates oludes üles kasvanud nooremad inimesed postmaterialistlikumad kui vanemad inimesed, kelle lapsepõlves olid majanduslikud olud kehvemad. Indiviidi tasandi kontrollmuutujate efektid olid kõik statistiliselt olulised. Kõik need indiviidi tasandi näitajad üheskoos aga seletasid ära väga väikse osa kogu variatsioonist postmaterialismi indeksis.

Lõpuks tulen hüpoteesi 2b juurde. Viimane hüpotees ennustab, et suhtelise sissetuleku positiivne efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamisele on enim tuntav suure sissetulekute ebavõrdsusega riikides. Selleks, et hinnata hüpoteesi paikapidavust, viin esmalt iga riigi respondentidega läbi eraldi regressioonanalüüsid, kus sõltumatuks muutujaks on suhteline sissetulek ning sõltuvaks muutujaks postmaterialismi indeks. Lisaks kontrollin igas mudelis ära ka juba eelnevalt välja toodud muutujate mõjud nagu vanus, sugu, elukoht, haridustase ja usklikkus. Regressioonanalüüside tulemused näitavad, et enamikus riikides on sissetuleku efekt statistiliselt ebaoluline. Tulemused on välja toodud lisa 1. Viiekümne kahest riigist oli vaid kaheistkümnes riigis sissetuleku efekt statistiliselt oluline.³ Seejuures oli kahes riigis - Šveitsis ja Saksamaal - suhtelisel sissetulekul hoopis negatiivne efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määrale ehk kõrgemate suhtelise sissetulekutega indiviididel on nendes riikides pigem materialistlikud väärtushinnangud. Nende riikide hulgas, kus sissetuleku mõju oli statistiliselt oluline, puudus aga statistiliselt oluline seos suhtelise sissetuleku efekti suuruse (mõõdetud standardiseeritud regressioonikordaja abil) ja Gini indeksi vahel ($p=0,19$). Neid tulemusi arvestades ei ole põhjust viia läbi mitmetasandilist regressiooni, mis võimaldaks täpsemalt modelleerida suhtelise sissetuleku efekti varieerumist riikide lõikes. Kokkuvõttes saame järeldada, et hüpoteesi 2b, mis oletas, et suhtelise sissetuleku positiivne efekt

³ Nendeks riikideks on Hispaania, Šveits, Sloveenia, Rumeenia, Venemaa, Peruu, Moldova, Gruusia, Egiptus, Maroko, Rwanda ja Saksamaa.

postmaterialistlike väärtuste rõhutamisele on enim tuntav suure sissetulekute ebavõrdsusega riikides, ei leidnud kinnitust.

4.5. Kokkuvõte empiirilise analüüsi tulemustest

Järgnevalt võtan kokku empiirilise analüüsi põhilised tulemused. Esmalt annan hinnangu regressioonanalüüside tulemustele, kuhu olid kaasatud kõik riigid. Makromajanduslik areng mõõdetud elaniku kohta SKP indikaatoriga omas tugevat positiivset efekti postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määrale. Samuti seletas see ära 51,9% ehk üle poole kogu variatsioonist sõltuvas muutujas siis, kui analüüsi oli kaasatud vaid üks sõltumatu muutuja. Sissetulekute ebavõrdsusel aga puudus statistiliselt oluline mõju postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määrale, kui valimisse olid kaasatud nii arenenud kui ka arenguriigid ja tärkava majandusega maad.

Viisin läbi ka mitmese regressioonanalüüsi, kus lisaks eelnevalt mainitud muutujatele lisasin mudelisse demokraatia indeksi ning postmaterialismi muutuja. Mudeli seletusvõime tõusis 64%-le ning lisaks SKP-le omasid ka mõlemad uued muutujad statistiliselt olulist efekti postmaterialismi indeksile, samal ajal kui Gini indeksi efekt jäi ebaoluliseks. Postkommunistlikud riigid on keskmiselt vähem postmaterialistlikud kui teised riigid ning mida demokraatlikum on ühiskond, seda enam selles rõhutatakse postmaterialistlike väärtushinnanguid. Samal ajal ilmnes aga vähem arenenud tärkava majandusega maade ja arenguriikide ning kõrgemalt arenenud majandusega riikide jagunemine kahte klastrisse makromajandusliku arengutaseme ning postmaterialistlike väärtushinnangute rõhutamise määral põhjal, mistõttu viisin läbi eraldi regressioonanalüüsid mõlema riikide grupiga.

Arenenud majandusega postindustriaalsete riikidega läbi viidud regressioonanalüüsi tulemusel seletas SKP üksinda ära 24,8% kogu variatsioonist postmaterialismi indeksis, mis on väiksem osakaal kui eelneva mudeli puhul, kuhu olid kaasatud kõik riigid. See on ka

loogiline, kuna majanduslikult arenenud ühiskondades ei oma väike majanduskasv nii suurt efekti indiviidide heaolule kui näiteks arenguriikides. Makromajandusliku arengu efekt jäi aga siiski positiivseks ning oluliseks. Sissetulekute ebavõrdsus üksinda seletas ära 31% variatsioonist postmaterialismi indeksis. Samuti oli Gini indeksi efekt negatiivne ning statistiliselt oluline. Kahe sõltuva muutujaga regressioonanalüüsi tulemused, kus esmalt kontrollisin SKP mõju ning seejärel lisasin mudelisse Gini indeksi, näitasid, et kaks sõltumatut muutujat koos seletasid ära juba 45,5% kogu variatsioonist. Sealjuures seletas Gini indeks 25,8% ning elaniku kohta SKP ära 19,7% variatsioonist postmaterialismi indeksis. Kuna aga mudelis oli kaks sõltumatut muutujat, on ka loogiline, et mõlemi muutuja seletusvõime kahanes võrreldes ühe sõltumatu muutujaga läbi viidud regressioonanalüüsi tulemustega. Gini indeksi efekt jäi jätkuvalt negatiivseks ning elaniku kohta SKP efekt positiivseks, mis tähendab, et kui makromajandusliku arengu tulemusena kasvab kõrge majandusarengu tasemega riikides postmaterialistide hulk, siis sissetulekute ebavõrdsuse suurenemisel esineb vastupidine efekt.

Arenguriikides ning tärkava majandusega maades oli aga pilt teistsugune. SKP ainsa sõltumatu muutujana suutis ära seletada vaid 0,5% variatsioonist postmaterialismi indeksis. Lisaks oli elaniku kohta SKP efekt statistiliselt ebaoluline. Sissetulekute ebavõrdsus aga seletas ära 13,9% kogu variatsioonist ainsa sõltumatu muutujana. Üllataval kombel oli aga Gini indeksi efekt positiivne ning statistiliselt oluline. Kahe sõltumatu muutujaga mitmese regressioonanalüüsi tulemused aga ei muutnud suurt midagi ning SKP efekt jäi ebaoluliseks, samal ajal kui Gini indeksi mõju oli jätkuvalt positiivne. Samas jäi aga kogu mudeli statistiline olulisus piiri peale. Kui lisasin aga uute muutujatena postmaterialismi ning demokraatia indeksi, suurenes mudeli seletusvõime märkismisväärselt 44,2%-le. Majandusarengu mõju jäi endiselt statistiliselt ebaoluliseks ning ka ebavõrdsuse efekt muutus uues mudelis ebaoluliseks. Seevastu olid olulised nii demokraatia indeksi kui ka postkommunismi efektid. Regressioonanalüüsi tulemuste põhjal võib öelda, et mida demokraatlikum on arenguriik, seda rohkem rõhutatakse seal ka postmaterialistlike väärtushinnanguid. Kommunistlik pärand aga mõjutab negatiivselt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra vastavas ühiskonnas.

Indiviidi tasandil aga olid aga efektid märkimisväärselt väiksemad kui makrotasandil. Regressioonanalüüsi tulemused, kus sõltumatuks muutujaks oli suhteline sissetulek, näitasid, et suhtelisel sissetulekul on küll positiivne, kuid minimaalne efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määrale. Seega võib järeldada, et mida kõrgemasse sissetulekugruppi indiviid kuulub, seda postmaterialistlikumad ka tema väärtushinnangud. Kuigi suhtelise sissetuleku efekt oli positiivne, ei parandanud see mudeli seletusvõimet ning oluline on kindlasti silmas pidada, et suhtelise sissetuleku mõju väärtushinnangutele on marginaalne. Seega sai hüpotees 2a vaid osalise kinnituse. Lisaks selgus, et kui vaadelda sissetulekugruppide väärtushinnanguid riigiti, siis enamus riikides oli suhtelise sissetuleku efekt statistiliselt ebaoluline. Nendes kaheteskümmes riigis aga, kus see efekt oli oluline, ei esinenud oodatud seost Gini indeksi ja suhtelise sissetuleku vahel. Seega ei pidanud paika viimane hüpotees, mis ennustas, et suhtelise sissetuleku efekt on kõige suurem just väga ebavõrdsetes ühiskondades

Kokkuvõte

Käesolevas töös analüüsisin erinevate majanduslike tegurite mõju indiviidide väärtushinnangutele. Täpsemalt hindasin, mil moel ja mil määral mõjutavad riigi makromajanduslik aregutase, ühiskonnaliikmete vaheline sissetulekute ebavõrdsus ning individuaalne suhteline sissetulek indiviidi väärtushinnanguid materialistlike-postmaterialistlike väärtuste skaalal.

Materialistlikud ning postmaterialistlikud väärtushinnangud on postmaterialismi teooria järgi seotud sotsiaal-majandusliku arenguga. Kui industrialiseerimise etapis toimub eelkõige väärtuste sekulariseerumine ja ratsionaliseerumine, siis postindustrialiseerimise etapp toob kaasa juba eneseväljenduslikud ehk postmaterialistlikud väärtushinnangud. Industrialiseeruvates ühiskondades on põhilised autoriteedil põhinevad hierarhilised töösuhted ning seetõttu ei muutu individid oma tegevusvaldkonnas ka autonoomsemaks. Samal ajal aga viiakse suur osa tootmisest siseruumidesse ning suhe looduse ning jumalaga muutub vähem oluliseks kui see oli varasemalt olnud ning traditsiooniliste väärtushinnangute asemel kerkivad esile materialistlikud väärtushinnangud. Indiviidid saavutavad suurema kontrolli end ümbritseva keskkonna üle ning majanduskasvu tulemusena suureneb ka nende eksistentsiaalne turvatunne.

Postindustrialiseerimise etapis aga teevad väärtushinnangud läbi teistsuguse arengu ning oluliseks saavad eeskätt postmaterialistlikud väärtushinnangud. Hierarhilised tootmisel põhinevad suhted asenduvad suuresti kommunikatsioonil ning innovatsioonil põhinevate töösuhetega. Informatsiooniühiskonna tekkega muutub individid oma tegevuses ka autonoomsemaks. Haridustaseme tõus, eksistentsiaalse turvatunde kasv ning kognitiivne vabanemine laiendavad indiviidi valikuvõimalusi. Kuna postindustriaalsetes ühiskondades on eksistentsiaalne turvatunne muutunud iseenesest mõistetavaks, siis pannakse rõhku just sellistele postmaterialistlikele väärtushinnangutele nagu sõnavabadus, tolerantsus, ideede olulisus, keskkonnasäästlikus ning teistele eneseväljenduslikele väärtustele.

Postmaterialistlike väärtushinnangute levimine ühiskonnas on oluline, kuna need on postmaterialismi teooria alusel seotud demokraatlike institutsioonide tekke ning demokraatia juurdumisega vastavas riigis. Eneseväljenduslikke väärtushinnanguid omavad indiviidid tähtsustavad eelkõige võrdõiguslikkust ja teisi indiviidi vabadusi ning hakkavad nõudma demokraatlikke poliitilisi õigusi, mis tagaks võimaluse laiemaks autonoomiaks ja ühiskonnaelus kaasa rääkimiseks. Niisiis teevad väärtushinnangud läbi põhjalikud muutused majandusarengu erinevates etappides, mille tulemusena hakkavad ajapikku enamus ühiskonnaliikmetest nõudma demokraatlike õigusi ja vabadusi.

Samal ajal aga on oluline silmas pidada, et riigi kõrge makromajanduslik arengutase ei pruugi mitte alati tähendada eksistentsiaalset turvatunnet ning heaolu kõikide ühiskonnaliikmete jaoks. Riikides, kus on suur sissetulekute ebavõrdsuse tase ning rikaste ja vaeste elujärg erineb olulisel määral, ei pruugi makromajanduslik arengutase olla ainukeseks oluliseks mõjuteguriks väärtushinnangute kujundamisel. Suures enamuses arenenud majandusega postindustriaalsetes riikides on sissetulekute ebavõrdsus viimastel aastakümnetel kasvanud ning osaliselt selle tagajärjel on kasvanud ka sotsiaalsed lõhed ning rahulolematuse oma elujärgiga. See baseerub eeldusel, et indiviidide jaoks on oluline võrdlusmoment teiste ühiskonnaliikmetega ning kui ühe grupi sissetulekud pidevalt kasvavad, siis muutuvad halvemal elujärgel indiviidid rahulolematuks isegi siis, kui nende enda sissetulekud jäävad samale tasemele.

Lisaks on leitud, et kõrge ebavõrdsuse tase on seotud kuritegevuse kasvuga, sotsiaalsete liikumiste tekkega, inimeste tervisliku seisuga halvenemisega ning laiema rahulolematusega demokraatia toimimise ning demokraatliku valitsemisviisi osas. Kui teatav subjektiivse heaolu tase peaks olema eelduseks postmaterialistlike väärtushinnangute tekkele, siis on leitud, et ebavõrdsus omab negatiivset mõju subjektiivsele heaolule. Seega võib eeldada, et suur majanduslik ebavõrdsus muudab ka indiviidide väärtushinnangud materialistlikuks. Oluliseks muutub isikliku majandusliku heaolu parandamine ka postindustriaalsetes riikides, kus makromajanduslikud näitajad nagu elaniku kohta SKP on märkimisväärselt kõrgemad kui arenguriikides.

Kõrgel sissetulekute ebavõrdsuse tasemel on leitud ka seoseid selliste nähtustega nagu kahanev usaldus ja solidaarsustunne ühiskonnaliikmete vahel. Samuti on leitud, et sissetulekute ebavõrdsus mõjutab negatiivselt demokraatlike väärtuste rõhutamise määra ning muudab indiviidide vaated ebatolerantsemaks. Nendes riikides, kus ebavõrdsuse tase on kõrge, on ka negatiivsem suhtumine homoseksuaalsusesse. Samuti võib suur ebavõrdsus negatiivselt mõjutada keskkonnasäästlike väärtushinnanguid. Kuna sissetulekute ebavõrdsus on viimastel aastakümnetel kasvanud mitte ainult arenenud majandusega riikides, vaid ka mitmetes tähtsava majandusega maades ning arenguriikides, siis ei tohiks käsitleda selle mõju väärtushinnangutele teisejärgulisena.

Oluline ei ole aga mitte ainult sissetulekute ebavõrdsuse efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määrale, vaid ka suhtelise individuaalse sissetuleku efekt võrreldes teiste sissetulekutega oma riigis. On põhjust arvata, et mida madalamasse sissetulekugruppi individ kuulub, seda vähem postmaterialistlikud on tema väärtushinnangud. See põhineb paljuski suhtelise ilmajätuse teoorial, mis eeldab, et inimesed võrdlevad end pidevalt teiste ühiskonnaliikmetega. Selle teooria alusel tunnevad individid puudust nendest ressursidest, mida nende valduses ei ole, millest nad puudust tunnevad ning mis on olemas teistel gruppidel vastavas ühiskonnas. Suhteline materiaalne puudus aga tekitab individides rahulolematust ning mõjub negatiivselt indiviidi subjektiivsele heaolu tasemele. Madal subjektiivse heaolu tase on aga seotud materialistlike väärtushinnangutega, kuna postmaterialismi teooria järgi on materiaalse heaolu tase lähedalt seotud väärtushinnangutega. Seoses sellega on leitud, et ka suhtelisel sissetulekul on oluline mõju postmaterialistlikele väärtustele, mille alla kuuluvad ka näiteks keskkonnasäästlikud väärtushinnangud. Nimelt on need, kes vastavas riigis kuuluvad kõrgemate sissetulekugruppide hulka, rohkem keskkonda säästvate väärtushinnangutega, samal ajal kui madalamate sissetulekugruppide jaoks ei ole keskkonnasäästlikkus esmatähtis.

Eelneva põhjal koostas neli hüpoteesi. Esimene neist ennustab, et mida kõrgem on riigi makromajandusliku arengu tase, seda enam rõhutatakse selles ka postmaterialistlike väärtushinnanguid. See on ka Ingleharti postmaterialismi teoorias keskne hüpotees. Teine

hüpotees aga ennustab, et mida suurem on sissetulekute ebavõrdsus vastavas riigis, seda vähem rõhutatakse selles postmaterialistlike väärtushinnanguid. Teisisõnu eeldab see, et ebavõrdsusel on negatiivne efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määrale. Need kaks on makro-ehk riigi tasandi hüpoteesid. Kolmanda hüpoteesi alusel on põhjust eeldada, et individuaalne suhteline sissetulek on positiivselt seotud postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määraga vastavas ühiskonnas. See tähendab, et mida kõrgemasse sissetulekugruppi indiviid vastavas riigis kuulub, seda postmaterialistlikumad ka tema väärtused. Neljas hüpotees ennustab lisaks, et suhtelise sissetuleku positiivne efekt on enim tuntav just suure ebavõrdsusega ühiskondades. Viimased kaks on indiviidi tasandi hüpoteesid.

Andmeanalüüsist selgus, et efektid väärtushinnangutele erinesid arenenud majandusega riikide ning vähem arenenud tärkava majandusega maade ja arenguriikide seas. Esimene hüpotees, mis ennustas, et kõrgem majandusareng mõjutab positiivselt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra ühiskonnas pidas paika, kui vaatlesin kõiki riike üheskoos ning arenenud majandusega riike eraldi. Arenguriikides ning tärkava majandusega maades aga antud hüpotees paika ei pidanud. See võib tuleneda asjaolust, et nendes riikides on keskmiselt vähem postmaterialiste kui arenenud majandusega riikides, kuna vastavad väärtushinnangud kerkivad esile eskätt postindustrialiseerimise etapis, mil indiviidide eksistentsiaalne turvatunne on muutunud elustandardi tõusu tulemusel iseenesest mõistetavaks. Kui vaadelda aga koos erineva majandusarenguga riike üle maailma, siis esines lineaarne positiivne suhe makromajandusliku arengutaseme ning postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra vahel. See suhe oli aga eriti silmapaistev just arenenud majandusega postindustriaalsete riikide seas, mida võis ka teoreetiliselt eeldada.

Tärkava majandusega riikides ning arengumaades mängisid olulisemat rolli postmaterialistlike väärtushinnangute ennustamisel sellised tegurid nagu riigi demokraatlikkuse tase ning kommunistlik pärand. Nagu mitmed autorid on ka varasemalt välja toonud, on postkommunistlikes riikides tulenevalt nende ajaloolisest taustast keskmiselt materialistlikumad väärtushinnangud kui teistes riikides. Mida demokraatlikum

oli aga riik, seda enam rõhutati selles postmaterialistlike väärtushinnangud. Sellest võib järeldada, et väärtushinnangute ning demokraatia taseme vahel on vastastikune suhe, kus postmaterialistlike väärtuste levimine ühiskonnas soodustab demokraatia teket, samal ajal kui demokraatlik riigikord omakorda loob soodsa pinnase postmaterialistlike väärtushinnangute edasisele levimisele.

Teine hüpotees, mis ennustas, et suurem sissetulekute ebavõrdsus mõjutab negatiivselt postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määra vastavas ühiskonnas, pidas paika kõrgelt arenenud postindustriaalsete riikide hulgas, kuid mitte arengumaade ja tärkava majandusega riikide puhul. Arenenud majandusega riikides omas sissetulekute ebavõrdsuse tase tugevat negatiivset mõju postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määrale. See võib olla põhjustatud sotsiaalsete klasside kaugenemisest ja ühiskonnaliikmete vahelisest usalduse vähenemisest, mis on tingitud suurest ebavõrdsusest sissetulekutes. Samuti võivad inivididid tajuda, et sissetulekute ebavõrdsus tingib ka võimaluste ebavõrdsuse, mis omakorda vähendab sotsiaalset mobiilsuse võimalusi. Turvatunde vähenemise tagajärjel rõhutavad nad materialistlike väärtushinnanguid postmaterialistlike ees. See empiiriline tulemus on koosõlas ka teoreetilise kirjandusega, kus tuuakse välja ebavõrdsuse seosed väheneva ühiskonnaliikmete vahelise usalduse ja tolerantsuse määraga. Kui inimesed ei tunne end aga vastavas ühiskonnas turvaliselt, muutuvad ebakindlates oludes oluliseks just materialistlikud väärtushinnangud.

Kolmas hüpotees, mis ennustas, et mida madalam on indiviidi suhteline sissetulek antud riigis, seda vähem rõhutab ta postmaterialistlikke väärtuseid, pidas samuti paika, kui valimisse olid kaasatud kõikide riikide respondendid. See tähendab, et mida kõrgemasse sissetulekudetsiili individ kuulub, seda postmaterialistlikumad on ka tema väärtushinnangud. Indiviidi tasandi efektid jäid aga oma tugevusest kõvasti alla riigi tasandi efektidele. Kuigi individuaalsel suhtelisel sissetulekul oli positiivne mõju postmaterialistlike väärtuste rõhutamisele, siis jäi selle mõju suurus marginaalseks võrreldes sissetulekute ebavõrdsuse ja makromajandusliku arengutaseme efektidega. Neljas hüpotees aga paika ei pidanud ning empiirilised tulemused ei toetanud ennustust, et

suhtelise sissetuleku positiivne efekt postmaterialistlike väärtuste rõhutamisele on enim tuntav suure sissetulekute ebavõrdsusega riikides. Kokkuvõtlikult võib öelda, et makro tegurid nagu majandusarengu tase ning sissetulekute ebavõrdsus omavad tunduvalt suuremat efekti postmaterialistlike väärtuste rõhutamise määrale, samal ajal kui indiviidi tasandil jäi suhtelise sissetuleku efekt marginaalseks.

Akadeemilises plaanis täiendavad minu tulemused postmaterialismi teooria keskset väidet, et postmaterialistlike väärtushinnangute väljakujunemise juures on eeskätt oluline riigi makromajandusliku arengu tase. Kuigi majandusareng on väga oluline tegur postmaterialistlike väärtushinnangute väljakujunemisel, siis sissetulekute ebavõrdsuse tase arenenud majandusega riikides omab samuti märkimisväärset mõju vastavas ühiskonnas jagatud väärtushinnangutele. Ebavõrdsuse mõjusid uuritakse teadlaste poolt üha rohkem, kuna suurenev sissetulekute ebavõrdsus on hakanud järjest enam silma paistma mitte ainult arenguriikides, vaid just arenenud majandusega rikastes ühiskondades. Praktiliselt aga on antud töö tulemused olulised, kuna need annavad teavet selle kohta, mismoodi peaks majandus- ja sotsiaalpoliitikat suunama, et ära hoida materialistlike väärtushinnangute rõhutamise määra tõusu arenenud majandusega ühiskondades. Oluline ei ole mitte ainult indiviidide heaolu kasv seoses majandusarenguga, vaid ka majandusliku ning sotsiaalse kindlustunde säilitamine kasvava ebavõrdsuse ohjeldamisega.

Kasutatud kirjandus

Raamatud ja artiklid

Abramson, P. R. Inglehart, R. Education, Security, and Postmaterialism: A Comment on Duch and Taylor's Postmaterialism and the Economic Condition. *American Journal of Political Science*, Vol. 38, No. 3, Aug., 1994, pp. 797-814.

Abramson, P. R. Inglehart, R. Value Change in Global Perspective. University of Michigan, 1995.

Andersen, R. Support for Democracy in Cross-National Perspective: The Detrimental Effect of Economic Inequality. GINI Discussion Paper 47, Jul., 2012. [külastatud 10.05.2014]

http://www.gini-research.org/system/uploads/392/original/DP_47_-_Andersen.pdf?1352126064

Andersen, R. Fetner, T. Inequality and Postmaterialism: Reconsidering Economic Development's Impact on Acceptance of Homosexuality in 35 Democracies. Toronto, 2007. [külastatud 13.04.2014]

<http://www.yale.edu/ciqle/CIQLEPAPERS/Andersen.Inequality.pdf>

D'Ambrosio, C. Frick, J. R. Income Satisfaction and Relative Deprivation: An Empirical Link. *Social Indicators Research*, Vol. 81, 2007, pp. 497–519.

Dorsch, M. T. Economic Development and Determinants of Environmental Concern. *Social Science Quarterly*, 2014.

Duch, R. M. Taylor, M. A. Postmaterialism and the Economic Condition. *American Journal of Political Science*, Vol. 37, No. 3, Aug., 1993, pp. 747-779.

Duroy, Q. M. The Determinants of Environmental Awareness and Behavior. Rensselaer: Working Papers in Economics. 2005. [külastatud 06.05.2014]

<http://www.economics.rpi.edu/workingpapers/rpi0501.pdf>

Elgar, F. J. Aitken, N. Income inequality, trust and homicide in 33 countries. *European Journal of Public Health*, Vol. 21, No. 2, 2010, pp. 241–246.

Ferrer-i-Carbonell, A. Ramos, X. Inequality and Happiness: A Survey. Gini Discussion Paper 38. May, 2012. [külastatud 30.01.2014]

- http://www.uva-aias.net/uploaded_files/publications/DP38-Ferrer-i-Carbonell,Ramos.pdf
Ferrer-i-Carbonell. Income and well-being: an empirical analysis of the comparison income effect. *Journal of Public Economics*, Vol. 89, 2005, pp. 997–1019.
- Franzen, A. Meyer, R. Environmental Attitudes in Cross-National Perspective: A Multilevel Analysis of the ISSP 1993 and 2000. *European Sociological Review*, Vol. 26, No. 2. 2010, pp. 219-234.
- Givens, J. E. Jorgenson, A. K. The Effects of Affluence, Economic Development, and Environmental Degradation on Environmental Concern: A Multilevel Analysis. *Organization Environment* Vol. 24, No. 1, 2011, pp. 74-91.
- Guilbert, D. Paul, S. Income and Happiness: An Analysis of Adaptation and Comparison Income Effects. Paper prepared for presentation at the HILDA Survey Research Conference. University of Western Sydney, 2009. [klastatud 05.05.2014]
http://www.melbourneinstitute.com/downloads/hilda/Bibliography/HILDA_Conference_Papers/2009_papers/Paul,%20Satya_paper.pdf
- Hassler, B. Postmaterialistic environmental attitudes. From attitudinal change to behavioural implications. Sdertrns hgskola, 2006. [klastatud 30.01.2014]
<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:16585/FULLTEXT01.pdf>
- Hodgson, A. Special Report: Income Inequality Rising Across the Globe. 2012. [klastatud 24.03.2014]
<http://blog.euromonitor.com/2012/03/special-report-income-inequality-rising-across-the-globe.html>
- Horn, D. Income Inequality and Voter Turnout. GINI Discussion Paper 16. Amsterdam 2011. [klastatud 20.01.2014] http://www.uva-aias.net/uploaded_files/publications/DP16-Horn.pdf
- Inglehart, R. Abramson, P. R. Measuring Postmaterialism. *The American Political Science Review*, Vol. 93, No. 3, Sep., 1999, pp. 665-677.
- Inglehart, R. Abramson, P. R. Economic Security and Value Change. *The American Political Science Review*, Vol. 88, No. 2, Jun., 1994, pp. 336-354.
- Inglehart, R. Baker, W. E. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, Vol. 65, No. 1, Feb., 2000, pp. 19-51.

- Inglehart, R. Norris, P. Welzel, C. Gender Equality and Democracy. *Human Values and Social Change: Findings from the Values Surveys*. Edt. R. Inglehart. Boston 2003, pp. 106-116.
- Inglehart, R. Welzel, C. Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics* Vol. 8, No. 2, Jun., 2010, pp. 551-567.
- Inglehart, R. Welzel, C. Modernization, Cultural Change and Democracy. *The Human Development Sequence*. Cambridge University Press, 2005.
- Inglehart, R. Welzel, C. Political Culture and Democracy. Analyzing Cross-Level Linkages. *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 1, Oct., 2003, pp. 61-79.
- Inglehart, R. F. Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, Vol. 31, No. 1–2, January-March 2008, pp. 130-146.
- Inglehart, R. Globalization and Postmodern values. *The Washington Quarterly*, Vol. 23, No. 1, 2000, pp 215-228.
- Inglehart, R. *Modernization and Postmodernization*. Princeton University Press, 1997.
- Inglehart, R. *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press, 1977.
- Janmaat, J. G. Socio-economic Inequality and Cultural Fragmentation in Western Societies. *Comparative Sociology* Vol. 7, No. 2, 2008, pp. 1-36.
- Kawachi, I. Kennedy, B. P. Health and social cohesion: why care about income inequality? *BMJ*; Vol. 314, 1997, pp. 1037-40.
- Layard, R. Mayraz, G. Nickell, S. Does Relative Income Matter? Are the Critics Right? CEP Discussion Paper No. 918, Mar., 2009. [kūlastatud 24.04.2014]
<http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp0918.pdf>
- Lipset, S. M. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 1, Mar., 1959, pp. 69-105.
- Magnani, E. The Environmental Kuznets Curve, environmental protection policy and income distribution. *Ecological Economics* Vol. 32, 2000, pp. 431 – 443.
- Maslow, A. H. A theory of human motivation. *Psychological Review*, Vol. 50, No. 4, Jul., 1943, pp. 370-396.

- McBride, M. Relative-income effects on subjective well-being in the cross-section. *Journal of Economic Behavior & Organization* Vol. 45, 2001, pp. 251–278.
- Muller, E. N. Economic Determinants of Democracy. *American Sociological Review*, Vol. 60, No. 6, Dec., 1995, pp. 966-982.
- Norris, P. Inglehart, R. *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press, 2004.
- OECD. *Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising. An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries: Main Findings*. 2011. [kūlastatud 15.01.2014]
<http://www.oecd.org/els/soc/49499779.pdf>
- Ostry, J. D. Berg, A. Tsangarides, C. G. *Redistribution, Inequality, and Growth*. IMF Staff Discussion Note. Feb., 2014. [kūlastatud 09.05.2014]
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2014/sdn1402.pdf>
- Paskov, M. Dewilde, C. *Income Inequality and Solidarity in Europe*. GINI Discussion Paper 33. Amsterdam, 2012. [kūlastatud 04.03.2014]
http://www.uva-aias.net/uploaded_files/publications/DP33-Paskov,Dewilde.pdf
- Paxton, P. *Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship*. *American Sociological Review*, Vol. 67, No. 2, Apr., 2002, pp. 254-277.
- Runciman, W. G. *Relative deprivation and social justice: a study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. University of California Press, 1966.
- Sangster, R. L. Reynolds, R. W. *A Test of Inglehart's Socialization Hypothesis for the Acquisition of Materialist/Postmaterialist Values: The Influence of Childhood Poverty on Adult Values*. *Political Psychology*, Vol. 17, No. 2, Jun., 1996, pp. 253-269.
- Sarracino, F. *Subjective Well-Being in Low Income Countries: positional, relational and social capital components*. *Studi e Note di Economia*. Vol. 13, No. 3, 2008, pp. 449-477.
- UNDP. *Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All*. [kūlastatud 13.03.2014]
<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/download/>
- Uslaner, E. M. Brown, M. *Inequality, Trust, and Civic Engagement*. *American Politics Research* Vol. 33, No. 6, 2005, pp. 868-894.
- Uslaner, E. M. *Trust as a Moral Value*. Prepared for the Conference, “Social Capital:

Interdisciplinary Perspectives,” University of Exeter, United Kingdom, 2001.
[klastatud 08.04.2014] <http://www.gvpt.umd.edu/uslaner/uslanerexeter.pdf>

Uslaner, E. M. The moral foundations of trust. Cambridge University Press, 2002.

Van de Werfhorst, H. Toth, I. G. Horn, D. Medgyesi, M. Notten, N. Haas, C. Burgoon B. Political and Cultural impacts of Growing Inequalities. GINI Intermediate Work Package 5 Report 2012. [klastatud 14.04.2014]
http://www.uva-aias.net/uploaded_files/regular/IntermediateWorkPackage5Report.pdf

Welzel, C. Inglehart, R. Klingemann, H.-D. The theory of human development: A cross-cultural analysis. European Journal of Political Research, Vol. 42, No. 3, 2003, pp. 341–379.

Welzel, C. Freedom Rising: Human Empowerment and the Quest for Emancipation. Cambridge University Press, 2013.

Wilkinson, R. G. Prickett, K. The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better. Allen Lane, 2009.

Wu, X. Li, J. Economic Growth, Income Inequality and Subjective Well-being: Evidence from China. Report 13-796, Jul., 2013. [klastatud 15.05.2014]
<http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr13-796.pdf>

Kasutatud andmestikud

International Monetary Fund. Data and Statistics. <http://www.imf.org>

Freedomhouse. Freedom in the World. <http://www.freedomhouse.org>

OECD. Income Distribution Database: Data, Figures, Methods and Concepts.
<http://www.oecd.org/statistics/>

The World Bank. World Bank Open Data. <http://data.worldbank.org/>

World Values Survey. Wave 5 2005-2008. Official Aggregate v.20140429. World Values Survey Association. Aggregate File Producer: Asep/JDS, Madrid SPAIN.
www.worldvaluessurvey.org

Summary

The Impact of Economic Performance, Income Inequality and Relative Income on the Prioritization of Postmaterialist Values

The aim of this research was to examine the impact of certain economic factors on the prioritization of postmaterialist values in societies around the world. More precisely, my aim was to evaluate the impact of economic development, income inequality and relative individual income on the prioritization of postmaterialist values.

In the first chapter I mostly focus on the theory of postmaterialism, which was proposed by Ronald Inglehart in 1971. The second chapter focuses on the theoretical and empirical findings, which have to do with income inequality and its impact on materialist-postmaterialist value orientations as well as the effects of relative income on people's subjective well-being and their value priorities. In the third chapter I present my hypothesis as well as the data necessary for empirical testing. The fourth chapter contains data analysis and it highlights my empirical findings. Finally, I present my conclusions about my research and findings.

The theory of postmaterialism was first proposed by R. Inglehart. However, many other social scientists have contributed to the evolution of the theory. Its main statement is that socio-economic development leads to changing values among people, which in the long run is beneficial for the development of democratic institutions. There are, however, several stages in the process of economic development, which is why postmaterialist values do not emerge right away after short periods of economic growth and value change does not proceed in linear fashion.

The first stage in the process of value change takes place during industrialization. Industrialization brings people indoors and the environment surrounding them loses much

of its previous significance. In addition to this, religion loses much of its importance in everyday life. The new work environment in factories gives people a sense of control over their lives, life expectancy rises and people have better living conditions. In addition to this, material well-being rises, which means higher levels of existential security for a lot of people. Due to these changes new secular-rational values emerge instead of traditional values.

The stage of post-industrialization, however, brings about value change from materialist to postmaterialist and self-expression values. A new kind of a society emerges, where human creativity, information and knowledge become the most important attributes. People in this society are more educated and start demanding freedom and individual autonomy. In addition to this, according to the theory of postmaterialism in postindustrial societies material well-being has grown even more and thus existential security is not an issue anymore. Because of the previous reasons people start emphasising values related to freedom of speech, tolerance, the importance of ideas, humane society, gender equality as well as protecting the environment. Material values such as economic growth and maintaining strong defence forces are not as important because a certain level of existential security and well-being inside the society has been reached.

Widespread postmaterialist values, which include self-expression values, are necessary for the development of democratic institutions and consecutive stability of democracy. Freedom of speech and individual autonomy are valued in democratic societies and in turn effective democracy gives people an additional reason to support postmaterialist values. However, it is important to note that these are long term changes which are probabilistic, not deterministic. It means that while economic development in the long run fosters democracy, sudden economic recessions, elite decisions or wars can reverse this process. In addition to this, cultural traditions have an important impact on values in a society. This is why there still exist different value systems in different cultural zones. It means that cultural changes and changes in values are path dependent and even though economic development fosters democracy cultural influences do not disappear. These include the

postcommunist legacy as well as historical religious traditions such as protestantism, islam, catholicism and others.

There are two central hypotheses in the postmaterialism theory: the socialization hypothesis and the scarcity hypothesis. In my research I have mainly focused on the latter one, which predicts that the things people value the most are those which they are deprived of. This means that a person first has to fulfill one's needs concerning physical and physiological security before one can concentrate on needs that have to do with self-esteem and self-expression. This theory is based on Maslow's hierarchy of human needs. This is why a hungry person always values food over the freedom of speech. When the basic needs are met and existential security is being taken for granted, much more emphasis is put on postmaterialist values. In economically scarce conditions people tend to have more materialist value orientations, while under economic prosperity the proportion of people with postmaterialist values grows significantly.

However, economical growth does not always bring better living conditions for all of the people in a society. GDP per capita can be used to measure the macroeconomic growth and prosperity of a country, but under the conditions of high levels of income inequality it may not reflect the living conditions of a big part of the population. Although it is a historically known fact that very equal societies such as the former Soviet countries did not function very well, several researchers have hypothesized that neither do very unequal ones. During the past decades, however, income inequality has grown in most countries in the world including the high income OECD states. This indicates that macroeconomic growth might not be the only important factor determining the living standards in a country.

In addition to this, it has been found that income inequality has negative effects on people's health, political stability of a country and it is associated with social unrest as well as rising crime levels. The reasons behind these changes have to do with declining social trust and tolerance in unequal societies. In economically unequal conditions people who are poor and who are rich live in separate parts of town, their children go to different schools and

ultimately this will result in different education and career opportunities for different social classes. Consequently, people from different classes do not feel that they are a part of the same society and thus are not willing to contribute to its development and to the well-being of others. Stratification causes hostility and intolerance. This in turn means that people in these societies do not prioritize postmaterialist values such as freedom of speech as much as materialist values which have to do with security and well-being.

It has also been found that not only income inequality, but also low relative income has a negative effect on the emergence of postmaterialist values. People who belong to the lowest income groups in a country feel that they are deprived of the goods, which high income groups are able to enjoy. Relative deprivation theory holds that people feel deprived of these resources and lifestyles which are widespread in the society for example among the high earning people. This feeling of deprivation creates discontent among many of those who are not doing so well especially in a society with high contrasts in the standard of living. People not only want to do better in their own lives, but they constantly compare themselves to others. It has been found that even if one's income stays the same, the rise in the incomes of others will lower the levels of subjective well-being for those who did not experience any changes to their salary. Low levels of subjective-well being in turn have an impact on value orientations. This is why there is a reason to believe that those who belong to the lower classes are more materialist in their value orientations and those who belong to the upper classes are more postmaterialist.

I formed four hypotheses on the basis of previously discussed theoretical expectations. The first hypothesis predicts that national wealth level has a positive impact on the proportion of postmaterialists in a country. The second one in turn predicts that income inequality has a negative effect on the prioritization of postmaterialist values. The third hypothesis states that the bigger the relative income of a person, the more one is likely to prioritize postmaterialist values and the last hypothesis predicts that this effect is most visible in countries with high levels of income inequality.

Empirical results indicated that the level of economic development had a significant and positive effect on the levels of postmaterialist values emphasized in a country. Due to clustering in my data, I additionally looked at two separate sub-groups: economically less developed countries which included emerging economies and developing countries and economically more developed countries or advanced economies (IMF classification). In economically developed high income countries GDP per capita had also a positive linear effect, however, in developing countries and emerging economies this effect was absent. The explanation behind it has to do with the fact that postmaterialist values mostly emerge during the phase of postindustrialization. In most part, however, my empirical analysis supported the first hypothesis.

Income inequality did not have an effect on postmaterialist values when analyzing all of the countries together. However, in developed countries income inequality had a significant negative effect on the proportion of postmaterialists in a country. This means that while economic development is beneficial, rising inequality is harmful in terms of the emergence of postmaterialist values in a society. This is an important finding as we are continuously moving towards more unequal distributions of wealth in most high income countries. In developing countries and emerging economies income inequality at first seemed to have a positive effect, however, when the variables of postmaterialist legacy and democracy index were added, the effect of Gini index proved to be insignificant.

At the individual level relative income had a significant and positive effect on postmaterialism, however, this effect was extremely small. It was expected that individual level effects would be smaller than the macro level ones but in this case relative income only had a marginal impact. The last hypothesis did not find support and the evidence suggested that relative income only had statistically significant effect in very few countries. In conclusion, it can be said that concerning the value orientations of people the macro level economic indicators such as the GDP per capita and the Gini index are much better predictors of people's value orientations than is relative income.

Lisa 1. Suhtelise sissetuleku efekt postmaterialismi indeksile riigiti

Riik	B	β	R ²
Suurbritannia	-.001	-.003	.038
Itaalia	.014	.030	.078
Madalmaad	-.013	-.023	.032
Holland	.083***	.110***	.055
USA	-.026	-.038	.033
Kanada	-.010	-.023	.054
Jaapan	-.013	-.032	.013
Mehhiko	.007	.019	.032
Lõuna-Aafrika	-.004	-.010	.009
Austraalia	-.021	-.047	.068
Norra	-.020	-.051	.050
Rootsi	-.025	-.061	.031
Prantsusmaa	.017	.027	.131
Soome	-.029	-.068	.050
Lõuna-Korea	.000	.000	.052
Poola	.010	.020	.067
Šveits	-.053*	-.077*	.046
Brasiilia	.000	.000	.078
Tšiili	.010	.016	.033
India	.015	.029	.020
Sloveenia	.063**	.110**	.074
Bulgaaria	.047	.073	.057
Rumeenia	.027*	.072*	.078
Hiina	.007	.011	.081
Taiwan	.005	.008	.080
Türgi	.017	.032	.026
Ukraina	.018	.032	.021
Venemaa	.042***	.096***	.021
Peruu	.104***	.151***	.088
Uruguay	.017	.025	.111
Ghana	.002	.004	.008
Moldova	.049**	.091**	.057
Gruusia	.061***	.103***	.060
Tai	.003	.006	.017
Indoneesia	-.017	-.031	.036
Vietnam	-.007	-.011	.024
Serbia	.025	.046	.036
Uus-Meremaa	-.033	-.077	.046

Egiptus	.031**	.060**	.047
Maroko	.223***	.283***	.111
Iraan	.009	.017	.067
Küpros	.010	.013	.049
Guatemala	-.006	-.007	.065
Trinidad&Tobago	-.009	-.019	.010
Andorra	-.033	-.046	.051
Malaisia	.015	.023	.019
Burkina Faso	-.005	-.008	.033
Etioopia	.029	.050	.025
Mali	-.004	-.009	.018
Rwanda	.040*	.066*	.016
Zambia	-.022	-.047	.036
Saksamaa	-.042**	-.069**	.081

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$. Mudel hõlmab ka selliseid kontrollmuutujaid nagu sugu, vanus, elukoht, haridustase ja individuaalne usklikkuse määr.